

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

ÇOCUK İŞÇİLERİN MEDYA KULLANIM ALIŞKANLIKLARI

ANKARA-ŞAŞMAZ OTO SANAYİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet TÜRKCAN

Ankara-2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
TABLolar	vii
GİRİŞ	
I. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLER: SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL BİR ANALİZ	1
1.1. Çocuk Ve Çocuk İşçiliği	2
1.1.1. Çocukluk Tarihi, Çocuk Psikolojisi Ve Gelişimi	3
1.1.2. Sanayileşme, Kapitalizm Ve Çocuk İşçiliğinin Tarihi	15
1.1.3. Küresel Kapitalizmde Çocuk İşçiliği	22
1.2. Türkiye’de Çocuk İşçiliği	38
1.2.1. Türkiye Emek Piyasasında Çocuk İşçiliği	40
1.2.2. Çocuğu Çalışmaya İten Nedenler	55
1.2.3. Çocuğun Evde, Okulda Ve İş Yerinde Maruz Kaldığı Fiziksel Ve Ruhsal Tehlikeler	63
1.2.4. Çalışan Çocuğun Yoksulluğu-Çocuk Yoksulluğu	81
1.2.5. Para Kazanma Ve Yetişkin Dünyasında Çocuğu Bekleyen Tehlikeler	90
1.2.6. Okul Ve Sanayi İşbirliği	93

1.2.7. Çocuk İşçiliğine Getirilen Sınırlamalar	102
II. BÖLÜM: ÇOCUK VE MEDYA	118
2.1. Çocuk Gelişiminde Oyun Ve Önemi	121
2.1.1. Yeni Çocukluk İdeolojisi	125
2.1.2. Yeni Medya, Dijital Oyunlar Ve Çocuklar	134
2.1.3. Medya, Toplumsallaşma Ve Çocuklar	143
III. BÖLÜM: ANKARA'DA ÇOCUK İŞÇİLER VE MEDYA ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	147
3.1. Araştırma Yöntemi	147
3.1.1. Araştırmada Kullanılan Niteliksel Yöntemler	150
3.1.1.1. Katılımlı Gözlem	151
3.1.1.2. Derinlemesine Görüşme	155
3.1.1.3. Sahadan Yöntemsel Notlar	158
3.1.2. Araştırmaya Katılan Çocuklar	162
3.2. Bulgular Işığında Ankara'da Çocuk İşçiler Ve Medya	174
3.2.1. Medya Kullanım Alışkanlıkları	176
3.2.1.1. Televizyon	176

3.2.1.2. Radyo	183
3.2.1.3. Sinema	186
3.2.1.4. Dergi	188
3.2.1.5. Kitap	191
3.2.1.6. Gazete	193
3.2.2. Yeni Medya Kullanımı: Bilgisayar, İnternet Ve İnternet Kafe	194
3.2.3. Oyun Alanlarının Taşınması: Sokağın Sonu	209
3.2.4. Şiddet: Zor Koşullarla Baş Etme Stratejisi	213
3.2.5. Sosyalleşme: Çevrim İçi Ve Çevrim Dışı Varoluş	216
3.2.6. Farklı Kimlikleri Deneyimleme	221
3.2.7. Eşitsizlik Ve Medya: Pasif Direniş Stratejileri	222
3.2.8. Çocuk Kendi Haklarından Haberdar mı?	227
3.3. Araştırmanın Işık Tuttukları	231
3.3.1. Çocuk İşçiliği; Sınıf Ve Medya	231
3.3.2. Çocuk İşçiliği; İş Yerinde Baskı Ve Medya	232
3.3.3. Çocuk İşçiliği; Direniş Ve Medya	235
SONUÇ	238

KAYNAKÇA	245
EKLER	253
ÖZET	261
ABSTRACT	262

Kısaltmalar

(BMÇHDS)	Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme / <i>Convention On The Rights Of The Child</i>
(CCF)	Hristiyan Çocuklar Fonu / <i>Christian Children's Fund</i>
(CEDAW)	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi / <i>Convention On The Elimination Of All Forms Of Discrimination Against Women</i>
(CHIP)	Çocuk Yoksulluğunu Araştırma Ve Politika Merkezi / <i>Childhood Poverty Research And Policy Center</i>
(CRC)	Çocuk Haklarına Dair Sözleşme / <i>Convention On The Rights of the Child</i>
(ÇÇB)	Çalışan Çocuklar Bölümü
(Çİİ)	Çocuk İşgücü İstatistiği
(DİE)	Devlet İstatistik Enstitüsü
(DİSK-AR)	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi
(ILO)	Uluslararası Çalışma Örgütü / <i>International Labour Organization</i>
(IMF)	Uluslararası Para Fonu / <i>International Monetary Fund</i>

(IPEC)	Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı / <i>International Programme On The Elimination Of Child Labour</i>
(İDDG)	İşyeri Denetleme ve Danışmanlık Grupları
(MEB)	Milli Eğitim Bakanlığıyla
(MSN)	Sohbet Programı / <i>Microsoft Messenger</i>
(MTE)	Mesleki Teknik Eğitim
(PISA)	Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı / <i>Programme For International Student Assessment</i>
(STK)	Sivil Toplum Kuruluşları
(TESK)	Türkiye Esnaf Ve Sanatkarları Konfederasyonu
(TİSK)	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
(TÜİK)	Türkiye İstatistik Kurumu
(TÜRK-İŞ)	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
(UN)	Birleşmiş Milletler / <i>United Nations</i>
(UNICEF)	Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu / <i>United Nations Children's Fund</i>
(WB)	Dünya Bankası / <i>World Bank</i>

TABLÖLAR

Tablo 1:	Yıllara Göre Çocukların Okula Devam Oranı	44
Tablo2:	Bir Ekonomik Faaliyete Katılan Çocukların Yıllara Göre Oranı	45
Tablo 3:	Hane Halkının Yoksulluk Oranı	86
Tablo 4:	Araştırmaya Katılan Çocukların Demografik Özellikleri	163

GİRİŞ

Doğası gereği hassas ve kolay incinebilir bir varlık olan çocuk; doğumundan yetişkinliğine kadar uzanan bir süreç içinde bakıma, eğitime, sevgiye ve oyuna ihtiyaç duymaktadır. Tüm bu ihtiyaçlar, haliyle toplumsal bir kurgu olan çocukluk kavramını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla çocukluk kavramı ve çocuk birbirine sıkıca bağlıdır.

Çocukluk kavramını oluşturan sürecin 16'ncı ve 18'nci yüzyıllar arasında biçimlendiği rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Daha geride yani Ortaçağ'da ise 16'ncı ve 18'nci yüzyıldakine benzer bir çocukluk kavramından söz etmek oldukça güçtür. Zira çocukların bir kısmının doğumdan hemen sonra hastalıktan ölmeleri ailelerinin onlara bağlanmasını engellemekte ve çocukları yetişkin hayatından ayırcan müstakil bir yaşam formunun oluşmasına imkân vermemektedir. Ayrıca hayatta kalabilen çocuklarsa yetişkinlerle aynı ortamda büyüdüklerinden, onlara bir yetişkin gibi davranıldığı da rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki çocuklar yetişkinlerle birlikte çalışmakta, yetişkin hayatının tüm ahlaki dengesizliği içinde büyümekteydi. Daha sonraları ise toplumsal gelişme ekseninde çocukluk kavramı yeşermiştir. Başta üst sınıflar olmak üzere, çocuklar yetişkin hayatından çekilerek çalışmaları engellenmiş; bakım, şefkat, eğitim ve oyun gibi gereksinimlerinin olduğu fark edilmiştir. Bu görüş daha sonraları her sınıftan ailenin çocuğu için geçerli bir süreç haline gelmiştir. Çocuk için önemli olan tüm bu gelişmelerin 21'nci yüzyılda devam ettiğini söylemek ise oldukça güçtür. Sanki Ortaçağı özler bir hava sergilenircesine, çocuk ailesinden uzakta, tanımadığı yetişkinlerin yanında eğitimden yoksun bir şekilde çalışmaya itilmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunları arasında yer alan çocuk işçiliğinin; kapitalizmle eklemlenme sürecini yaşayan Türkiye’de her ne kadar düştüğü söylene de artarak devam ettiği bilinmektedir. Küreselleşme ile birlikte, başta ABD ve Avrupa, artan çocuk işçiliğini önlemeye yönelik ciddi yaptırımları hayata geçirmiştir. Fakat yaptırımların çoğu kendi coğrafyalarıyla sınırlı kalmış; çocuk emeğini gelişmekte olan ülkelere ötelemekle yetinmişlerdir. Öyle ki, ağır sanayilerini gelişmekte olan ülkelere taşıyarak, ucuz iş gücünden yararlanma yolunu seçen bu ülkeler; itaatkâr ve uysal olan çocuk emeğini fabrikalarda kullanmıştır. Elbette tüm bu uygulamalardan Türkiye de nasibini almış; gelir adaletsizliği, iç göç, şiddet ve çalışmaya atfedilen olumlu değerlerle çocuklar; merdiven altı imalathanelere, tamirhanelere ve sokaklara itilmiştir. İşin en hazine tarafı ise kapitalist ülkelerin çocuk işçiliğini sonlandırmak için kurduğu kuruluşların da çocuk işçiliğini ‘bitirme’ yerine ‘azaltma’ mantığıyla hareket etmesidir. Türkiye’de de bu kuruluşlar gibi hareket eden Sivil Toplum Kuruluşları, Sendikalar bulunmakla birlikte; devlet nezdinde yapılan bazı olumsuz düzenlemeler de mevcuttur. Tüm bunlar çocuk işçiliği konusunda kamuda sadece farkındalık yaratmakta ve sermayenin hegemonik konumunu desteklemekle sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla çocuk işçiliğini önlemeye yönelik yapılan tüm bu girişimler oldukça elitist kalmaktadır. Zira hiçbir çaba çocuk işçiliğinin nedenlerinin altındakine çözüm aramamaktadır. Haliyle bu çalışma; çocuk işçiliğine neden olan görüngülerin altında yatanları ortaya çıkarmayı amaçladığından oldukça önemlidir. Bu yolla çocuk emeği rahatlıkla incelenebilecektir. Her ne kadar bu çalışma, çocuk işçiliğinin nasıl sonlandırılacağını konu edinmediyse de, çocuğun bekasını olabildiğince düşünmeye

önem sarf etmektedir. Bu doğrultuda çalışma hem bunları ortaya çıkarmayı hem de işçi çocuklar ve medya ilişkisini, çocukların dilinden anlatmaya önem vermektedir.

Alan yazını incelendiğinde, çocuk ve çocuk işçiler konusu 80’li yılların ortalarından beri araştırılsa da yapılan çalışmaların bağlı bulunduğu bilim dalına oldukça sadık kaldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca akademik ilginin çocuk işçiler konusunda düşük olduğu da saptanmıştır. Bu tezde ise farklı dallara ait çalışmalardan yararlanılarak gerek niceliksel gerekse niteliksel verilere yer verilmiş; çocuk ve çocuk işçiliği sorunu çok boyutlu anlatılarak konunun önemi vurgulanmıştır.

Tüm bunlardan hareketle çocuğun sağlıklı bir çevrede, sağlıklı bir birey olarak, insanca yaşama hakkı olduğunu savunan bu tez; çocukların küçük yaşlarda maruz kaldığı ağır yükü onların dilinden anlatmayı hedeflemiş; böylesine güç şartlarda yaşayan ve çalışan çocukların medya kullanım alışkanlıklarını incelemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Ankara Şaşmaz Oto Sanayinde çalışan çocuk işçilerin medya kullanımı incelenmiş; hangi medyaları kullandıkları, kullandıkları medyaları neden tercih ettikleri, tercih ettikleri medyanın içeriği, tercih ettikleri medyayı ne sıklıkta kullandıkları ve medya kullanımının çevreyle ilişkilerini nasıl değiştirdiği gibi sorulara yanıt aranmıştır.

Açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşan bir görüşme formu oluşturularak, çocuklarla derinlemesine bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması sırasında, çocuklara tanıdık esnaf vasıtasıyla ulaşmanın daha kolay olduğu düşünülerek, tamirhane civarındaki esnaflarla bağlantıya geçilmiştir. Zira bu yolla çocuklara ulaşmak daha kolay olabildiği gibi, çocukların çalıştığı yerleri de akranlarından öğrenmenin imkânı doğmuş; ayrıca araştırmacı tamirhane sahibi ve çocuk tarafından bir tehlike unsuru olarak algılanmamıştır. Çocuklarla yapılan görüşmeler vasıtasıyla

ve öncesinde yapılan alan yazın çalışması ile araştırma sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda, çalışmanın birinci bölümünün ilk başlığını çocuk ve çocuk işçiliği oluşturmuştur. Başlığın hemen altında çocukluğun tarihi, çocuk psikolojisi ve gelişimi detaylı bir şekilde ele alınmış ardından sanayileşme ve kapitalizmle birlikte yeşeren çocuk işçiliğinin tarihine değinilmiştir. Bölümün ikinci başlığında ise Türkiye’de çocuk işçiliği tarihsel bir bakış açısıyla masaya yatırılmıştır.¹ Ardından çocukları çalışmaya iten nedenlerden bahsedilmiştir. Hemen sonra çocuğun evde, okulda ve iş yerinde maruz kaldığı fiziksel ve ruhsal tehlikelere değinilmiş, Türk toplumunda çocuğu terbiye etmek ve sindirmek için dayanın nasıl normal karşılandığı da gözler önüne serilmiştir. Daha sonra sırasıyla işçi çocukların yoksulluğu, çocuğun para kazanmaya başlaması ve yetişkin dünyasına girmesiyle birlikte onu bekleyen tehlikeler, okul ve sanayi birlikteliğinin çocukları nasıl işçileştirdiği üzerine detaylı bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Son kısımda ise çocuk işçiliğine getirilen sınırlamalardan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde çocuk gelişiminde oyun ve önemine değinilmiştir. Oyunların çocuğun kişiliği üzerinde ne gibi etkilerinin olduğu tartışma konusu yapılmış; oyun oynama pratiklerinin teknolojik değişimlerden nasıl etkilendiği anlatılmaya çalışılmıştır. Ardından tüm bu değişimlerin yanında, teknolojiyle güçlenen medyanın ve işçi çocukların ağır yaşam koşullarının, yeni çocukluk ideolojisini oluşturduğundan söz edilmiştir. Hemen sonrasında ise yeni medya ve elektronik oyunların “yiten çocuklara” ne gibi etkisinin olduğu tartışma konusu

¹ Bu yolla çocuk işçiliğini meşru kılan görüş en iyi şekilde anlaşılacaktır.

yapılmıştır. Son olaraksa medyanın çocukların toplumsallaşmasındaki rolü konu edinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise alan araştırması sırasında elde edilen verilerin analizi yapılmış, çocuk işçilerin geleneksel medya ve yeni medya kullanım alışkanlıkları detaylı bir biçimde incelenmiştir.

I.BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLER:

SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL BİR ANALİZ

Çocuk işçiliği Türkiye’nin uzun yıllardır uğraştığı ve bir türlü sonlandıramadığı bir sorundur. Dış dinamiklerin bu sorunu sonlandırmak adına yaptığı faaliyetlerin birçoğu çocuk işçiliğini kendi sınırları dışında konumlandırırken, iç dinamikler de sermayedarı üzmeyecek şekilde, “ülkenin yetişmiş elemanlara ihtiyacı var” şiarıyla çocuk işçiliğine çözüm bulma yollarını aramaktadır. Elbette çocuk işçiliğine dair yol kat edilmiştir. Bunun olmadığını söylemek büyük bir yanılgıdır. Özellikle bazı sivil toplum kuruluşları çocuk işçiliğine karşı mücadelede önemli roller oynamıştır. Zira bu kuruluşların çocuk işçiliğine karşı geliştirdikleri politika ve düzenlemelerin hepsi, alanında uzman kişilerce yapılmıştır. Öyle ki bu çalışmalar kamuoyunda önemli bir yer edinmiş; devlet organları ve sendikalar bu kuruluşlarla ortak hareket etme kararı almıştır. Her ne kadar ortak çalışma kararları alınsa da, kamu spotları gibi bilgilendirici faaliyetlerle insanlar aydınlatılmaya çalışılsa da, çocuk işçiliğine karşı atılacak her adımın çocuk işçiliğini ortaya çıkaran sosyo-ekonomik unsurlara odaklanmadığı sürece, elitist bir söylemden öteye gidemeyeceği de bilinmelidir. Çocuk işçiliğini ortaya çıkaran nedenler yoksulluk, ebeveyn işsizliği, zorunlu göç gibi nedenler olabilir. Eğer ki çözüm bulunacaksa bunların yani görüngülerin altında yatan nedenlerin ortadan kaldırılması gereklidir.

Bu doğrultuda bu bölümün ilk başlığında çocuk ve çocuk işliğine dair bir tartışma gerçekleştirilecektir. Çocukluğun tanımı, küresel çapta çocuk emeği gibi konuları da kapsayacak olan bu tartışma bir sonraki kısımda yerini Türkiye’de çocuk işçiliğine bırakacaktır. Burada da Türkiye’de çocuk işçiliğinin tarihi, çocuğu çalışmaya iten nedenler, çocuk yetiştirmede şiddet kültürü, çocuk yoksulluğu, yetişkin dünyasına giren çocuğu bekleyen tehlikeler gibi kavramlara ve daha fazlasına değinilecektir.

1.1. Çocuk Ve Çocuk İşçiliği

Doğası gereği çocuk kırılğan bir yapıya sahiptir. Bu yüzden çocukluk evresi sağlıklı bir neslin filizlenmesi için oldukça önemlidir. Araştırmacılar çocukluk evresinin, fiziki ve bilişsel gelişim için faydalı olan aktivitelerle geçirilmesini önermektedir. Bu doğrultuda çocuk dilediğince oynamalı, örgün eğitim hizmetlerinden yararlanmalı, dinlenmeli, saygı gösterilmeli ve sevimlidir. Maalesef tüm bu sayılan imkânlardan günümüzde çoğu çocuk yararlanamamaktadır. Zira çocukların ailelerinin maddi kısıtlılıkları, ebeveynlerinin çalışma yaşantısındaki konumları ve haliyle Türk toplumunun çalışmaya atfettiği değerler, çocukları erken yaşta çalışmaya zorlamakta ve çocukluğa dair her şeyi gereksiz kılmaktadır.

Tüm bunlardan hareketle, bu bölüm altında, çocuk ve çocuk işçiliği detaylı bir şekilde tartışılacaktır. İlk başlıkta çocukluk tarihi, çocuk psikolojisi ve gelişimi yer alacaktır. İkinci alt başlıkta ise sanayileşme ve kapitalizmle birlikte çocuk emeği

sömürüsünün nasıl hızla arttığı gösterilecek ve çocuk işçiliğinin tarihi üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Son kısımda ise farklı coğrafyalardaki çocuk emeğinin nasıl kullandığı gözler önüne serilecektir.

1.1.1. Çocukluk Tarihi, Çocuk Psikolojisi Ve Gelişimi

Üç bölümden oluşacak bu başlıkta, ilk olarak çocuk kimdir? sorusuna yanıt aranacaktır. İkinci olarak, çocukluk tarihine kısa bir şekilde değindikten sonra, çocuğun kırılgan ve hassas doğasını anlamak adına çocuk psikolojisi ve gelişiminden söz edilecektir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BMÇHDS)'nin 1'nci maddesine göre; ulusal yasalarca daha genç bir yaşta reşit sayılma hariç, on sekiz yaşın altındaki her insan çocuk sayılmaktadır.² Postman'a göre bir kültürün toplumsal açıdan çocukluk fikrine sahip olmaksızın var olması oldukça muhtemeldir ve bebekliğin tersine çocukluk, biyolojik bir kategori değil, toplumsal bir kurgudur.³ Bu doğrultuda Postman; “Genlerimiz, çocuğun ne olduğu ya da olmadığına ilişkin açık talimatlar içermemektedir ve var kalmanın (beka) yasaları, yetişkinin ile çocuğun dünyaları arasında bir ayrım yapılmasını gerektirmektedir” ifadesine yer vermekte ve “çocuklar” sözcüğünü, özel bakım ve koruma biçimleri gerektiren, yedi

² Esin Küntay ve Aylin Dikmen Özarslan, “Çocuğun Ekonomik İstismarı: Çocuk İşçiliği Üzerine Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Çerçevesinde Bir Sosyolojik Değerlendirme”, **Çocuk Hakları Açısından Çocuk İhmali ve İstismarı El Kitabı**, (Haz.Mücahit Öztürk), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.94

³Postman bu tanımlamayla, çocukların dört yüzyıl kadar var olduklarına ilişkin bol miktarda kanıt olabileceğini ileri sürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Neil Postman, **Çocukluğun Yokoluğu**, (Çev: Kemal İnal), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s.7

ve on yedi yaşlar arası dönemde olan özel bir insan grubunu belirtmek için kullanmaktadır.⁴

Çocukluğun diğer bir tanımını da Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu UNICEF yapmıştır. UNICEF'e göre çocukluk, salt doğum ile yetişkinlik arasındaki dönem olmanın ötesinde bir anlama sahiptir. Bu kavram, bir çocuğun yaşamındaki durumu ve koşulları, çocukluk dönemini oluşturan yılların kalitesini anlatmaktadır. Buna göre, paramiliter bir grup tarafından kaçırılıp eline zorla silah verilen ya da cinsel köleliğe zorlanan bir çocuk, çocukluk dönemini tam olarak yaşayamaz. Keza, ailesinden ve köyünden uzakta, başkentteki bir hazır giyim atölyesinde ağır iş yaptırılan bir çocuğun da kaliteli bir çocukluk dönemi olamaz. Yeterince yiyecek bulamadan, eğitim göremeden, temiz su, sanitasyon⁵ ve uygun barınma imkanlarından yoksun, açık yoksulluk içinde yaşayanlar da çocukluk dönemine özgü temel imkanlardan mahrumdur.

Bu açıklamanın ardından UNICEF, çocukların yaşamının, aynı mekânda, hatta aynı sokakta yer alan iki evde, bölgeler ve ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterebileceğine yer vermektedir. Dolayısıyla çocukların büyüüp ergenlik yaşına doğru ilerledikçe, kültürlerin, ülkelerin, hatta aynı ülkede yaşayan insanların çocuklardan ne beklendiğine, gereksinim duydukları yetişkin ya da hukuksal koruyuculuğa ilişkin görüşleri de farklılaşmaktadır. Ancak, çocukluğun tanımı konusundaki entelektüel tartışmalara ve çocuklardan ne beklenebileceğine ilişkin kültürel farklılıklara karşın, ortada gene de önemli bir anlayış ortaklığından söz

⁴ Postman, **a.g.e.**, s.7

⁵ Herhangi bir yüzeyin veya nesnenin temizlik ve dezenfeksiyonu olarak da kullanılan sanitasyon, burada temiz su kaynaklarına erişimi anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (erişim:20/08/2012)

edilmektedir: “Çocukluk, yetişkinlerinkinden farklı, oyun oynayabilecekleri, büyüüp gelişebilecekleri ayrı ve güvenli bir ortam gerektirir.”⁶ Çocuğun büyüdüğü çevre, onu yetişkinlere has davranış kalıplarından ayırıp, çocuk psikolojisine uygun, sağlıklı bir çevrede büyümesini sağlıyorsa, çocuğun gelişimi ve eğitimi için yeterli zaman ve ödenek ayırabiliyorsa kısaca çocuk için yetişkin dünyasından ayrı olarak düşünülmüş bir düzende yaşamasını sağlayabiliyorsa, sağlıklı bir çocukluk kavramından söz edebilmek mümkündür.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise, üretim ya da hizmet sektöründe, eğitimden yoksun, sağlıksız ve ağır şartlarda çalıştırılan çocuklar için tam anlamıyla bir çocukluk kavramından söz edebilmek oldukça güçtür. Zira çocuklara çocukça yaşayabilecekleri ortamların sunulmasında ne ailelerin sosyoekonomik durumu yeterli olabilmektedir ne de bilgileri. Tarım toplumundan sanayileşmeye doğru bir değişimin hızla yaşandığı Türkiye’de, köyden kente göç eden aileler için çocuğun hangi sektörde olursa olsun çalışıp ev ekonomisine katkıda bulunması olağan karşılanabilmektedir. Olağan karşılanmasa bile yoksulluktan ötürü çocuk buna mecbur da kalabilmektedir. Dolayısıyla çocuk hem iş öğrenecek, hem de geleceğine dair hayatını sağlam temellere oturtacaktır.

Tüm bu tanımlamalar çerçevesinde, ‘toplumsal kurgu’ olarak ifade edilmeye çalışılan çocukluğun, tarihsel geçmişine yani çocukluk tarihine kısa bir şekilde değinmekte fayda vardır. Bekir Onur, çocukluğun modernleşmesi sürecinin Batıda 16’ncı yüzyılda başlarken; Osmanlı’da bu sürecin ancak 19’uncu yüzyılda başlayabildiğini belirtmiştir.⁷ Ona göre, bu gecikmenin önemli nedenlerinden biri de

⁶ <http://www.unicef.org/turkey/dcd05/dcd05c1b.html> (erişim:11/06/2012)

⁷ Bekir Onur, **Türk Modernleşmesinde Çocuk**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.198

çocuk üzerinde düşünen, felsefe geliştiren, eğitim sistemi oluşturan düşünürlerin Osmanlı toplumunda olmamasıdır. Onur, Montaigne'in Denemeler'de çocuktan söz etmesini, çocukların yetiştirilmesi ve eğitilmesi üzerine deneme yazmasını, Batı'nın daha 16'ncı yüzyılda çocuk üzerinde düşündüğünün göstergeleri olarak ileri sürmektedir. Montaigne'in 1580'de yazdığı görüşlerin bugün de geçerliliğinden söz eden Onur, şu ifadelere yer vermektedir:⁸ “İnsan bilgisi içinde bilinen en büyük ve en önemli güçlük, bir çocuğun nasıl yetiştirilmesinde ve nasıl eğitilmesinde yatıyor. Çocuğun gidişine inmek ve ona kılavuzluk yapmak, yüksek ve güçlü bir ruhun işidir. Çocuğa bilmenin ve bilmemenin ne olduğu söylenmeli, öğrenmenin amacı bildirilmelidir.”⁹ Onur, Montaigne'in kendi çağının eğitim anlayışını eleştirirken bugüne de ışık tuttuğunu belirtmekte ve şu ifadeleri kullanmaktadır: ¹⁰ “Öğretmenler, bir huniden bilgi akıtırmasına, durmadan kulaklarımıza bağıyorlar ve bizim görevimiz, bize söylenenleri yinelemekten ibaret. Daha ilk baştan, elinde olan ruhun erimine göre davransın ve onu kendi yolunun üzerine bıraksın, çocuk kendi ruhuyla şeyleri tanınsın, seçsin ve ayırt etsin: Kimi kez yolu ona açsın, kimi kez de ona bıraksın. Konuları yalnızca eğitici seçmesin, hep kendisi konuşmasın, sırası geldiğinde öğrencisini dinlesin.” Onur, Montaigne'in çocuk eğitim görüşünün, daha sonra Rousseau'nun felsefesinde ve Piaget'nin psikolojisinde de yerini bulduğunu kaydederek Montaigne'in 16'ncı yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da korkunç din savaşları sürerken hoşgörüyü temel alan özgürlükçü fikirler geliştirmesini ise ilginç karşılamaktadır. Onur'a göre aynı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda bir eğitim filozofu yoktu; ezberciliği ve bilgiçliği şiddetle eleştiren Montaigne karşılık Osmanlı

⁸ Onur, a.g.e., s.198

⁹ Onur, a.g.e., s.198

¹⁰ Onur, a.g.e., s.198

eğitim sistemi ezbere dayanıyor ve bunu eleştirmek akla gelmiyordu ayrıca okulda dayak olağandı, hatta tavsiye ediliyordu.¹¹ Osmanlı tarihi boyunca çocuğun evde olduğu gibi okulda da toplumsallaşması din eksenliydi ve bu yönelim çağın gereklerine uygun olarak görülüyordu. Ancak 19’uncu yüzyılda modernleşme zorunluluğunun ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlı toplumu ikili hatta çelişik bir tutum göstermeye başladı.¹²

Postman, toplumsal olguların toplumsal fikirlerle karıştırılmaması gerektiğini vurgulayarak, çocukluk fikrinin, Rönesans’ın büyük icatlarından biri olduğunu belirtmektedir ve bu icadı “Belki de en insani olanıdır” ifadesiyle de yüceltmektedir.¹³ Kısaca bilim, ulus-devlet ve dinsel özgürlük ile birlikte hem toplumsal bir yapı hem de psikolojik bir koşul olarak çocukluk, 16’ncı yüzyıl esnasında oluşmuş ya da ortaya çıkmış ve günümüze kadar inceltilmiş ve

¹¹ Onur, **a.g.e.**, s.198-199

¹² Onur, **a.g.e.**, s.335

¹³ Postman, **a.g.e.**, s.8

Postman, antik dönemde çocuklarla ilgili tutumlara yönelik çok az şey bilindiğini belirtmiştir. Örneğin Eski Yunanlılar, özel bir yaş kategorisi olarak çocukluğa gayet az ilgi göstermişlerdir. Bir atasözüne göre, Eski Yunanlıların her şey için kullandıkları bir sözcük, çocuk kavramını içermektedir. Çocuk ve genç için kullandıkları sözcükleri çok belirsizdir ve bu konuyla ilgili olarak kullanılan sözcükler bebeklik ile yaşlılık arasında kalan hemen her çağı içeriyor görünmektedir. Resimlerinden hiçbirinin günümüze kadar gelmemesine rağmen Eski Yunanlıların, çocuk resimleri yapmaya değer verdiklerini söylemek mümkün görünmemektedir. O dönemden günümüze kadar sağlam kalan heykellerden hiçbirinin de bir çocuk heykeli olmadığını da biliyoruz.

Eski Yunan Edebiyatında çocuklara ne ad verileceğine ilişkin referanslar vardır, fakat bunlar belirsiz bir durumdadır. Bu yüzden, Eski Yunanlılara ait olan kesin bir çocukluk kavramı bulmak olanaklı değildir. Örneğin, Xenophon bir erkeğin genç karısıyla olan ilişkisinden şöyle bahseder: Kadın henüz on beşinde bile değil ve mümkün olduğunca az anlayabilecek, az işitebilecek ve az soru sorabilecek şekilde gayet iyi yetiştirilmiştir. Kadının, annesinin kendisine söylediklerini dikkate alarak kendisinin önemsiz olduğunu ve her şeyin kocası için yapması gerektiği açıklamasına bakarak Eski Yunanlıların kadınlara ya da çocuklara yönelik tutumlarını öğrenip öğrenemeyeceğimize kesin biçimde karar veremeyiz. Aristo’nun yaşadığı döneme değin Eski Yunanlılarda küçük çocukları öldürme uygulamasına karşı ahlaki ya da yasal sınırlamaların olmadığını biliyoruz.

Detaylı bilgi için bkz. Postman, **a.g.e.**, s.16-17

desteklenmiştir. Fakat tüm toplumsal kurgular gibi çocukluğun da süregelen varlığı, kaçınılmaz değildir.¹⁴

Davies, Avrupa tarihiyle ilgili genel eserinde Avrupa’da çocukluğun özel serüvenini şöyle özetlemektedir:¹⁵ “Eskiden ne çekirdek aile ne de çocukluk dönemi birbirinden ayrı birimler olarak görülüyordu. Bütün kuşaklar büyük evlerde bir arada yaşıyorlardı. Çocuklar kundak takımından doğrudan yetişkin giysilerine geçiyorlardı. Evde yaşayanların bütün oyunlarına ve etkinliklerine katılıyorlardı. En zengin sınıflar dışında çok azı okula gidiyor veya hiç gitmiyordu ve eğer öğrenim göreceklse hep bir arada görüyorlardı. Genellikle yedi ya da sekiz yaşlarında hizmetçi ya da çırak olarak işe konuluyorlardı. Çocuklar arasında o kadar fazla sayıda ölümler oluyordu ki, herkes onların çabuk büyümesini istiyordu. Çocukluğun keşfedilmesi 16’ncı ve 18’nci yüzyıllar arasında biçimlenen bir süreçti. Bu gelişme; zamanın giyim kuşamında, resim, heykel veya oymalarında, oyuncakların ve özellikle çocuklar için eğlencelerin icat edilmesinde, değişen ahlak anlayışında ve tavırlarda, hepsinden öte eğitime yeni köklü yaklaşımda izlenebilir. Ortaçağ çocukları her şeyi; davranışlarını ilk elden gözlemledikleri büyükleriyle birlikte yaşayarak, birlikte yemek yiyerek ve uyuyarak öğrenmişlerdi. Yetişkin dünyasından yalıtılmamış veya kötülüklerinden korunmamışlardı. Sadece yüksek sınıflardan gelen oğlanlar okula gidiyorlardı ve her yaştan gelen gruplarla birlikte okuyorlardı. Bir okulun sınıflara bölünmesinin ilk örneklerinden biri 1519’da Londra’daki St.Paul Okulunda kayıtlara geçmiştir. Yaşa göre gruplandırma ve okul süresinin uzamasıyla, disiplin uygulamalarında da artış meydana geldi. Hristiyan ahlakı, nezaket kuralları ve aşağılayıcı cezalar zorla uygulanıyordu. Okula giden erkek çocuklar yetişkinliğe

¹⁴ Postman, a.g.e., s.8

¹⁵ Onur, a.g.e., s.326-327

giden uzun ve aşamalı bir gelişim dönemini ilk yaşayanlar oldular. Genellikle on üç yaşında evlenen kızlar ise çoğu zaman okul eğitiminin dışında kalıyorlardı.”¹⁶

Görüldüğü gibi Davies, Aries’in kuramından hareketle Batı’daki çocukluk tarihini büyük ölçüde özetlemiştir. Onur, bu tablodaki geleneksel bütün öğelerin Osmanlı-Türk toplumundaki gelişmelerde de bulunabileceğini kaydetmiştir ancak yollar modernleşmeden itibaren ayrılmıştır.¹⁷ Örneğin bütün tarihsel kaynaklar geçmişte Osmanlı toplumunda da çocukların yetişkinler gibi giyindiğini göstermiştir ama bu durum Osmanlıların “çocukluk duygusu”na sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla asıl sorun bu kanıtların nasıl yorumlanacağına düşümlenmektedir.¹⁸

Çocukluğun oluşumunu farklı bir şekilde yorumlayan yazarlardan biri olan Postman aslında sözel dünyada ¹⁹ yetişkinlik ve çocukluk arasında bir ayrımın olmadığına değinmektedir. Zira herkes aynı çevre içinde yaşadığı için, çocuklar yetişkin dünyasına ait her şeye hakimdi dolayısıyla çizgilerle ayrılan bir yetişkinlik ya da çocukluk söz konusu değildi. Sözel bir dünyada, ne yetişkinlikle nede çocuklukla ilgili çok fazla kavram da zaten yoktu. Innis’ten hareketle Postman, matbaanın yegâne bireyler olarak bize benliklerimizle ilgili düşünme ve konuşma olanağı sağladığını belirterek bu yoğunlaştırılmış benlik duygusunun sonunda çocukluğun oluşmasına yol açan tohumu oluşturduğunu kaydetmektedir.²⁰ Hemen ardından Postman şu ifadelere yer vermektedir:²¹ “Doğaldır ki çocukluk, geceleyin

¹⁶ Onur, **a.g.e.**, s.326-327

¹⁷ Onur, **a.g.e.**, s.327-328

¹⁸ Onur, **a.g.e.**, s.327-328

¹⁹ Baskı makinesinin icadından önce.

²⁰ Postman, **a.g.e.**, s.42

²¹ Postman, **a.g.e.**, s.42

oluşmadı, çocukluğun Batı uygarlığının görünüşte geri döndürülemez özelliği olması iki yüzyılı almıştır. Çocukluğun oluşması, her bireyin kendi içinde önemli olduğu, bazı temel anlamlarda insan zihni ve yaşamının toplumu aştığı fikri olmaksızın oluşmadı. Kişisel kimlik fikri gelişirken, çocukluk fikri gençliğe de uygulanmaya başladı.”

Ortaçağ’da çocukluk genellikle yedi yaşında biterdi. Zira çocukların iyi bir biçimde konuşmaya başlamaları ancak yedi yaşında gerçekleşirdi. Yedi yaşından itibaren çocuklar, yetişkinlerin söyleyebildiği ve anlayabildiği şeyleri söyleyebilir ve anlayabilirlerdi. Bilmeyi gereksindikleri dilin tüm sırlarını bilebilirlerdi. İşte bu bize Katolik Kilisesi’nin yedi yaşını neden doğru ile yanlış arasındaki farkı bildiğimizi varsayan ve bu yaş dönemini akıl yaşı olarak belirttiğini açıklamamızda yardımcı olmaktadır. Sözel bir kültüre daldırılmış, yetişkinler gibi aynı çevrede yaşamış ve ayırım gözetken kurumlar tarafından sınırlanmamış olan Ortaçağ çocuğu, kültür içinde genel olan tüm davranışları gerçekleştirebiliyordu. 7 yaşındaki bir erkek çocuk, savaşıma ve âşık olma kapasiteleri hariç, her yönüyle bir erkekti. J.H.Plumb’ın da yazdığı gibi, “Kesinlikle ayrı bir çocukluk dünyası yoktu. Çocuklar yetişkinlerle aynı oyunları, aynı oyuncakları ve aynı peri masallarını paylaşmışlardı. Yaşamlarını yetişkinlerden ayrı değil, birlikte sürdürmüşlerdi. Brueghel’in içkiden sarhoş olan erkek ve kadınları gösteren, her birinin dizginlenmemiş bir şehvetle yürürken çizdiği sıradan bir köy festivali tablosunda, yetişkinlerle yemek yiyen ve içki içen çocuklar da vardır.”²²

İşte yetişkin ve çocuk yaşantısının tüm bu bir aradalığını Postman’a göre matbaa yayınları sonlandırmıştır. Postman, matbaa yayınlarının, “okuma yeterliliğine

²² Postman, a.g.e.,s.28-29

dayanan” yeni bir yetişkinlik tanım(laması) ve buna mukabil olarak “okuma yetersizliğine dayalı” yeni bir çocukluk anlayışı yarattığını belirtmiştir.²³ Söz konusu yeni ortamın oluşmasından önce bebeklik yedi yaşında biter ve yetişkinlik başlardı. Arada bir başka dönem yoktu, çünkü aradaki dönemde hiç kimseye ihtiyaç duyulmuyordu. İşte bu nedenle 16’ncı yüzyıldan önce çocuk yetiştirme üzerinde yazılmış kitap yoktu. Sadece kadınlara ilişkin anne rolüyle ilgili çok az kitap vardı. İşte bu yüzden cenaze alayı da dahil çocuklar çoğu törenlerde yer alırdı. Çocukları ölümden koruyacak neden yoktu. Bu yüzden de çocuk edebiyatı gibi alanlar oluşmamıştı.

Özetle Postman, matbaa makinesinin yeni bir yetişkinlik anlayışı gerektiren yeni bir simgesel dünyayı nasıl yarattığını göstermektedir.²⁴ Tanımsal olarak yeni yetişkinlik, çocukları dışlamış ve onlara yerleşebilecekleri bir dünyada yaşamaları gerekliliğini öne sürmüştür. İşte bu dünyada çocukluk dünyası olacaktır. Fakat günümüzde, yeni enformasyon çevresi, çocukluğu “gözden yok etmemekte”, sadece baskı altına almaktadır.²⁵

Özetle tüm bu tanımlamalar aslında çocuğun kolay incinebilir bir varlık olduğu üzerine dayandırılmıştır. Dolayısıyla bu başlığın üçüncü bölümünde çocuğun kırılgan ve hassas doğasını anlamak adına, çocuk psikolojisinin ve çocuk gelişiminden söz edilecektir.²⁶

²³ Postman, **a.g.e.**,

²⁴ Postman, **a.g.e.**, s.42

²⁵ Postman, **a.g.e.**, s.42

²⁶ Ercüment Erbay, “Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bir Bakış”, **Türkiye’de Çocuk Emeği** (Der. Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.212

Fidan, insan yaşamının doğumdan ölümüne kadar farklı evreler içerdiğini belirtmiş ve en önemlisinin çocukluk evresi olduğunu vurgulamıştır.²⁷ Çünkü çocukluk evresi; fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişmenin büyük ölçüde gerçekleştiği bir dönemdir. Söz konusu döneme bu denli önem verilmesinin temel nedeni bir anlamda olgunlaşma çağı olması ve söz konusu dönemin yansıtmış olduğu özelliklerdir. Yetişkinliğe geçiş sürecini ifade eden bu dönemin temel özelliği hassaslıktır.²⁸ Bu dönem birey açısından fiziki, duygusal ve zihinsel olarak daha kırılgan ve tehlikelere daha açık bir konumu içermektedir. Çocuğun gelişimini etkileyen temel nitelikte öğeler mevcuttur. Bunlar, söz konusu dönem boyunca içinde bulunduğu sosyal çevre, katıldığı faaliyetler ve onun biyolojik yapısı ile ilgilidir. Gelişme evresine uygun olmayan ortamlar çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal olgunlaşmasına olumsuz etki yapabilmektedir. Bundan dolayı çalışma ve çocuk kavramının birlikteliği önemli bir sosyo-psikolojik sorunun varlığını veya oluşacağını ifade etmektedir.²⁹

Çocukluk dönemi ve gelişimin bir başka tanımlamasını yapan Ertürk'e göre, çocukluk dönemi bir bütünmüş gibi algılsa da, kendi içinde farklılıklardan oluşan iç içe geçmiş pek çok yeti ve kazanımın gözlemlendiği küçük aralıklı dönemlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla insan yaşamı ve gelişimi sürekli olduğundan, yaşam sürerken ayrı ayrı dönemler fark etmeden yaşanmaktadır. Gelişimin dönemlere ayrılmasını yapay bir ayırım olarak niteleyen Ertürk, bu dönemlerin, her çocuk için keskin çizgilerle ayırım göstermediğini, olgunluk ve gelişme kavramları kapsamında genel bir içerik oluşturduğunun altını çizmektedir. Ona göre, gelişim ya da gelişme

²⁷ Fatma Fidan, "Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış: Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2004, Cilt: 4, Sayı: 1, s.31

²⁸ Fidan, **a.g.m.**, s.31

²⁹ Fidan, **a.g.m.**, s.31

kavramı, insanlardaki ilerleyici değişiklikleri anlatan bir kavramdır.³⁰Gelişim, organizmada iç ve dış etkenler sonucu, birbirine bağlı ve düzenli biçimde ortaya çıkan, ilerleyici bir dizi değişiklikler olarak tanımlanır. Zaman içinde yapıda, düşüncede veya biyolojik ve çevresel etkilere bağlı olarak insan davranışındaki değişimler ve süreklilik olarak karşımıza çıkar. Büyümeden ayrı olarak gelişme, yeni beliren yetenekler ve davranış örüntüleriyle gerçekleşir. Bu tanımdan anlaşılacağı gibi, gelişimin göstergesi davranıştır ve gelişim bir bütündür.³¹ Gelişim, organizmada iç ve dış etkenler sonucu, birbirine bağlı ve düzenli biçimde ortaya çıkan, ilerleyici bir dizi değişiklikler olarak tanımlanır. Her canlı türünde belirli bir sıra izler ve gelişim hızı türlere göre değişiklik gösterir. İnsan gelişim süreci aracılığıyla yeni yetiler kazanır ve gelişimi hayat boyu sürer.³²

Gelişim dönemlerinin kendilerine özgü özellikleri, problemleri, çözümleri ve kazanılan yetileri olduğunu savunan Ertürk'e göre, bu kavram bilişsel, psikososyal ve fiziksel olmak üzere üç alandan oluşmaktadır.³³ Buna göre ilki bilişsel (zihinsel-algısal) alandır. Bu alan, tüm zihin yetenekleri ve aktiviteleri, hatta düşünce organizasyonunu içeren düşünme ve problem çözme ile ilgili zihin süreçlerini kapsar. Algılama, bellek, nedensellik, yaratıcılık, hafıza ve dil gelişimini içerir. İkincisi, psikososyal (duyusal) alandır. Bu alan kişisel özellikler ve sosyal becerilerle ilgilidir. Sosyal koşullara karşı çocuğun kendine özgü davranışlarını, duygularını ve tepkilerini içerir. Kişilik ve kişilerarası gelişim becerilerini kapsar. Sosyal beceriler ve davranışlar gibi kişisel kavramları ve duyguları içerir. Üçüncüsü ise fiziksel

³⁰ Yıldız Dilek Ertürk , “Çocukluk Çağı Gelişim Dönemlerine Göre Medya Kullanımı”, **Çocuk Hakları ve Medya El Kitabı**, (Haz. Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.51

³¹ Ertürk, **a.g.m.**, s.51

³² Ertürk,**a.g.m.** s.51-52

³³ Ertürk,**a.g.m.** s.52

(davranışsal) alandır. Bu son alan da duyuşal kapasiteler, motor beceriler, fiziksel özelliklerle ilgilidir. Bireyin bedenindeki temel gelişim ve değişimi kapsar. Bu değişimler uzunluk, ağırlık gibi dış değişimler, kaslardaki değişimlerdir. Bu üç alan, aynı zamanda tutumların temel öğeleri olarak ele alınmaktadır.³⁴

Duygusal gelişimde; çocuklar medyadan model aldıkları erişkinlerin tepkileri düzeyinde etkilenmeye başlamışlardır. Özellikle aileyle birlikte medya kullanımı sırasında ailenin korku kaygıları çocuklara yansımaktadır. Bu yaş çocukları artık dünyayı daha iyi tanımakta ve gerçekleri daha iyi bilmektedirler. Bu nedenle soyulmak, bıçaklanmak, vurulmak, ya da kitle iletişim araçlarından yansıyan, sık sık karşılaştıkları savaş, doğal afetler gibi durumlardan korkabilirler.³⁵ 11 yaşından sonra korku ve kaygılar yerini mantıksal düşünmeye bıraksa da eğer, duygu boyutunda bilişsel gelişmeye paralel bir gelişim hızı söz konusu değilse, bu çocuğun kazanmış olduğu pek çok gelişimsel özellikte gerilemeye yol açacaktır.

Bilişsel gelişimde ise; 7-12 yaşlar arası çocuk, gelişmeye başlayan soyut düşüncenin etkisiyle, televizyondaki görüntüleri erişkin düzeyine yakın bir biçimde yakalamaya başlar. Çocuğun bilişsel ve sosyal düzeydeki büyük değişimi, algısal düşünceden sembolik düşünceye kayması ve bilgi işleme süreci yeteneğindeki gelişimi ile birlikte, medya içerikleri hakkında bilgilenmesi bütünü parçalarını tamamlamasını sağlayacaktır. Analiz yeteneğinin gelişmesiyle birlikte ise, birden fazla tutum, ya da boyut temelinde ayrımlanır ve genellemeler çocuğun kendi yaşantılarından yola çıkarak belirlenir.³⁶

³⁴ Ertürk, **a.g.m.**, s.52-53

³⁵ Ertürk, **a.g.m.**, s.57

³⁶ Ertürk, **a.g.m.**, s.62-63

1.1.2. Sanayileşme, Kapitalizm Ve Çocuk İşçiliğinin Tarihi

Bu bölümde çocuk işçiliğinin tarihine kısaca değinilecektir. Bu olgu sanayi devrimiyle başlayan bir süreç olarak algılansa da, Ortaçağdan günümüze kadar gelen bir zaman zarfını kapsamaktadır. Bu sebeple, çocuk emeğinin kullanıldığı dönemlerin de anlatılacağı bu bölümün asıl hedefi, çocukların sömürü mekanizmasına dahil edildikleri gerçeğini paylaşmaktır. Marx'ın da 'kârın gizemi' olarak işaret etmek istediği şey aslında tam manasıyla sömürüdür. Gün, bu durumda bir taraf için büyümenin, gelişmenin, zenginleşmenin dinamiği olan 'şey'in diğer bir taraf için ise yoksullaşma anlamına geleceğini vurgulamakta ve bu bağlamda, şöyle bir soyutlama yapmaktadır:³⁷ "Bugün için bir taraftan sermayenin zenginleşmesine diğer taraftan mülksüz sınıfların yoksullaşmasına neden olan şey aynıdır. Bu, sömürüyle olanaklı olmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki soyutlamadan yola çıkarak şu soruyu sormak gerekmektedir. Eğer çocuklar yoksulluk gerekçesiyle sokaklarda çalıştırılıyorsa; bu, sömürünün bir parçası olduklarını göstermez mi?"³⁸

Gün'ün burada sokakta çalışan çocuklar için verdiği örnek, sanayide çalışan çocuklar içinde geçerli olabilmektedir. Kimi çalışma kararını ailesiyle almıştır, kimi de bu kararı kendi vermiştir. Çünkü aile yoksuldur. Çocuğun okula ayıracak parası ve zamanı yoktur. Haliyle çalışıp evin geçimine katkıda bulunmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu çocuklarda sömürü mekanizmasının içine hapsolmuşlardır. Zira doğrudan bir işverene bağlıdırlar, çocukluğun vermiş olduğu dikkatsizlik ve bilgisizlik, iş ortamında azar işitmelerine neden olacak ve haliyle informal ilişki

³⁷ Servet Gün, **Yoksulluktan Sefalet Bir Göç Hikayesi**, Maki Basın Yayın, Ankara, 2010, s.139-140

³⁸ Gün, **a.g.e.**, s.139-140

içinde olduğu işveren tarafından rahatlıkla işten atılabileceklerdir. Çünkü her şey işverenin iki dudağı arasındadır.

Konu tarihsel açıdan ele alındığında ise yukarıdaki paragraflarda da belirtildiği üzere, çocuklar her zaman ekonomik etkinliklerde rol almışlardır. Endüstri devrimi öncesinde de çocuk emeği, üretim sürecinin doğal bir elemanı sayılmaktaydı.³⁹ İnal'da bu tanımlamayı doğrular nitelikte çocuğun çalıştırılmasının sadece bugünün bir uygulaması olmadığını savunmaktadır.⁴⁰ İnal'a göre bu olgunun uzun bir tarihi vardır ve geriye gidildikçe çocukların daha yaygın olarak çalıştırıldığı görülmektedir. Sanayileşme öncesi, tarıma dayalı kültürlerde ise çocukların aile ve akraba işlerinde çalıştırılmaları oldukça yaygın bir uygulamadır.⁴¹ Bir nevi kültürlenme süreci olarak da görülebilecek olan bu durum, çalışma ile eğitimin iç içe geçmesini de ifade ediyordu. Avcı-Toplayıcı, göçer ya da yarı göçer kültürler için durum buydu.⁴² Ortaçağ toplumlarında da tarım hayatı içinde çocuk emeğinin kullanılması süreklilik arz etmekteydi. Kaldı ki tarımsal kültürlerde çocuk emeği, yetişkin işlerini öğrenmede bir eğitim ya da çıraklık anlayışı içinde makbul karşılanıyordu. Ortaçağda eğitim, çocuklar gibi nüfusun büyük bir çoğunluğu için okuldan ziyade formal bir çıraklık ya da ev/tarla işlerinde beceri gerektiren görevleri yapmak gibi yetişkinlerin çalışma dünyasına girmedeki aşamalı bir başlangıcı ifade ediyordu.⁴³ Ortaçağ'da her çocuk 7 yaşına geldiğinde sadece kilise ve tören

³⁹ Küntay ve Özarslan, **a.g.m.**, s.95

⁴⁰ Bugün birçok aile çocuğunun hem okumasını hem de çalışmasını normal karşılamaktadır.

⁴¹ Gün, 80'lerdeki ekonomi politikaları ve tehcirin köylüyü toprağından kopardığını ve zorla kente ittiğini aktarmıştır. Kırsal alandan kentlere doğru gerçekleşen göç sonucu, kırsal alan sermayenin sömürü alanına çevrilmiş; göç ve mülksüzleşmeyle birlikte ortaya çıkan yoksullaşma, kısa bir süre içinde kentlerde yoğun olarak hissedilir hale gelmiştir. Gün'ün özet halinde verilen yukarıdaki açıklaması, aslında göç eden ailelerin yoksullaştığını gözler önüne sermektedir. Bu yoksullaşma dolaylı olarak çocuk işçiliğine de neden olabilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Gün, **a.g.e.**, s.77-78-79

⁴² **Türkiye'de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.12

⁴³ İnal, **a.g.e.**, s.12-13

alaylarında değil, fakat özellikle çalışma hayatında yetişkinlerle birlikte gruplandırılırdı. Çocukların üretime katılmalarını dönemin birçok resminde, kabartmasında, heykelinde görmek mümkündür. Çocukların zanaatkârların yanlarında çırak olarak çalışması, patron ile aile arasında yapılan bir çıraklık sözleşmesi ile sağlanırdı ki, bu sözleşme çırak olan çocuğun meslekteki yetişmesinin yanı sıra beslenme ve giyimini de garanti ederdi.⁴⁴ Böylelikle çocuklar hem gözetim altında tutulacak hem de meslek sahibi olmak için ilk adımını atacaktır. Ayrıca çocuk edindiği zanaatı bir sonraki nesle de aktarabilecektir.

18'nci yüzyılda geliştiği biçimiyle sanayileşme, çocukluğun sürekli ve korkulu bir düşmanı olmuştu. İngiltere'de okur-yazarlık, okullaşma ve çocukluk, 17'nci yüzyılın sonlarına kadar hızlı biçimde gelişmişti. Fakat büyük endüstriyel kentlerin gelişmesiyle ve fabrika ile modern işçilere olan gereksinimle birlikte çocukların özel doğası, ucuz işgücü olarak faydalanma biçimine tabi kılınmıştı. Lawrence Stone'un belirttiği gibi endüstriyel kapitalizmin bir etkisi de, bazıları tarafından büyük ölçüde iradeyi kıracak ve çocuğu fabrikadaki rutinleştirilmiş emeğe koşullayacak bir sistem olarak görülen okulun, cezai ve disiplinsel yönlerine destek çıkmaktı.⁴⁵ Eğer çocuk, yeterince şanslıysa okula gitme olanağına sahip olabilirdi, çünkü İngiliz toplumu, 18'nci yüzyıl ve kısmen 19'uncu yüzyıllar boyunca İngiliz endüstriyel makinesine yakıt atmak için kullanılan çocuklara yönelik davranışında özellikle vahşiydi: "Ben, Gauber Ocağı'nda bir tuzakçıyım; ışıksız tuzak kurmak zorundayım ve sürekli korku içindeyim. Sabahları saat 4'de bazen de 3:30'da işe gider, eve 17:30'da dönerim. Hiç uyumam. Karanlıkta değil ama ışık olduğunda bazen şarkı söylerim. Daha sonra şarkı söylemeye cesaret edemem." Bu cümleler,

⁴⁴ İnal, **a.g.e.**, s.12-13

⁴⁵ Postman, **a.g.e.**, s.71-72

19'uncu yüzyılın ortalarında, Sarah Gooder adlı sekiz yaşındaki bir kız çocuğunun maden ocaklarında geçirdiği çalışma yaşamının günlük bir betimlemesidir. Sarah ile diğer çocukların açıklamaları, sonunda çocukların maden ocaklarında çalışmasını yasaklayan bir yasal düzenlemeye yol açtı. Yasaya göre, on yaşından küçük çocuklar, artık maden ocaklarında çalıştırılmayacaktı.⁴⁶

19'uncu yüzyıl ise çocuk emeğinin korkunç biçimde sömürülmesi bakımından önceki yüzyıllardan çok radikal biçimde ayrılır. Çocuklar, en azından çaresiz ve yoksul çocuklar için bu yüzyıl, bir karabasan gibidir. Holt, bu yüzyılda çocukların insafsızca çalıştırılmalarında onların çaresizliğini şu şekilde vurgulamaktadır:⁴⁷ “19'uncu yüzyıldaki çocuk işgücünün sömürülmesinin böylesine korkunç boyutlara ulaşmasının ilk nedeni, çocukların yapacakları işi seçememesi ve bunu yapmayı reddedememesidir. Onlar kelimenin tam anlamıyla birer köleydi, onlar aileleri tarafından çalışmaya zorlanıyordu. Bu aileler, öylesine yoksullardı ki, çocukların getireceği az miktarda para olmazsa aile geçimini sağlayamıyordu. Zaten yarı aç durumda olan aileler, çocuklarının çalışmaması durumunda tamamen aç kalacaktı. Çocuklar birer köle olsa da, onlar ailelerinden daha fazla köle değillerdi. Ailedeki yetişkinlerin de iş seçme hakkı yoktu. Onların ücret pazarlığı yapma gibi şansları yoktu.”⁴⁸

Çelik'e göre, sanayileşmenin, kapitalizmin başlangıç dönemlerinde çocuk emeğinin yoğun kullanımı yaygın bir olgudur.⁴⁹ Çelik, Robert Owen'ın, bu dönemde çocuk emeğinin kullanımı konusunda yazdıklarını şu şekilde aktarmaktadır:

⁴⁶ Postman, **a.g.e.**, s.71-72

⁴⁷ Aktaran:İnal, **a.g.e.**, s.15

⁴⁸ Aktaran:İnal, **a.g.e.**, s.15

⁴⁹ Aziz Çelik, “Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üzerine”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.56

“Çocukların, neredeyse bebekliklerinden itibaren, hepsi de az ya da çok sağlıksız olan fabrikalarımızda çalıştırılmalarına izin veriliyor. Bütün zamanlarını, açık havada yapacakları sağlıklı egzersizlerle okul arasında paylaşılması gereken bir yaşta, dört duvar arasında uzun, tekdüze ve yorucu bir çalışmaya mahkûm ediliyorlar”. Owen, çocukların o dönemde tekstil fabrikalarına altı yaşında işe alındıklarını, bazen beş yaşında da çalıştırıldıklarını vurgularken; çalışma süresinin kışın ve yazın yasal olarak sınırsız olduğunu belirtmekte, genellikle on dört saat, bazen on beş saat, hatta para canlısı ve insanlık dışı işverenler tarafından on altı saate kadar uzadığına dikkat çekmektedir.⁵⁰

Fabrikalarda, atölyelerde, imalathanelerde, madenlerde, taş ocaklarında insanlık dışı koşullarda çalıştırılan çocukların bu koşullardan nasıl ve ne düzeyde etkilendikleri konularına eğilen raporlar ve yayınlar geniş bir külliyat oluşturmaktadır. Bu külliyat içerisinde köleliği andıran çalışma koşullarının çocukların fiziksel yapılarını, gelişimlerini ve sağlıklarını ne yönde etkilediği üzerine yoğunlaşan çalışmalar ağırlıklı bir yer tutar. Bu çalışmalar içerisinde Friedrich Engels’in 1845 yılında yayımlanan İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu adlı yapıtın ayrı bir önemi vardır.⁵¹ Dönemin inceleme ve araştırma raporlarında yer alan bilgi ve belgeleri (başta hekim raporları olmak üzere) kendi gözlemleriyle harmanlayan Engels, işçi sınıfının ve bu arada çalışan çocukların çileli yaşamlarını ve çalışma koşullarını ‘içeriden’ resmetmiştir. Dönemin insanlık dışı koşuklarını kabul etmeyip buna karşı mücadeleye girişen kurum ve kişiler de vardı elbette. Elllerinde, başta Engels’in yapıtı olmak üzere, o dönemde yapılmış pek çok inceleme

⁵⁰ Aktaran:Çelik, **a.g.m.**, s.56

⁵¹ İzzet Duyar, “Çalışan Çocuklarda Bedensel Yıpranmalar”, **Türkiye’de Çocuk Emegi**, (Der:Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.184-185

ve rapor bulunmaktaydı. Özellikle hekimlerin hazırladığı raporlar, ağır ve sağlıksız çalışma koşullarının insan bedenini yıprattığını, çalışanların çabuk hastalandıklarını, fiziksel gelişimlerinin geri kaldığını, hemen hepsinin bedeninde kalıcı izler bıraktığını belgeliyordu.⁵²

Sanayi devrimi ile gelişen yeni çalışma koşulları, yaşanan değişimler, çocuk emeğinin acımasız sömürüsünün sürmesine yol açmıştır. Çocuk emeği, üretimin maliyetlerini düşürmek açısından ekonomik değişimin en önemli elemanlarından biri haline gelmiştir. Ucuz emek olmasının yanında, gelişen yeni teknolojinin gerektirdiği düzenli ve kesintisiz çalışmayı dayatmak, yetişkin erkek iş görenler yerine, daha söz dinler ve boyun eğer görülen kadın ve çocuk emeğinin tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır.⁵³ Çocukların sömürüsü sadece sanayi devriminin ilk ortaya çıktığı yer olan İngiltere’de görülmemiştir. Çocuklar Fransa’da, Almanya’da, İsviçre’de de sömürülmüştür. Talas, Fransa’da mensucat fabrikasında mekikçi ve bobin taşıyan çocukların günde 16-17 saat ayakta kaldığını ve bunun bir çalışmadan çok işkence olduğunu ve bu çalışmanın 6-9 yaşındaki çocuklara zorla yaptırıldığını ifade etmektedir. Diğer taraftan, İngiltere’de baca temizleyicisi olarak kullanılan çocuklar, sosyal politika derslerinde hep verilen bir örnektir: Her pazartesi ve salı günü Londra’nın Bethnal Gren semtinde dokuz yaşında veya daha büyük yaşlarda çocuklar, ipek fabrikatörlerine genelde haftalık iki şilin karşılığında yasalara (yasaklara) rağmen canlı baca temizleyicisi olarak bizzat aileleri tarafından kiralanmak üzere açık pazarlara getirilirlerdi. Getirilen bu çocukların sayısının

⁵² Duyar, **a.g.m.**, s.184-185

⁵³ Küntay ve Özarslan, **a.g.m.**, s.95-96

sadece Londra’da 2000’i aştığı, 1866 tarihli Çocuk İstihdamı Komisyonu Raporunda (*Children’s Employment Commision Report*) yer almaktadır.⁵⁴

20’nci yüzyıla gelindiğinde ise Çelik, piyasanın dizginlenmesine paralel olarak çocukların piyasadan korunmaya, piyasanın dışına çekilmeye başladığını belirtmektedir.⁵⁵ Çocukları piyasadan çekme fikrinin merkez Batılı ülkelerde geliştiğini aktaran Yücesan-Özdemir ve Özdemir bu süreci şöyle özetlemektedir:⁵⁶ “Dünya üzerinde kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası doğrultusunda zenginliğin merkezde birikmesi bu zenginliğe koşut teknolojik gelişmişlik düzeyi, emek verimliliğinin dünyanın diğer bölgeleri ile kıyaslanamayacak kadar artması (en azından 1960’ların sonunda uluslararası iş bölümünü değiştiren sınıfsal çatışma ortamındaki artışa ve müteakip geniş uluslar arası iş bölümünün çıkmasına kadar) kapitalizmin ‘altın çağı’ denilen dönemdeki sosyal refah devleti uygulamaları ve bu ülkelerde yaklaşık iki yüz yıllık işçi sınıfı mücadelesi, merkez ülkelerin çocuk emeğini sınırlayıcı ve koruyucu düzenlemelere sahip olmasını sağlamıştır.”⁵⁷

20’nci yüzyılın üçüncü çeyreğinde vuku bulan çocukları piyasadan çekme fikri aynı yüzyılın son çeyreğinde yeniden güç kazanan piyasa toplumu fikriyle, çocukların çalışmasını, bu kez başka coğrafyalarda ve fakat 19’uncu yüzyıldakine benzer bir tarzda yeniden gündeme getirmektedir. Fakat 20’nci yüzyılın son çeyreğinde piyasanın rasyonelleri, insani değerlendirmelerin ve çalışma standartlarının karşısına konulmaya başlandı. Piyasayı dizginleme sürecinin

⁵⁴ Gün, **a.g.e.**, s.102-103

⁵⁵ Çelik, **a.g.m.**, s.72

⁵⁶ Gamze Yücesan-Özdemir ve Ali Murat Özdemir, “Türkiye’de Çocuk Emeği ve Sosyal Politika: Alternatifi Düşünmek İçin Egemen Söylemin Eleştirisi”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara 2010, s. 142

⁵⁷ Yücesan-Özdemir ve Özdemir, **a.g.m.**, s.142

kazanımlarını geri almaya dönük bir ‘karşı hareket’ çocuk işçilik alanında da yükselmeye başladı.⁵⁸

1.1.3. Küresel Kapitalizmde Çocuk İşçiliği

Bu bölümde küresel kapitalizmin sömürüsü altında çalıştırılan “dünya çocuklarından” bahsedilecektir. “Dünya Çocukları” ifadesi burada tek bir ülke, ırk ve dinden çocuğu ifade etmek yerine farklı coğrafyalarda sömürüye maruz kalan çocukları belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Araştırma bu kullanımı ve onun farklı ifadelerini desteklemektedir. Zira Yücesan-Özdemir ve Özdemir’in de dediği gibi çocukların dini ve milli aidiyetleriyle ilgilenen sınıflı toplumlar için çocuk emeğinin uluslararası dağılımı çok fazla önemli görünmemektedir.⁵⁹ Dolayısıyla dünya ölçeğinde iş yapan şirketlerin çoğu, fabrikalarını, işçiyi koruyucu kapsamlı yasaları olmayan veya mevcut yasaları uygulamayan yoksul ülkelere taşımakta ve yerel işgücünden yararlanmaktadır. Bu şirketler, yetişkinler yerine düşük maliyet dolayısıyla çocukları çalıştırmaya daha sıcak bakmaktadırlar. Çalışan çocukların büyük bölümünün Asya’da olmasının arkasında yatan nedenler, bir taraftan dünyanın zengin ülke tüketicilerinin ucuz mal peşinde koşması (tüketici rasyonalitesi); diğer taraftan büyük şirketlerin kar oranlarını daha fazla arttırmak istemesi ile açıklanabilir.⁶⁰ Bu sebeple, nerede yaşarsa yaşasın, hangi ırktan olursa olsun, çocuk işçiliği, sonlandırılması gereken bir olgudur. İşte bu yüzden “Dünya Çocukları”

⁵⁸ Çelik, **a.g.m.**, s.72

Aziz Çelik, piyasa toplumu fikrinin, çocukları da *piyasalaştırdığını* belirtmektedir.

⁵⁹ Yücesan Özdemir ve Özdemir

⁶⁰ Gün, **a.g.e.**, s.106

ifadesi ikinci kez merkez kapitalist ülkelerin çocuk işçisini sonlandırmayla ilgili politikaların sadece kendi sınırlarına gömülü kaldığını belirtmek için de kullanılmıştır. Eğer bu araştırmada kapsayıcı olmak yerine, sadece kendi sınırlarındaki çocukların yaşamlarının nasıl daha müreffeh olacağıyla ilgilenseydi, kapitalist bakış açısına benzer bir tarzda hareket etmiş olacaktı.

Küresel sermayenin çocuk işçiliğini yıllardır kullandığı bilinse de dünya üzerinde ne kadar çocuğun çalıştığına dair net sayısal veri sunmak oldukça zordur. Zira formal sektörlere nazaran informal sektörlerde çalışan çocuk sayısındaki fazlalık buna neden olarak gösterilebilir. Dolayısıyla araştırmaların çoğunluğu informal sektörleri kapsamamaktadır. Eğer kapsasaydı sonuçlar çok daha iç karartıcı olabilirdi.

DİSK-AR'ın, Türkiye İstatistik Kurumu Çocuk İşçiliği İstatistikleri ve Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine dayanarak yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre dünya genelinde her geçen yıl çocuk işçi sayısı artmaktadır. Raporda, dünya genelinde 2008 yılı itibari ile 5-17 yaş arasındaki çocuk sayısının 1 milyar 586 milyon olduğu belirtilirken, çocuk işçi sayısının ise 306 milyona ulaştığı kaydedildi.⁶¹ Mutlak sayılar açısından 5-14 yaş kategorisinde çalışan 127 milyon çocuk ile Asya-Pasifik bölgesi en çok çocuk istihdamının olduğu bölgedir. Ancak görece rakamlara bakılırsa Sahra Altı Afrika'nın toplam çocuk nüfusun %29'unu istihdam ettiği görülecektir. Gelişmiş ülkeler ve geçiş ekonomilerinde ise çocuk işçilik sırasıyla yüzde 2 ve yüzde 4 oranındadır.⁶²

⁶¹ <http://haber.sol.org.tr/sonuncu-kavga/dunya-genelinde-306-milyon-turkiyede-ise-1-milyon-cocuk-isci-var-haberi-55826> (erişim:16/05/2012)

⁶² Çelik, a.g.m., s.73

Çocuk, sermayenin tanımında hala ‘adaleleri zayıf, vücut gelişimi tamamlanmamış ama eklem ve uzuvları esnek’ işçilere verilen isimdir. Güney Kore ve diğer Asya Kaplanlarının demokrasilerinde çocuklar, bir şişe süt yüzü görmeden günde 15 saat çalıştırılmaktadır. Henüz 16 yaşına geldiklerinde bedenlen öyle tükenmektedirler ki, fahişelikten başka işle geçinmeleri imkânsız hale gelmektedir. Bu ülkelerde seks turizmi bu nedenle ahlaki olmaktan ziyade yapısal bir sorundur. Her durumda çocuğun değerlendirilmesinden kazananlar, ilgili çevre ülkelerde üretim sürecinin denetimini gerçekleştirenler bunların merkez ülkelerdeki ortakları ya da alıcıları ve genel de kreditör olarak devreye giren yerli ve yabancı finans kurumları olacaktır.⁶³

Çocukların yaptığı mesleklere gelince; mesleklerin doğasında bulunup da çocukların yaptıkları işlerle doğrudan bağlantılı olan tehlikeler üzerinde durmak da mümkündür. Örneğin, Bogota’da çocuklar düzenli olarak patlayıcı kullanılan taş ocaklarında çalıştırılmakta, ocaktan sıcak tuğla çekmek ve ağır yük taşımak gibi tehlikeli işlerde çalışmak zorunda bırakılmaktadırlar.⁶⁴ Çocukların sokuldukları çalışma ilişkileri sadece bunlarla sınırlı değildir. Fabrika da ya da madenlerde ücretli işçi olarak çalışanlar olduğu gibi hala dünyanın pek çok yerinde borç karşılığı ya da köle olarak çalıştırılanlar da bulunmaktadır. Örneğin, Hindistan’da tahmini çalışan çocuk sayısı 55 milyon iken bu çocukların 10 milyonu borç karşılığı köle olarak, 1 milyonu ise tuğla imalathanelerinde, taşocaklarında ve inşaat işlerinde çalıştırılmaktadırlar.⁶⁵ Özellikle ihracata yönelik üretim yapan az gelişmiş ülke

⁶³ Betül Altuntaş, “Türkiye’de ve Dünya’da Çocuk Emeği: Sosyal Politikalar Açısından Bir Çerçeve”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.165-166

⁶⁴ Altuntaş, **a.g.m.**, s.174

⁶⁵ Çelik’e göre, çocuk işçiliğinin yaygın olduğu Hindistan’da çok sayıda dernek/sendika çocuk işçilerin iş yerlerinde haklarını savunmasına yardım etmektedir. Öyle ki, 1991’de dernekleşmeden daha ileri

sektörlerinde yoğun olarak ucuz işgücü olarak kullanılmaktadırlar. Birçoğu ise ücret almaksızın akrabalık ilişkisi içinde oldukları kimseler hesabına evde ya da kırsal kesimin plantasyonlarında çalıştırılmaktadır. Güney Amerika’da ise kırsal kesim çalışanlarının yüzde 43’ü geçici işçi olarak çalıştırılan kadın ve çocuk işgücünden oluşmaktadır.⁶⁶ Ayrıca, çalışan çocukların çoğunun ülkenin kent sokaklarında seyyar satıcılık, oto-parkçılık, otomobil yıkama işleri, ayakkabı boyacılığı gibi örgütlü olmayan ekonomik faaliyetlerde bulundukları kaydedilmiş hatta fuhuş ve diğer yasadışı işlere itildiklerini belirtilmiştir.⁶⁷

Çocukların çalışma şartlarının ağırlığını anlatmak adına Gün kitabında, Pakistanlı çocuk işçi İqbal Masih’in şu sözlerine yer vermiştir:⁶⁸ “Çalıştığım yerin sahibi, çocukları köle gibi çalıştırmalarını Amerika’nın istediğini söylemişti bize. Amerikalıların bizim ürettiğimiz halı, kilim ve havluları ucuza almak istediğini söylemişti. Ve köle işçiliğinin sürmesini istediklerini...”⁶⁹ Gün’e göre İqbal Masih, yoksul ailelerini geçindirebilmek ya da geçimine katkı sunabilmek için çalışan

gidilmiş ve çocukları işverenlerin şiddetinden ve suistimalinden korumak üzere Çocuk İşçiler Sendikası kurulmuştur. Çocuk sendikaları 80’li yıllarda Latin Amerika ve Afrika’da çeşitli ülkelerde ortaya çıkmıştır. Çocuk sendikaları çocuk sömürsünü protesto ederek çocukların haklarına saygı gösterilmesini ve ekonomik aktörler olarak yaşamlarının onurlu bir biçimde kazanmalarına saygı gösterilmesini talep etmişlerdir. Kuşkusuz bu sendikalar (sendikal temsil, çocuk işçilerin haklarının korunması, dayanışma fonları, akşam okulları, sağlık hizmetleri) çocukların çalışma koşullarındaki sefaleti azaltmayı amaçlamıştır. Ancak bütün bunlar kısa erimli çözümler olmuştur. Çocukların çalışmasına son verilip onlara normal bir eğitim verilmediği sürece yaşamlarının diğer aşamalarında yoksulluğun pençesinde kalacakları anlaşılmıştır.

Çelik’e göre, çocuk sendikaları iyi özellikleri bünyesinde barındırmıştır fakat bu sendikaların faaliyetleri çocukların işgücü piyasasındaki varlığını desteklemiştir ve bu örgütlerin pek çoğu resmen sendika olarak tanınma yolunu tercih etmiştir. Hindistan Çocuk İşçileri Sendikası tanınma için Hindistan Sendikaları Ulusal Sicil Bürosuna başvurmuş ancak bu başvuru reddedilmiştir. Ret gerekçesinde, “çocuk sendikalarını tanımak dolaylı olarak çocuk işçiliğini tanımak anlamına gelir, oysa sorun, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasıdır” görüşlerine yer verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Çelik, **a.g.m.**, s.75

⁶⁶ Altuntaş, **a.g.m.**, s.167

⁶⁷ Altuntaş, **a.g.m.**, s.167

⁶⁸ Aktaran:Gün, **a.g.e.**, s.105

⁶⁹ Aktaran:Gün, **a.g.e.**, s.105

milyonlarca çocuktan sadece birisidir. Bu çocukların ürettiği ürünler ve benzeri üretimler, Avrupa ve ABD başta olmak üzere diğer ülkelere satılmaktadır. UNICEF'in bulgularına göre, bahsi geçen ülkelere ihraç edilen ürünlerin yüzde 5'i çocuklar tarafından üretilmektedir.⁷⁰

Yukarıda bahsedilen, çocuk işçiliğinin kol gezdiği ülkelerin hemen hemen hepsi hızlı kalkınmakta olan, sosyal adaletsizliğin sıkça boy gösterdiği ülkelerdir. Bu ülkelerdeki üretim sanayisi kendiliğinden bir gecede oluşmamış; merkez kapitalist ülkelerin üretimlerini bu tür ülkelere kaydırmasıyla gerçekleşmiştir. Üretimlerin bu tür ülkelerde gerçekleşmesinin çeşitli amaçları vardır. Bunlardan bir kaç şöyledir: Sanayileşmiş ülke emekçilerinin mücadeleleri sonucu elde ettiği haklar, maaş ve sosyal ödeneklerin ağırlığı; gelişmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücü ve hammadde kaynakları vb. Örneğin Avrupa'nın her hangi bir ülkesinde kurulan fabrikanın, iç ya da dış piyasadaki talep dalgalanmaları sebebiyle zarar etmesi sonucu, tasarruf tedbirleri adı altında istihdam ettiği işçiyi işten çıkarması belirli bir zaman almaktadır. Bu süreç zarfında işçi işinden bile olsa belirli sosyal haklara sahiptir. Bu sosyal haklarda çalıştığı eski fabrika tarafından karşılandığından, sermayedar işçi çıkarmada çok esnek davranmamaktadır. Davransa dahi işçisinin sosyal haklarını ödemek durumundadır yani işçi beş parasız ortada bırakılmamaktadır. Fakat bu durum Asya Kaplanları gibi üretim sanayisinin hızlı gelişmeye başladığı ülkelerde geçerli değildir.

Yukarıdaki bu durum çocuk işçiliğinin neden bu kadar çok arzulandığını anlatır niteliktedir. Çocuk işçiler genellikle emek yoğun sanayi ve işletmeler ile işgücü maliyetinin üretim maliyeti içinde en yüksek paya sahip olduğu sektörlerde

⁷⁰ Gün, a.g.e., s.105-106

yoğunlaşmaktadırlar. Çocukların çalıştırılması özellikle küçük işletmelerde maliyeti düşük tutma stratejisinin bir parçasıdır.⁷¹ Çocuk işçiliğinin boyutları, çocuk işçilerin ürettiği mallara olan talepten ve hükümetin getirmiş olduğu düzenlemelerden de etkilenmektedir. Örneğin Filipinler’de giyim eşyalarına olan uluslararası talebin artması, sektörün büyümesine ve çocuk işçilere olan talebin artmasına neden olurken; Hindistan ve Pakistan’da da halı dokumacılığı alanında görülen büyüme, sektörde çocuk istihdamının da büyümesinin sebebi arasındadır.⁷² Yücesan-Özdemir ve Özdemir yukarıdaki söylemleri de doğrulayarak küresel fabrikalarda çocuk emeğinin uysallığı, itaatkârlığı ile sermayeye çekici görüldüğünü belirtmekte ve buralarda çalışan çocukları ‘şahin pençesinde yavru kuş’ olarak nitelendirmektedirler.⁷³ Bu nitelendirmenin işçi sınıfı mücadelesini ve işçi sınıfının direniş biçimlerini gölgede bıraktığı söylene de; çocuk işçilerin ‘şahin pençesinde yavru kuş’ olduğunu söylemenin yanlış olmayacağını düşünmektedirler ve siyasi iktidarların işlevlerini, iş gücünün sermayenin iş gücünü kontrol altına alma ‘hakkına’ uygun bir biçimde koşullandırdıklarını dile getirmektedirler. Böylelikle az gelişmiş ülkelerin muktedirleri iş gücünün kontrolünü sağlayacak ya da bununla sonuçlanacak olan askeri, ideolojik ve hukuki tedbirleri devreye sokarken; merkez ülke iktidarları da anılan işlevin yanı sıra küresel politika ve ideoloji üretim merkezleri üzerinden uluslararası bir iktidarın icrasıyla meşgul olacaklarını ifade etmektedirler.”⁷⁴

⁷¹ Ekonomik kriz dönemlerinde yetişkinlerin işsiz kalması sonucu çocuk emeğine olan rağbet artmaktadır. Zira çocuk emeği, yetişkin emeğine nazaran çok daha esnektir (sigortasız, mevsimlik çalıştırma haricinde, itaatkar olması, işten kolaylıkla çıkarılabilmesi gibi).

⁷² Altuntaş, **a.g.m.**, s.168

⁷³ Yücesan-Özdemir ve Özdemir, **a.g.m.**, s.145

⁷⁴ Yücesan-Özdemir ve Özdemir, **a.g.m.**, s.145

Yücesan-Özdemir ve Özdemir ayrıca, merkez ülkelerde son dönemde giderek artan kaçak ve göçmen işçilerin çocukları için: “Tümüyle denetim dışı, çok kötü çalışma koşullarında, aşırı emek yokluğu altında ve çok ucuza çalışmaktadırlar” ifadesine yer vermişlerdir. Bu noktada merkez ülkelere

Elbette siyasi iktidarlar kadar Altuntaş'ın da ifadesiyle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi dış dinamikler de sermayenin konumunu hegemonik biçimde desteklemektedir. Bu gibi ulusötesi kurumlar, Altuntaş'a göre taşıyıcısı oldukları ekonomi politikaları sonucu yoksulluğu ortadan kaldırmayı amaçlamak yerine onu hafifletmeyi ya da azaltmayı amaçlamaktadırlar. Nitekim bu iki kuruluş 1999'da 'Yoksulluğu Azaltma Stratejisi' girişimini başlattıklarını duyurmuşlardır. 2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu henüz hazırlanmadan 1999'da yayımlanan bir çalışmada, 'gelişmekte olan ülkelerde bir ekonomik kriz ortaya çıkmadan önce, yoksullar için gerekli önlemlerin alınmasının ve aynı zamanda kriz yaşanırken yoksulların krizle baş etmesi için güçlendirilmelerinin 2000 Raporunun hem en temel hem de en yeni temalarını oluşturduğu' belirtilmektedir. Bu bir anlamda, raporda açık bir şekilde ifade edilmese de neoliberal küreselleşme politikalarının dünyanın birçok yerinde milyonlarca insan için yoksulluk yarattığının, küreselleşmenin önemli boyutlarda zenginlik yaratırken bu zenginliğin eşit dağıtılmadığının da açıkça olmasa da kabul edilmesidir.⁷⁵

Altuntaş'a göre sermayenin küreselleşmesi ve artan rekabet; emek içi kazanılmış hakların ve belirli bir standarda ulaşmış çalışma koşullarının ortadan kalkması ve giderek çalışma yaşamının bir kuralsızlaşma içine girmesi anlamına

yöneltilen ciddi bir eleştiri, ülke yönetimlerinin kaçak işçilerin ülkeye girişlerini engelleyecek yasal denetimi, bu işçilerin ucuz emek olarak kârı arttırdıkları için bilerek sıkıştırmadıkları yolundadır. Anılan göçmen politikası yalnızca emek maliyetini kısmak için değil, ilgili ülkelerde mukim emeğinde disiplini için bir araç olmaktadır. Bu talihsiz var oluş biçimi milliyetçilik ya da dini köktencilik arttırarak işçi sınıfının birleşmesi önünde bir engel oluşturmakta, trajedinin merkez ülkeler ayağında bulunan insanların mevcut eşitsizliklere rıza göstermelerini sağlayacak yeni baskı tekniklerinin bazen planı olarak bazen de kendiliğinden geliştirmesine zemin hazırlamaktadır. Sebebi her ne olursa olsun göçmen ve kaçak çocuk işçilerin çok ağır olan çalışma koşulları bazı yazarlara göre Charles Dickens'ın romanlarını aratmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Yücesan-Özdemir ve Özdemir, **a.g.m.**, s.145-146.

⁷⁵ Altuntaş, **a.g.m.**, s.162

gelmektedir.⁷⁶ Küreselleşen emek piyasası ile işgücü nitelikli-niteliksiz işgücü olarak kutuplaşmış, çalışma yaşamı kuralsızlaşmış, ulusal devletlerin emeği koruma gücü azalmıştır. Emek örgütleri güç kaybetmiştir. Devletin sermaye yerine işlevlerini yeniden tamamladığı bu süreçte, sosyal devlet tahrip olmuştur. Gelir ve servet dağılımında, yaşam standartlarında var olan uçurumlar büyümüş, her düzeyde kutuplaşma artmış, kitleler, uluslar, bölgeler, kıtalar marjinalleşmiş, gelişmiş kapitalist ülkelerde bile yoksulluk sosyal bir afet halini almaya başlamış dünya ölçeğinde gelir eşitsizliği dayanılmaz boyutlara gelmiştir.⁷⁷

Çığ gibi büyümeye devam eden yoksulluk görüldüğü gibi tüm dünyayı etkilemekte ve buda yoksullaşma ekseninde çocuk emeğine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla çocuk işçiliği sadece az gelişmiş ülkelerin değil, tüm dünya ülkelerinin sorunudur. Gün'ün de dediği gibi basit görülse de ölçülebilir değildir ve oldukça karmaşıktır.⁷⁸

Çocuk işçiliği günümüzde sadece üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeleri ilgilendirmemekte, bu kavram artık gelişmiş ülkelerinde başa çıkmakta zorlandığı bir sorun haline gelmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında çocuk ve çocuk emeğini daha yakından kavramak adına güncel çocuk emeği istatistikleri ve çalışmaları da serimlenecektir. Burada güncel kelimesini özellikle vurgulamakta fayda vardır zira çocuk ve çocuk işçiliği üzerine çalışma yapan, dünyaca tanınmış kurum ve kuruluşların yaptıkları en güncel çalışmalar 2006 yılında sonlanmaktadır. Yani 2006 yılından 2012 yılına kadar yapılan bir çalışma söz konusu olmamakla birlikte, çocuk işçiliği, çocuk istismarı ve bilumum çocuk ve onun bekasını düşünen

⁷⁶ Altuntaş, **a.g.m.**, s.161-162

⁷⁷ Altuntaş, **a.g.m.**, s.161-162

⁷⁸ Gün, **a.g.e.**, s.106

uluslararası kuruluşlar, araştırmalarını 2006 yılında sonlandırmaktadır. Birleşmiş Milletler (UN), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların bu tür araştırmalara ödenek ayıracak gücü rahatlıkla olmasına karşın, araştırmaların 2006 yılında bitmesi ve Dünya Ekonomik Buhranı'nın da yakın bir tarihe denk gelmesi acaba bir tesadüf müdür?

Elbette bu çalışmanın temel amacı bunu araştırmak değildir fakat çocuğun bekasının artması için, bunların bilinmesinde yani görüngülerin haricinde iktisadi, siyasi ve ideolojik mekanizmaların anlaşılmasında fayda vardır. 2006 yılından önce düzenli aralıklarla devam eden çocuk emeği karşıtı çalışmalar ve çocuk işgücü istatistiklerinin birden kesilmesi, akla kapitalist ülkelerin üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere ve üçüncü dünya ülkelerine kaydırma fikrini getirmektedir. Haliyle bu ülkelerde emek ucuz olduğundan, genci, yaşlısı ve özellikle itaatkâr emek olarak görülen çocuğun, üretimde kullanımı başlayacaktır. Tüm bu tablo aslında üçüncü dünya ülkeleri ve geliştirmekte olan ülkeler için geçerli olsa da, gelişmiş ülkeler için de geçerli olabilmektedir. Tüketim toplumunu yaşayan gelişmiş ülkelerde çocukların “daha fazla tüketmek ve alışveriş etmek” adına, süper marketlerde kasiyerlik yaptıkları, tehlikeli de olsa bebek baktıkları kısaca kendilerine bilişsel getirisi olmayan işlerde çalıştıkları bilinmektedir.

Az gelişmiş ülkeler, çocuk işçiliği sorunun çözümüyle ilgili çalışmalarını, özellikle 1990'lardan sonra, yoğun olarak Avrupa Birliği (AB), UNICEF özellikle de ILO gibi uluslar arası kuruluşlar veya birliklerle yürütme eğilimindedirler. Dolayısıyla çocuk emeği ile ilgili yapılan çalışmaların çok küçük bir kısmı 1990

öncesinde; büyük bir kısmı ise 1990 sonrasında yapılmıştır.⁷⁹ Dünyada çocuk işçileşmesinin genel olarak, nüfus artışının fazla olduğu, köylülükten çıkan, küreselleşmenin de etkisiyle, düşük hünerli iş gücünü yaygın olarak kullanarak üretim yapan, yoksulluk açısından kutuplaşmanın arttığı toplumlarda yaygınlaştığı gözlenmektedir.⁸⁰ ILO verilerine göre dünyadaki her 3-5 çocuktan birinin ekonomik olarak faal olduğu bilinmektedir ve gelişmekte olan ülkelerde bu sayılar daha yüksektir.⁸¹ Dünya genelinde 250 milyondan fazla çocuk çok kötü koşullarda çalıştırılmaktadır. Tahminlere göre, 75 milyon çocuk işçi 10 yaşın altında istihdam edilmektedir.⁸² Bu çocuk işçilerin yüzde 61'i Asya, 32'si Afrika ve yüzde 7'si Güney Amerika'da bulunmakta ve dünyada en fazla çocuk işçi bulunan Hindistan'la Pakistan bu alanda başı çekmektedir.⁸³ Özellikle bu iki ülke bilgisayar alanına yönelik parçalar ürettiğinden, mikro işlemciler ve elektronik parçaların montajında çocuk emeğini sıkça kullanmaktadırlar.

Çocuk işçiliği, dünya çapında ilgi gösterilmesi zorunlu, evrensel bir olgudur. Günümüzde başta gelişmekte olan ülkelerde, hatta en zengin toplumlarda bile, çocuklar istismar edilerek, en aşağılayıcı koşullarda çalışmak zorunda bırakılmaktadırlar.⁸⁴ Erken yaşta çalışma yaşamına katılmanın çocuklar için pek çok olumsuzluğa neden olduğu bilinmektedir fakat çocukların çalışma yaşamından uzak

⁷⁹ Gün, **a.g.e.**, s.104

⁸⁰ Sema Erder, "Çalışan Çocuklar: 'Çırac mı? , 'İşçi mi?'" , **Türkiye'de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.42

⁸¹ Bahadır İşeri, Gülben Sözen ve diğerleri, "Çalışan Çocuk; Sosyo-Kültürel Özellikler ve Sağlık Taraması- İzmir Otomotiv Sanayi", **İzmir Tepecik Eğitim Hastanesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı:1, Nisan 2005, s.51-52

⁸² Gün, burada haklı olarak, ILO'dan daha kapsamlı çalışma yapmış bir kuruluş olmadığından ötürü, istatistikî verilerin ILO üzerinden analiz edilmesinin zorunlu kılındığını belirterek, anlamlı bir karşılaştırma yapma şansının ya da imkanının yokluğundan bahsetmektedir.

⁸³ (<http://www.trthaber.com/haber/ekonomi/ilodan-cocuk-isci-uyarisi-30545.html>) (erişim: 30/05/2012)

⁸⁴ Küntay ve Özarslan, **a.g.m.**, s.95

tutulması gerektiğine yönelik tüm çabalara rağmen, çocuk işçiliği ve çocuk sömürüsü hız kesmeden devam etmektedir. Her ne kadar geçmiş yılların çocuk işçiliği istatistiklerinin karşılaştırılması yapıp, çocuk işçiliğinin düştüğü gibi bir kanaate varılsa da, bu sadece kâğıt üstünde mümkün görünmektedir.⁸⁵ Zira bu tür araştırmalar sokaktaki çocukları kapsamamakla birlikte, yasa dışı (sigortasız-günü birlik işlerde çalışan çocuklar) çalışanları da istatistik dışında tutmaktadır.⁸⁶ Tüm bu karamsar tabloyla birlikte, çocuklar; tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalıştırılmakta, en kötü koşullar olarak sayılan, sokakta çalışma (sokaktaki çocuklar), ev işlerinde çalışma (domestik işler) ve fuhuş sektöründe de (seks işçisi) istismar edilmektedir. Burada her ne kadar çocukları çalışmaya iten çeşitli nedenlerin olduğu vurgulansa da bilinmesi gereken nokta, çocuğu çalışmaya iten nedenlerin onun dışındaki faktörlerden ileri geldiğidir. Yörükoğlu'nun; "kendi isteğiyle çalışan çocuk yoktur" ifadesi de yukarıdaki tanıma çok güzel uymaktadır.⁸⁷

Çocukların çalıştığı, daha doğrusu çalıştırıldığı sektörleri belirttikten sonra çocuk işçiliğinin altında yatan nedenlerden bahsedilmesi yerindedir. Çocuk işçiliğinin ortaya çıkıp sürdürülmesinde çocukların ucuz işgücü olmasının önemi her

⁸⁵ Küresel ekonomik krizin etkisiyle artan yoksulluğun bir sonucu olan çocuk işçiliği hızlı bir yükselişe geçmiş durumdadır. Eğitime ayrılan kaynaklar daralırken kızlar başta olmak üzere çocuklar okula gitmek yerine çok düşük ücretle çalıştırılmaktadır. Tüm ünlü firmaların, ucuz çocuk işçiliğiyle tanınan ülkelerde üretim yerleri bulunmakta ve neredeyse her yerde, çalıştırılan çocuklara sözlü ve fiziksel şiddet, işin bir parçası haline gelmektedir. Tepkiler üzerine birçok marka, ürünlerinde çocuk işçi çalıştırmadığını ve adil ticaret kurallarına uyulduğunu belirten yazılar koyma ihtiyacı duymaya başlamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (<http://www.trthaber.com/haber/ekonomi/ilodan-cocuk-isci-uyarisi-30545.html>) (erişim: 30/05/2012)

⁸⁶ ILO/IPEC kapsamına giren çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri, 1999 tarih ve 182 sayılı "Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi"yle bağlantılıdır. Sözleşmede kötü şartlardaki çocuk işçiliği sözleşmenin üçüncü maddesinde dört kategori altında toplanmaktadır. Ancak bu sözleşmeye dayanarak yürütülen projelerde en kötü biçimler ülkelerin özgül koşullarına bağlı olarak değişebilmektedir. Türkiye'de en kötü biçimlerden biri de isabetle "sokakta çalışan çocuklar"dır. ILO'nun çocuk işçiliği sınıflandırmasında "çocukların sokakta yaptığı işler" şu şekilde ayrıştırılmaktadır: Seyyar satıcılık, ayakkabı boyacılığı, çöp toplayıcılığı gibi marjinal nitelikli işler. Detaylı bilgi için bkz. Gün, **a.g.e.**, s:126

⁸⁷ Aktaran: Erbay, **a.g.m.**, s.211

zaman vurgulanmaktadır.⁸⁸ Bu vurgu, Erder Köksal ve Lordoğlu'nun da belirttiği gibi çocuğun ücretli emek olarak çalışmasının yaygınlaşmasına; çocuğun daha düşük ücret alması, ya da çocuğun küçük ve hareketli parmaklarıyla (*nimble fingers theory*) özellikle bazı sektörlerdeki (örneğin montaj işleri) işlere büyüklerden daha yatkın olması türünde açıklama getirilmesi ancak çocukların toplumdaki güçsüz konumları ve kendi adlarına karar verme haklarına sahip olmamaları durumuyla birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı olabilmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada, çocuklarında yetişkinler kadar hatta onlardan daha fazla haklarının olduğu savunulmaktadır.

Dayıoğlu, kentsel alanda hane gelirinin çocuk işçiliğine etkisini saptamak amacıyla yaptığı çalışmasında, çocuk emeği oranının, gelir yoksulu olmanın karşısı olan mülk yoksulu hanelerde daha yüksek olmasından ötürü, hane mülklerinin küçüldüğü önemli ekonomik darboğazlar esnasında daha çok çocuğun emek piyasasına itildiğini saptamıştır.⁸⁹

Çocukların çalışma nedenleri araştırılırken sosyal ve kişisel parametrelerin de önemine vurgu yapan Fidan, sosyal faktörleri; nüfus artışı, gerçekleştirilemeyen aile planlaması, düşük eğitim düzeyi ve bilinçsizlik olarak sıralarken; kişisel faktörleri ise eğitime karşı isteksizlik, çalışmanın cazibesi, kardeş sayısı ve çalışma şeklinde sıralamaktadır.⁹⁰

Fidan, kardeş sayısının çalışan çocuk olgusunun değerlendirilmesinde belirleyicilik niteliğine sahip bir değişken olduğunu belirtmekte ve bunu

⁸⁸ Küntay ve Özarslan, **a.g.m.**, s.101

⁸⁹ Aktaran: Yakın Ertürk, "Türkiye'de Çocuk Emeğinin Kullanım Biçimleri", **Türkiye'de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.30-31

⁹⁰ Fidan, **a.g.m.**, s.33-34-35

gerçekleştirdiği ki-kare testiyle de kanıtlamaktadır. Testte, okula devamın ve devam isteğinin, kardeş sayısında artışla birlikte azalma eğilimi gösterdiği gözler önüne serilmektedir.⁹¹

Yukarıdaki kavramlar her ne kadar çocuk işçiliğinin iç yüzünü göstermeyi amaçlasa da Yücesan Özdemir ve Özdemir farklı bir bakış açısıyla, bu çalışmanın çocuk işçiliğine neden olarak tanımladığı kıstasları çocuk emeği kullanımının ‘görüngü’leri olarak ifade etmektedirler. Buna göre yoksulluk, eşitsizlik ve iç göç gibi kavramlar çocuk işçiliğin nedenleri değildir; çocuk işçiliğinin de içerisinde bulunduğu emek sömürüsünün kapitalist biçimin fenomenleridir.⁹² Dolayısıyla çocuk emeğinin nedenleri yoksulluk, eşitsizlik ve iç göçe sebep olan iktisadi, siyasi ve ideolojik mekanizmalardır. (Herşey görüldüğü gibi olsaydı bilime gerek olmazdı) diyen Marx’tan hareketle Yücesan Özdemir ve Özdemir, çocuk emeği gerçeğini anlamak için görüngülerin ardındaki iktisadi ve ideolojik mekanizmaları anlamının önemine vurgu yapmaktadırlar ve çocuk emeği ekonomi politiğinin ‘görünenin’ ya da ‘görüntü’nün ortaya çıkışındaki nedensel süreçlerin, yapı ve mekanizmaların, aydınlığa çıkarılmasına imkan vereceğini belirtmektedirler.⁹³

Son olarak, bu başlıkta çocuk işi (child work) ve çocuk işçiliği (child labour) arasındaki anlamlı ayrım tartışılacaktır. Bu ayrımlar detaylı olarak serimlendikten sonra, araştırma sorunsalını oluşturan çocuk işçiliği konusunda hangi bakış açısının çocuk işçiliğiyle neyi kastetmek istediği daha rahat anlatılacaktır. Nihayetinde bu kavramların biri doğru biri yanlış gibi bir düşünceye taraf olmaktan çok kavramların çocuk, çocuk işi ya da çocuk işçiliğiyle neyi kastetmek istediği üzerinde durulacaktır.

⁹¹ Fidan, **a.g.m.**, s.33-34-35

⁹² Yücesan-Özdemir ve Özdemir, **a.g.m.**, s.141-142

⁹³ Yücesan-Özdemir ve Özdemir, **a.g.m.**, s.141-142

Zira her iki kavramda anlamını içinde bulunduğu toplumsal yapılar çerçevesinde, çocuğa atfedilen anlam ve değerden kazanmaktadır.⁹⁴

Gün, dünya genelinde ve Türkiye özelinde çocuk emeği üzerine yapılmış olan çalışmaların, çocuk emeğini çoğunlukla çocuk işi (child-work) ve çocuk işçiliği (child-labour) biçiminde sınıflandırmaksızın bir bütün olarak ele aldığını belirtmiş; son zamanlardaki⁹⁵ sınıflandırma çabalarını çocuk emeğinin kullanımının yaygınlaşmasına ve yapılan işlerin çeşitlenmesine bağlamıştır.⁹⁶ Tanımsal olarak konu irdelendiğinde, çocukların çalışması (child work) çocuklar için zararlı olmayan ve eğitimsel fırsatları engellemeyen bir çalışma biçimidir. Çocuk işçiliği (child labor) ise en temelde eğitim hakkı olmak üzere çocuğun diğer haklarına da sahip olmasını engelleyen, onun sağlığına, fiziksel ve psikolojik gelişimine zarar veren bir

⁹⁴ Kemal İnal, Türkiye’de Çocuk Emeği adlı kitabında, kendi çocukluğundan örnekler vermekte ve göçmen bir ailenin çocuğu olarak yaşadığı sıkıntıları, kitabının giriş kısmında anlatmaktadır: “Diğer tüm Kürt kökenli göçmen ailelerde olduğu gibi bizim ailemizde de kente bütün gücüyle asılıp tutunabilmede çocuğun çocukluğunu düşünenecek ne zamanı vardı ne de gerek. Tüm beka/ geçim stratejileri içinde çocuk emeğinin kullanılması, göçmen bir aile için, aslında öncelikle ne ahlaki ne de kültürel bir konudur. Kaldı ki, yoksul bir aile için çocuğunun çalışmasını kültürel ya da ahlaki temelde düşünmek, lüks değilse bile, ortam ve koşullar için(de) gereksizdir.” Burada İnal, çocuğun içinde bulunduğu toplumda ona atfedilen anlamlarla, çalışmanın aslında çocuk için normal karşılandığını dile getirmektedir. İnal’a göre, çocukların anne- baba çalışırken evde oturmalarının ya da sadece okula gidip de bir iş tutmalarının ayıplanması, son derece doğaldır ama bu doğallık, aileye ilişkin örüntülerin tüm çağ ve mekanlar için söz konusu olan bir özcülükle malul olmamaktadır, zira bu doğallık, o çağ ve dönemin koşullarının gerektirdiği tipik bir zorunluluktur; tıpkı Ortaçağlar Avrupa’sında olduğu gibi yedi yaşına gelen çocuğun yetişkin sayılması ve yetişkinler gibi hareket etmesi, aslında yedi yaşındaki çocuğunun eve ekmek getirecek olgunluk ve kapasitede görülmesinden ziyade dönemin üretim biçiminin ruhuna uygun olmasındandır, çünkü feodal dönem ve ortamda aile bireylerinin hepsi işgücünün bizatihi kaynağıdır. Çalışmaya ilişkin bu kültürel ilinti ya da kod, ailelerin bireysel ya da ahlaki tercihlerinden ziyade, içinde bulundukları üretim ilişkilerine göre konumlanmasından kaynaklanır. Bowles ve Gintis’in de belirttiği gibi, çocukların bilinçlerinin yeniden üretimi, sosyal üretim ilişkileri ile aile hayatının sosyal ilişkileri arasındaki kabaca bir örtüşmeyle sağlanır; anne-babanın sosyal işbölümü içindeki deneyimlerinden etkilenen bir süreçtir bu. Ailelerin çocuklarını iş dünyasının nesnel gerekleri için(de) uyarlanan bir bilinci yeniden üretmenin yanı sıra, onları kendilerinkile kabaca kıyaslanabilir ekonomik konumlar için hazırlama eğilimi vardır. Aile içinde çalışma kodlarının, çocuklar için de doğal karşılandığı bir ortamda, çocukların içinde bulundukları durumu, kabul etmekten başka seçenekleri yoktur zira her şeyden önce ailenin bekası söz konusudur. Detaylı bilgi için bkz. İnal, **a.g.e.**, s.8-9

⁹⁵ Kaynak araştırmaları sırasında aslında Gün’ün dediği gibi bu iki ayırımın çokta yakın zamanlarda kullanılmadığı görülmüştür. Ayırımların kullanımı 90’lı yılların başına denk gelmektedir.

⁹⁶ Gün, **a.g.e.**, s.105

çalışmadır.⁹⁷ Benzer bir şekilde ‘Çocuk İşçiliği ile Mücadele’ adlı yayında yer alan şu bilgi de çocuk işçiliği ile çocukların çalışması arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır: “Çalışma biçimlerinin hepsi çocuklar için zararlı değildir. Bir çok çocuk, küçük yaşlardan başlayarak ev işlerine yardım eder, babasının dükkanında ya da tarlasında belirli işler yapar. Çocuklar bu yolla geleceğin çalışanları ve bulundukları toplulukların yararlı üyeleri olarak gerek duyacakları becerileri kazanırlar. Titizlikle izlenip gözlendiği sürece hafif işler, çocuğun sosyalleşme ve gelişme sürecinin önemli bir bileşeni olabilir. Çocuklar bu yoldan sorumluluk almayı öğrenirler. Elbette bu tür işler de büsbütün risklerden arınmış değildir ancak yine de çocuk işçiliği denildiğinde bu tür işler anlaşılmaz.”⁹⁸ Fakat Erder Köksal ve Lordoğlu, çocuğun hangi tür faaliyetlerinin sosyalizasyon ve hüner edinme sürecine katkıda bulunacağı ve buna karşılık çocuğun hangi tür faaliyetlerinin sağlık ve gelişmesine engel olduğu konusu üzerinde dikkatli olunması gerektiğini bildirmektedirler.⁹⁹ Rodgers ve Standing çocuğun çalışması ile ilgili konuların üretim sürecinin ve emek piyasasının niteliklerinin göz önünde tutularak yapılması gereğine işaret etmektedirler.¹⁰⁰ Bu iki araştırmacıya göre sanayi öncesi toplumlar, sanayi toplumuna geçiş süreci içindeki toplumlar ve sanayi toplumlarında “çocuğun çalışması” birbirinden niteliksel olarak farklı özellikler göstermektedir.¹⁰¹

Rodgers ve Standing geleneksel işgücü analizlerinde yaygın olarak kullanılan “ekonomik” ve “ekonomik olmayan” faaliyetler biçiminde yapılan ikili tipolojinin yetersiz olduğunu ileri sürerek çocuk faaliyetleriyle ilgili yeni bir tipoloji önerisi

⁹⁷ Erbay, **a.g.m.**, s.208

⁹⁸ Aktaran:Erbay, **a.g.m.**, s.208

⁹⁹ Sema Erder Köksal ve Kuvvet Lordoğlu, “**Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emegine: Bir Alan Araştırması**”, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1993, s.11

¹⁰⁰ Aktaran:Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.11

¹⁰¹ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.11

geliştirmişlerdir.¹⁰² Bu tipolojiye göre çocukların faaliyetleri birbirinden niteliksel olarak farklı olan; ancak çocuk üzerindeki ağırlığı ve etkisi toplumdan topluma değişen gruplara ayrılabilir. Bunlar; ev içi (domestic) faaliyet, ev dışı ancak parasal karşılık alınmadan yapılan faaliyetler, bağlı emek (tied labour), ücretli emek, eğitim, boş gezme ya da işsizlik, dinlenme ve boş zaman faaliyetleri, yeniden üretimle ilgili faaliyetler şeklindedir.¹⁰³

Çocukların yukarıdaki faaliyetlerinin bir kesimi birbiriyle yarışırken, bir kesimi birbirini tamamlayıcı olarak bir arada yer alabilmektedir. Ancak bütün bu faaliyetlerin terkibi çocuğun içinde yer aldığı toplumsal formasyonun, dolayısıyla emek piyasasının niteliklerine bağlı olacaktır.¹⁰⁴ Aslında basit ve yalın gibi görülen bu iki tanımlama, toplumların bağlı bulundukları sosyal yapı çerçevesinde şekillenmekte; toplumların çocuk ve çocukluk kavramları, çocuğun değeri, çocuğun çalışması ve çocuk emeği gibi kavramlara attettikleri anlamla da şekillenmektedir.¹⁰⁵

Gün'ün de dediği gibi bu sentetik ayırım, anlamlı ve ender bir sınıflandırmadır ve pedagojik bir arka plana sahiptir.¹⁰⁶ Gün, tıpkı bu araştırmanın da savunduğu gibi, her iki bakış açısının da ekonomi-politik ilke ile ilişkilendirilmediği taktirde, çocuk emeğinin her iki çalışma biçimi arasında geçişler görülmeyeceği gibi, Dünya Bankası'nca geliştirilen “sosyal sermaye” kavramı aracılığıyla sözü edilen pedagojik ilkenin tepe taklak edilmesi de önlenemez demektedir. Öyle ki Gün'e göre bir terzi

¹⁰² Aktaran:Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.11

¹⁰³ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.11

¹⁰⁴ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.11

¹⁰⁵ Karatay'a göre çocuk işleri veya çalışması (*child-work*) ile çocuk işçiliği (*child-labour*) arasındaki farkın belirlenmesi veya aralarına sınır çekilmesi zaten zordur. Bu zorluk çocuk işçiliği ile sokaktaki çocuk işçiliği arasındaki ayırmada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Bu zorluğun tanımlamadan kaynaklandığına ilişkin görüşler olsa da esas güçlüğü sokakta yapılan işlerin çeşitliliğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Detaylı bilgi için bkz. Gün, **a.g.e.**, s.132

¹⁰⁶ Gün, **a.g.e.**,

dükkânındaki çırak, network geliştirme potansiyelini işaret eden sosyal sermaye edimi bakımından sokakta çalışan çocuk karşısında daha avantajlı bir konumda dahi görülebilmektedir.

1.2. Türkiye’de Çocuk İşçiliği

Türkiye’de çocuk işçiliğinin durumu, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerdekine benzer şekildedir. Türkiye’yi diğerlerinden ayıran en önemli unsur ise sokak çocukları olarak da adlandırılan informal iş ilişkisinde bulunan çocuk sayısındaki fazlalıktır. Bu çocuklar, kısmen sokakta yaşamakta, hayatlarını sokakta idame ettirmekte ve bazen de bir patrona bağlı olarak çalışmaktadır. Bu çocukların hayat şartlarının zorluğundan ve sayısal fazlalıklarından genellikle çocuk istihdamı araştırmalarında bahsedilmemektedir. Zira sayıca fazla olmaları ve ulaşılamamaları bunun en büyük nedenleri arasındadır. Onun haricinde üretim ya da hizmet sektöründe çalışan çocukların durumu (niteliksel-niceliksel), diğer ülkelerle mukayese edildiğinde Türkiye’nin konumu rahatlıkla gözler önüne serilebilmektedir ki bu konum hiçte iç açıcı değildir. Zira yukarıda bahsedildiği üzere informal olarak sokakta çalışan çocuklara¹⁰⁷ ulaşılamaması gibi bir durum söz konusuysa, formal iş ilişkileri dâhilinde olan birçok çocuğa da ulaşılamamaktadır. Bir dükkanda, imalathanede ya da oto kaportada çalışan çocuk formal gibi görünse de, (sigortalı-yasal) kaçak olarak çalıştırılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümün başlığı olan 1.2.1’de yurttaki durumu daha iyi anlamak adına Türkiye emek piyasasındaki çocuk

¹⁰⁷ Sokak Çocukları

işçilerden bahsedilecektir. Bu başlık altında çocuk işçiliğini meşrulaştıran bir tanım olan, “Çocuk işçi kime denir?” sorusuna yanıt arandıktan sonra; çocukların çalıştığı alanlara, çocuk işçilerin demografik özelliklerine ve tarım toplumuna ait özellikleri henüz yitirmemiş bir ülke olan Türkiye’nin, çıraklık müessesisiyle çocuk işçiliğini nasıl normal karşıladığına değinilecektir. Çocukları çalışmaya iten nedenler ise bir diğer başlık olan 1.2.2’de tartışılacaktır. Çocuğun çalışmasının altında yatan esas nedenler üzerinde durularak, gerek ekonomi gerekse ekonomi dışı etmenler detaylı olarak paylaşılacaktır. Bir diğer başlık olan 1.2.3’te ise çocuğun evde, okulda ve işyerinde maruz kaldığı fiziksel ve ruhsal tehlikeler üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Bu tartışmada, şiddetin Türk toplumunda öteden beri eğitim, terbiye ve düzen amaçlı nasıl kullanıldığı da gözler önüne serilecektir. 1.2.4’te ise çalışan çocuğun yoksulluğuna yani çocuk yoksulluğuna değinilecektir. Buradaki yoksullukla maddiyata dayalı bir yokluktan ziyade çalışan çocuğun çocukken yoksun kaldığı eğitim, tatil, eğlence, oyun, sevilme ve saygı görme gibi değerlerin önemine vurgu yapılacaktır. 1.2.5 numaralı başlığın konusunu ise para kazanma ve yetişkin dünyasında çocuğu bekleyen tehlikeler oluşturmaktadır. Burada, çocuğun para kazanmayla ve yetişkin dünyasına girmesiyle birlikte değişen duygu ve davranışlarının, gelişimini nasıl etkilediğine dair çeşitli görüşlere yer verilecektir. 1.2.6 numaralı okul ve sanayi işbirliği adlı başlıkta ise okul¹⁰⁸ ve sanayi birlikteliğinin, okulu ideolojik olarak nasıl dönüştürdüğü ve çocukların beyinlerinin marka ideolojisiyle nasıl yıkandığı üzerinde durulacaktır. Bu sorunsaldan önce mesleki eğitim alan çocukların demografik yapılarına, mesleki ve teknik eğitimin tarihine, elbette mesleki ve teknik eğitimde yapılan onca düzenleme karşısında,

¹⁰⁸ Burada mesleki ve teknik eğitim kurumlarından bahsedilmektedir.

buralarda eğitim alan çocukların gerçekten kendi meslekleriyle uğraşıp uğraşmadıkları gene aynı başlık altında tartışmaya dahil edilecektir. Son başlık olan çocuk işçiliğine getirilen sınırlamalar 1.2.7’de ise, çocuğun iş yaşantısında fark edilmesiyle birlikte ortaya çıkan yasal düzenlemelerden kısaca bahsedilecektir. Çoğu Amerika menşeli bu düzenlemelerin hangilerine Türkiye’nin imza attığı açıklanarak; çocuk emeği üzerine Türkiye’deki sivil toplum ve sendikal hareketlerden bahsedilecektir.

1.2.1. Türkiye Emek Piyasasında Çocuk İşçiliği

Bu bölümde, Türkiye emek piyasasındaki çocukların genel durumu üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Bu tartışma, çocuk işçiliğinin Türkiye’deki tanımı, rakamlarla çocuk işçiliği, çocukların çalıştığı alanlar, çocukların ne tür ailelerden geldikleri gibi konuları içermekle birlikte, çalışan çocuklara dair daha fazla şeyin bilinmesine de katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Son olarak çıraklık müessesesinin Türk toplumundaki anlam ve önemine kısaca değinilecektir. Bu müessesenin tarihsel süreçte ne tür değişimlere uğradığı da gene bu bölümün konusu dahilinde tartışılacaktır.

“Türkiye’de çocuk işçi kime denir?” gibi bir soru, çocuk işçiliğini incelemek adına sorulacak olursa, oldukça hazin bir yanıt alınabilmektedir. Zira bizzat tanımlamanın kendisi, aslında çocuk işçiliğini meşrulaştırır niteliktedir. Tanım doğrultusunda: “İş yasasının 67’nci maddesine göre 15 yaşından küçük çocukların

çalıştırılmaları yasaktır. Ancak, yine aynı yasada, “Çocukların sağlık ve gelişmelerine okul veya mesleki eğitim ve mesleğe yönelten programlara devamlarına, yahut öğrenimden yararlanma kabiliyetlerine zarar vermeyecek nitelikteki hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların çalıştırılmaları mümkündür” denmektedir. Bu tanımlama ile her ne kadar çocukları korumaya yönelik birtakım ilkeler benimsenmeye çalışılmış olsa da, çalışma yaşının 13’e kadar düşürülmüş olması, çocukların yeterli eğitim almadan iş gücü olarak kullanılmalarını meşrulaştırmıştır.¹⁰⁹

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve ILO verilerine göre Türkiye’deki çocuk işçiliği rakamlarla şöyledir: 6-17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 264 bin çocuktan yüzde 5,9’u ekonomik bir işte çalışmakta, bir başka ifadeyle istihdam edilmektedir (958 bin kişi).¹¹⁰ Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda istihdam edilen çocukların yüzde 47,7’si kentsel, yüzde 52,4’ü kırsal yerlerde yaşamaktadır. İstihdam edilen çocukların yüzde 66’sını erkek, yüzde 34’ünü kız çocukları oluşturmaktadır.¹¹¹

ILO ve TÜİK’in yaptığı çalışmalar, düzenli bir şekilde 1994, 1999 ve 2006 yılları arasında gerçekleşmiştir. 2006 yılından sonra patlak veren dünya ekonomik

¹⁰⁹ İşeri,Sözen ve diğerleri, **a.g.m.**, s.55

¹¹⁰ Tarihsel süreç içerisinde Türkiye’de yaşanan zor zamanlarda çocuk işçiliği hep artmıştır. 1937 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu üç yıl uygulandıktan sonra 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile pek çok hükmü askıya alınmıştır. Askıya alınan hükümler arasında çocukların çalışma yaşlarına ilişkin sınırlamalar da vardır. Milli Koruma Kanunu’nun çocukların çalıştırılmasına etkisini dönemin çocuk işçi istatistiklerinden de görmek mümkündür. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle erkek iş gücünün büyük ölçüde silah altına alınması Osmanlı’nın son dönemlerinde kadın ve çocuk işgücüne talebi artırmıştır. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşına girmese de seferberlik koşullarının kadın ve çocuk işgücüne talebi artırdığı görülmektedir. Örneğin ücretliler içinde 12-18 yaş arası çalışanların oranı 1937’de yüzde 8,8’ken 1943 yılında yüzde 18,8’e ulaşmıştır.1947-65 döneminde çocuk işçilerin toplam İş Kanunu kapsamındaki işçiler içindeki oranı önemli dalgalanmalar göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından yüzde 7,2 olan bu oran 1950’li yıllardan itibaren gerilemeye başlamış ve 1965 yılında yüzde 2,35’e düşmüştür. 1950’lerin başlarına kadar çocuk işçi oranının yüksekliği savaş koşullarının sona ermesi yetişkin erkek işçi sayısının artışı çocuk işçi sayısını oransal olarak düşürmüştür. Öte yandan çocuk işçiliğinin İş Kanunu kapsamı ile sınırlı olmadığı vurgulanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Çelik, **a.g.m.**, s.62-63

¹¹¹ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482> (erişim:18/06/2012)

buhranı sonrasında bu tür çalışmaların yapılmaması ise akla çeşitli ihtimaller getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde hatta gelişmiş Avrupa ülkelerinde bile, yetişkin emeği ve kazancıyla kalkınan aile modeli hızla erimiş yerine çocukların da çalışma yaşantısına girdiği bir model baz alınmıştır. Dolayısıyla 2006 yılından sonra değişen ekonomik yapı çerçevesinde çocuk emeğine dair sayısal araştırma yapılmaması aslında çok fazla düşündürücü değildir.

Çocukların çalışma alanlarına gelirse, buraları seçmek gibi bir lüks tercihleri olmamaktadır. Çoğunlukla önlerine hangi iş getirilirse onu yapmak durumunda kalmaktadırlar. Buna rağmen tarım sektörü başta olmak üzere sanayi, ticaret gibi sektörler çocukların Türkiye’de sıkça çalıştığı alanlar olarak gösterilmektedir.¹¹² Ayrıca Ertürk’e göre çocuklar sokaklarda, düzenli ya da mevsimlik işçi olarak tarımda, çırak ve mavi yakalı olarak küçük işletmelerde, hizmet sektöründe, eğlence sektöründe ve evlerde de çalışmaktadır.¹¹³ Küreselleşen ekonomik yapılanma, teknolojik gelişmeler, endüstrinin ve yan sanayinin gelişmesi, işin yapısında, istihdam ilişkilerinde, çalışma koşullarında değişimlere neden olmuştur. Son dönem tartışmalar içinde önemli bir yer edinen esnek çalışma biçimlerinin çocuk emeği açısından ayrı bir öneminin olduğuna ise şüphe yoktur.¹¹⁴

Çocuklar sürekli çalışmaya ise Erder Köksal ve Lordoğlu’nun, “Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeğine” adlı alan araştırmasında görülebileceği üzere ilkokul eğitiminden sonra başlamaktadır.¹¹⁵ Ancak ilkokulu bitirir bitirmez çalışmaya başlamak, daha çok ailesinin durumu iyi olmayan erkek çocuklar için söz konusu olmaktadır. Ailesinin durumu görece olarak iyi olan erkek çocukları ise, bir süre daha

¹¹²Kuvvet Lordoğlu, “Oyuna Zaman Yok, Ama Sokaklar Bizim”, <http://www.fisek.org.tr/web-cocuk-8.php> (erişim:18/06/2012)

¹¹³ Ertürk, **a.g.m.**, s.29

¹¹⁴ Yücesan-Özdemir ve Özdemir, **a.g.m.**, s.168

¹¹⁵ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.74

eğitime devam etmişler, ancak daha sonra çeşitli nedenlerle formel eğitimi terk etmişlerdir.¹¹⁶

Erder Köksal ve Lordoğlu araştırmasında çırakların ilk işe başlama yaşlarının ortalama olarak 13 yaş civarında olduğunu gözlemlemişlerdir.¹¹⁷ Bu yaşı daha çok eğitimi terk etme yaşıyla ilişkili olduğu açıktır. Bu durum doğum yerine göre de çok fazla değişmemektedir. İstanbul’da doğan çırakların ortalama 13,2 yaşında, İstanbul dışında doğan çırakların ise 12,9 yaşında ilk defa çalışmaya başlamaları bunu göstermektedir.¹¹⁸

En güncel 2006 yılı verileri ışığında, çalışan çocukların yüzde 31,5’i bir okula devam ederken, yüzde 68,5’i öğrenimine devam edememektedir. Okula devam eden 6-17 yaş grubundaki çocukların yüzde 2,2’si ekonomik bir işte çalışırken, okula devam etmeyen çocukların yüzde 26,3’ü çalışmaktadır.¹¹⁹

¹¹⁶ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.74

¹¹⁷ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.74

¹¹⁸ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.74-75

¹¹⁹ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482> (erişim:18/06/2012)

Yıllara Göre Çocukların Okula Devam Oranı / Yüzde		
	Kız	Erkek
1994	70,3	80,2
1999	74,9	83,4
2006	81,9	87,5

Tablo: 1, Kaynak: Yakın Ertürk, s.35

Çocukların okula devamlarını çocuk işgücü araştırmalarının yapıldığı yıllar arası mukayese eden Ertürk, bu oranın giderek arttığını tespit etmiştir.¹²⁰ Buna göre, 1994’de yüzde 75,4’den 1999’da yüzde 79,1’e ve 2006’da yüzde 84,7’ye değin bir artış göstermiştir. Erkek çocukları için veriler, sırasıyla yüzde 80,2; yüzde 83,4; yüzde 87,5 ve kız çocukları için yüzde 70,3; yüzde 74,9; yüzde 81,9’dur.

¹²⁰ Ertürk, a.g.m., s.35

Bir Ekonomik Faaliyete Katılan Çocukların Yıllara Göre Oranı / Yüzde		
	Kent	Kır
1994	81,4	68,6
1999	82,5	74,6
2006	87,2	79,9

Tablo: 2, Kaynak: Yakım Ertürk, s.35

Kentsel ve kırsal alanlarda da benzer görünümün hakim olduğunu öne süren Ertürk, üç tarama döneminde okula devamın kentsel alanda yüzde 81,4'ten yüzde 82,5'e ve yüzde 87,2'ye çıkarken, kırsal alanlarda artışın yüzde 68,6'dan yüzde 74,6'ya ve yüzde 79,9'a kadar geldiğini belirtmiştir. Ayrıca Ertürk, kız çocuklarının okula devamlarında genel bir iyileşme gözlenirse de okullaşmadaki erkek çocukların lehine olan toplumsal cinsiyet uçurumun hem kentsel hem de kırsal alanlarda devam ettiğini vurgulamıştır.¹²¹

1994'den son tarama yılı olan 2006'ya kadar, çocukları okula çağıran kampanyalar ve zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması gibi unsurların çocuk işçiliğini azalttığı aşıkardır. Haliyle bu çocukların işçileşmesini engellemiştir. Bir ekonomik faaliyete katılan çocukların oranı, 1994'de yüzde 15,2'den 1999'da yüzde 10,3'e ve

¹²¹ Ertürk, a.g.m., s.35

2006'da yüzde 5,9 olmak üzere sürekli bir düşüş göstermiştir. Aşağı doğru eğilimler, hem kentsel hem de kırsal yerlerde gözlemlenmekle birlikte, düşüşler kırsal alanda çok daha keskin olup, oranlar sırasıyla yüzde 23,3, yüzde 16,9, yüzde 7,9'dur. Buna karşın kentsel alanlarda bu oranlar yüzde 7,8, yüzde 5,3, yüzde 4,6'dır. Cinsiyete göre bakıldığında ise, kırsal alanlarda ekonomik faaliyete katılanların oranları erkekler için yüzde 9,6 ve kızlar için yüzde 6,3 iken, kentsel alanlarda sırasıyla yüzde 6,6 ve yüzde 2,5'tir.¹²²

Okullaşmanın artması elbette kendi kendine gelişen bir süreç olmamıştır zira 1985'de yürürlüğe konan beş yıllık zorunlu eğitimin hemen ardından çocuklar kendilerini eğitim sisteminin dışında bulmaktaydılar.¹²³ Eğitimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması ve (o dönemler her ne kadar erkek çocuğu daha çok okula yollansa da) kız çocuklarının okula gitmesi için düzenlenen kampanyalar, çocukları okula yönlendirmiştir. 5 yıllık zorunlu eğitim geçmişte nasıl çalışan çocuk sayısını azalttıysa 8 yıllık eğitimde azaltmıştır. Fakat tarihsel döngü içerisinde her iki sistemde de zorunlu eğitimin hemen ardından çocuklar okulu terk etmiştir. Dolayısıyla çocuk işçiliğini azaltmaya dönük bu politikaların başarıya ulaşmaktan uzak olduğu görülmüştür. Yasal düzenlemelerin yetersiz kalışının yanı sıra ailelerin eğitimsiz oluşu da çocuk işçiliğini yaygınlaştırmıştır. Ailelerin eğitim düzeyini Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), tarafından yapılan Ekim 1994 Çocuk İstihdamı Anketi gözler önüne sermiştir. Buna göre elde edilen veriler ışığında çalışan

¹²² Ertürk, **a.g.m.**, s.34

¹²³ 1985 yılındaki sayısal dağılıma bakıldığında 12 ile 14 yaş grubundaki çocukların yarısının, 15-19 yaş grubundakilerin ise dörtte birinden azının eğitim sistemi içinde kalabildikleri görülmektedir. Ancak 1980-1985 arasındaki dönemde eğitim sistemine dahil edilen çocukların hem sayısal hem de oransal olarak arttığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Servet Gün, **a.g.e.**, s.18

çocukların hane halkı reislerinin yüzde 65'i ilkokul mezunu, yüzde 31'i okuryazar olmayanlar veya okuryazar olup bir okul bitirmeyenlerdir.¹²⁴

Yeni uygulanacak olan 4+4+4 sisteminin okula giden çocuk sayısını arttıracakı konuşulsa da, araştırma bu savı destekler nitelikte değildir. En azından 8 yıl gibi bir eğitim hakkı çocuklara kesintisiz olarak sunulurken; ilkokul 4'üncü sınıftan sonra çocuğun eğitime ara vermesi gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Bu ara sürecinde, maddi durumu kötü olan ailelerin çocukları, okul dışına yönlenebilme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecekken, görece maddi durumu iyi olan ailelerin çocukları okula devam edebilecektir. Ayrıca 4 yıllık zorunlu eğitimin hemen ardından seçim yapmak zorunda bırakılan çocuklar, çıraklık okullarına da başlayabilecek ve çıraklık yaşı 11'e indirilmiş olacaktır. Buda zaten büyük bir sorun olan çocuk işçiliğinin artarak devam etmesini sağlayacaktır. Buna ek olarak tıpkı erkekler gibi kız çocuklarına da 4 yılın sonunda seçim yapma şansı tanınacaktır. Maddi durumu elverişli olmayan erkek çocuklara iş ile ev arasında seçim imkanı sunulurken; kız çocukları için bu seçim muhtemelen iş, ev ya da koca üçlüsünden oluşacaktır.¹²⁵

Çalışmaya itilen kız çocuklarının ailelerinin temel endişesinin “meslek” seçiminden çok, genç kızın geleceğini, yani evlenmelerini engellemeyecek işyerlerini bulmak olduğunu söyleyen Gün, bu tür işyerlerinin ya akraba yanı, ya da evin yakınında daha çok kızların bir arada çalıştığı konfeksiyon atölyeleri olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

¹²⁴ İşeri,Sözen ve diğerleri, **a.g.m.**, s.53

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için DİSK Genel Başkanı Erol Ekici'nin, “222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi”ne ilişkin açıklaması:
<http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=1300&Highlight=%E7ocuk+i%FE%E7ili%FOi>

¹²⁶ Gün, **a.g.e.**, s.103

Çocuk işçiliği gelir dağılımı ile birlikte ele alındığında daha da çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Hane halkının gelir düzeyi yükseldikçe çocukların iş gücüne katılma oranı düşmektedir. En düşük yüzde 10'luk gelir grubunda çocukların işgücüne katılma oranı yüzde 17'nin üzerinde iken en zengin yüzde 10'luk gelir grubunda bu oran yüzde 2 seviyesine gerilemektedir. Hem uluslararası açıdan (zengin ve yoksul ülkeler) hem de ülke içi gelir dağılımı (zengin ve yoksul sınıflar) açısından eğilim benzerdir: Yoksulluk arttıkça çocuk istihdamı da artmaktadır.¹²⁷ Bunun dışında Erder, artan çocuk işçiliğini, Türkiye'de tarım toplumuna özgü bazı değerlerin ve kurumların hala hayatta olmasına bağlamaktadır.¹²⁸ Erder'e göre, bunlar arasında önemli olan etkenler olarak erken yaşta biten çocukluk yaşı, çocukların çalışmasına alışık olma, eğitim kurumunun nitelikleri ve eğitim kurumuyla ilgili deneyimler bulunmaktadır.¹²⁹ Köyde yaşayan çocukların emeklerini ve enerjilerini küçük yaştan itibaren kullanmaya alışkın olduklarını belirten Erder, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaya alışık olan çocukların köyde ya da kentte ortaya çıkan yeni ücretli iş olanaklarına yönelmelerinde hiçbir kültürel engel olmadığını belirtmektedir.¹³⁰ Erder'e göre, bu çocukların, bugüne kadar haneleri için yaptıkları işleri 'ücret' alarak başkaları için yapmaları, ne haneleri, ne kendileri, ne de içinde yaşadıkları toplumsal çevre için yadırgatıcıdır. Hatta çocukların çalışmaları yönünde toplumsal bir baskının olması bile söz konusudur. Üstelik bu yolla hanelerine nakit paranın girmesi, kısa dönemde, olumlu bir gelişme ve 'yoksulluktan kurtuluş' olarak da kabul edilebilmektedir. Aynı şekilde, kır-kent göçüyle kente yeni gelenler ve kent

¹²⁷ Çelik, **a.g.m.**, s.66

¹²⁸ Erder, **a.g.m.**, s.42

¹²⁹ Erder, **a.g.m.**, s.43

¹³⁰ Erder, **a.g.m.**, s.43

yoksulları için ‘çıraklık’ kurumu, aşına oldukları, yadırgamadıkları ve hatta güvendikleri, çok eski bir kurumdur.¹³¹

Çıraklık kurumu, her ne kadar eski işlevini yitirmişse de, bu konudaki değerlerin ve umutların sürmesine neden olmaktadır. Buna ek olarak, yaygınlaşan kitle iletişim olanaklarının, özellikle televizyon ve reklamların ‘tüketim’ arzusunu kamçılayıcı bir etki yaptığı bilinmektedir. Erder, artan tüketim isteğinin, geleneksel toplumlarda yaygın olan bir lokma, bir hırka ideolojisiyle birlikte süren yoksulluğa tahammül anlayışının yerini almaya başladığından bahsetmiş ve daha fazla ve şimdi

¹³¹ Erder, **a.g.m.**, s.43

Kırdan kente göç sorununu yazarlar farklı şekilde tartışmıştır. Onur’un kitabında aktardığı üzere, Kuban ve İncedayı, göç sorununa “kentlileşememe olgusu” adı altında yer vermişlerdir. Kuban ve İncedayı’ya göre: “Türkiye artık bir kentler ülkesidir. Fiziksel görüntüsünün değişmesi o kadar kökten olmuştur ki, bu gökdelenlerin, apartmanların, otomobillerin içindeki insanların bilgi ve davranışlarıyla hala nasıl köylü gibi davrandıklarını anlamakta zorluk çekiyoruz. Ne var ki bu ikilem Türkiye’deki kent yaşamının saptayıcı özelliğidir. Kentlileşememek büyük bir enerji kaybıdır. Kentli gibi yaşamamanın, bir örgütlenme, bir bilgilenme, kenti bir uygarlık aracı gibi kullanma olduğunu birkaç kuşakta öğrenemediğimizi deneye biliyoruz.” Onur’a göre, Kuban ve İncedayı, kentin ‘kültürleşme’ görevini yerine getiremediğini, hatta sürecin tersine işlediğini düşünmektedir: “Kent bu nüfusu eğitecek güçte değil. Eğitilmemiş kırsal nüfus kendi davranışlarını, doğayla savaşılarak elde edilmiş hoyratlığını topluma empoze ediyor. Kırdan gelen kentlileşemiyor. Kent de kent olamıyor. Çağdaş yaşamın bilgi bileşeni sürece zor katılıyor.” Onur, Kuban ve İncedayı’nın, sorunun çözümünü Cumhuriyetin başından bu yana geliştirilmeye çalışılan akılcı düşüncenin tekrar egemen kılınmasında bulunduğunu düşünmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Onur, **a.g.e.**, s.32-33

Gün ise bunu ‘zorunlu göç’ olgusuyla şu şekilde ifade etmektedir: “Bu kimselerin yaşadıkları göç, salt bir mekansal değişim olarak algılanmamalı; aynı zamanda sınıf konumlarını ve üretim ilişkilerini dönüştüren bir toplumsal değişim süreci olarak da anlaşılmalıdır. Göç ile birlikte topraklarından ve sahip oldukları tüm taşınmazlarından mülksüzleştirilerek koparılan göç zedeler, kentte işsizlik, barınma sorunu gibi önemli sorunlarla kentin müstakbel yoksulları olarak karşılanmışlardır. 1950’lerde başlayan ve tarihsel süreç içerisinde devam eden sosyo-ekonomik değişimler sonucunda kırdan kente doğru yönelen iç göç, kırlarda yaşanan yoksulluğun derinleşerek kentlere taşınmasına neden olmuştur. 1980’lerde uygulamaya konulan neo-liberal yapısal uyum politikaları, yukarıda da vurgulandığı gibi, sadece kırsal alan üzerinde tahrip edici etkide bulunamamış; aynı zamanda kentin bilinen sosyo-ekonomik dinamiklerini de (sosyal koruma önlemleri) parçalamıştır. Emek gücüyle yaşamını idame ettirmeye çalışan ve yedek işgücü ordusunun bir parçası olarak konumlanan bu kesimler, formel istihdam olanağına sahip olamadıkları için işçi sınıfının formel çalışan kesimlerine oranla barınma ve eğitim gibi kentsel olanaklardan yeterince yararlanamamış ve bu nedenle yoksulluğu daha ağır biçimde yaşamışlardır. Gün ayrıca şehre göç edenlerin çaresizliğine tercüman olmak adına, alan araştırması sırasında görüştüğü bir göçzedeyi örnek olarak vermiştir. Bu doğrultuda zorunlu göçle 1993 yılında, Siirt’ten Mersin’e göç eden elli beş yaşlarında bir göçzede ile görüşülmüştür. 3000 kök fıstık ağacını bırakmak zorunda kalan; satabildiği bazı şeyleri de yok pahasına satıp Mersin’e gelen bu kişi, iş bulabildiği ölçüde inşaatlarda çalışarak hayatını sürdürdüğünü ifade etmiştir. Bu ifadeden yola çıkan Gün; elli beş yaşında birinin yeni vasıflar kazanıp emek piyasasına girmesinin ve daha yüksek standartlı işlerde çalışmasının son derece zor olduğu kanaatine varmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Gün, **a.g.e.**, s.88-89-90-91

tüketme isteğinin, bütün kesimlerde, bu ara yoksul kesimlerde de, tüketmek için çalışma arzusunu güçlendirdiğinden söz etmiştir.¹³² Bu yeni anlayış, daha önce var olan, ‘hüner edinmek’, ‘meslek edinmek’ ya da ‘geleceğini garantiye almak’ için çalışmak anlayışının yanına yerleşmeye başlamıştır. Bu da hem çocukların hem de yetişkinlerin, fazla seçici olmadan, daha çok ve çabuk para kazandırıcı işlere yönelmeleri eğilimini arttırmıştır. Bütün bunlara bakarak Erder, çocukların çırak ya da ücretli işçi olarak işyerinde ya da sokakta çalışmalarını sürdürmelerine neden olan çok sayıda etkenin varlığından söz etmiştir. Buna göre, düşük gelir grubu aileler, çıraklık sistemindeki çözülme ve çocuk emeğinin işçileşmesinin sonuçlarını fark edememişlerdir. Çocukların çalışması, aileleri açısından, kısa dönemde, ‘meslek edinme’ umudunun yaşamasını sağladığı gibi, ‘yoksulluktan kurtulma’ ‘tüketime katılma’ ya da ‘sokaktan kurtulma’ gibi nedenlerle de olumlu kabul edilebilmiştir. Ancak, bu durumun diğer sonuçları fazlaca dikkate alınmamıştır.¹³³

Oysa çocuklar yukarıda düşünüldüğü gibi, bu yolla mesleki bilgilerini geliştirememektedirler. Zira çocuklar genellikle getir-götür, temizlik işlerini yapmakta ve işyerinde yapılan işe yardım etmektedirler.¹³⁴ Çocukları yoğun olarak istihdam eden küçük ölçekli işletmeler, mesleki bilgi ve becerilerin ve iş disiplinin aktarılabileceği ortam ve ilişkileri sağlamaktan oldukça uzak görünmektedir. Çocuk işçilerin işyeri ve işkolunu sıklıkla değiştirdikleri de dikkate alınacak olursa, bu durumda mesleki deneyim kazanmaları olanaklı görünmemektedir. Bütün bu

¹³² Erder, **a.g.m.**, s.44

¹³³ Erder, **a.g.m.**, s.44

¹³⁴ Her ne kadar Küntay ve Özarslan çocukların basit işler yaptığını belirtse de araştırma bulguları çocukların oldukça ağır işler yaptığını göstermektedir.

etkenler, çocuk işçilerin yetişkin yaşamlarındaki istihdam olanaklarını kısıtlamaktadır.¹³⁵

Gün'e göre, Türkiye gibi az gelişmiş kapitalizmin küresel kapitalizmle derinleşen bütünleşmesinin tesis edildiği bir ülkede, gerek çocuk-ış (child work) gerekse çocuk-ışçılığı (child labour), çocuk emeğinin tümüyle piyasa gereklerine/zorunluluklarına tabi kılınması şeklinde bir ortak paydaya sahiptir.¹³⁶ Buna göre, çocuk emeğinin sermayeye biçimsel tabiiyetini koşullandıran bu piyasa dinamiği, çocuk emeğinin yeniden üretim alanlarını da hızla ve kapsamlı bir biçimde metalaştırdığı için biçimsel tabiiyeti adeta gerçek bir tabiiyet gibi örgütlenmiştir. Dolayısıyla çocuk işçiliğiyle yürütülecek mücadele, çocuk emeğinin yeniden üretim alanlarını meta-dışı bir karaktere büründürülmesini zorunlu kılmıştır. Somut bir ifadeyle Gün, çocuğu sokaktan alıp okula yönlendirme işleminde, eğer eğitim meta-dışı bir karaktere sahip değilse bir iyi niyet göstergesi olarak kalmaya mahkûmdur yorumunda bulunmuştur.¹³⁷

Tüm bunlarla birlikte sosyal adaletsizlik, göç, ebeveyn işsizliği gibi çocukları çalışmaya iten faktörlere neden olan yapısal sorunlara da çözüm bulmak gerekmektedir. Öbür türlü çocuk işçiliği engellenemeyeceği gibi, çocuk işçilerle ilgili söylenecek her şey de onlar için kaygılanmaktan öteye gidemeyecektir.

Son olarak çıraklığın Türk toplumundaki anlamına ve Türkiye'deki çocuk işçiliğinin retrospektif durumuna değinmekte fayda vardır. Çıraklık kurumu esas olarak geleneksel toplumlarda çocukları usta-çırak ilişkisi ve geleneksel emek ilişkileri içinde zanaat edinmeye dönük olarak lonca sistemi içine, dolayısıyla bir

¹³⁵ Kuntay ve Özarslan, **a.g.m.**, s.99-100

¹³⁶ Gün, **a.g.e.**, s.132-133

¹³⁷ Gün, **a.g.e.**, s.132-133

meslek grubu içine girmeleri anlamına gelmektedir. Bu tanımıyla çıraklık kurumu özel bir toplumsal formasyona özgü ve bu çerçeve içinde anlamı olan bir kurum niteliği taşımaktadır. Geleneksel zanaat üretim sistemi içinde, çıraklar kuralları çok katı olarak belirlenmiş bu kurum aracılığı ile yetiştirilmek amacıyla bu meslek grubuna katılırlardı. Her meslek grubu da gerek kendi meslekleri için gerekli hüneri ve gerekse mesleklerini icra edecek kişi sayısını denetim altında tutmak amacıyla çıraklığa girişi oldukça önemli ölçüde denetim altında tutarlardı.¹³⁸

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere çıraklık kurumu oldukça eskilere dayanan, geleneksel toplumun oldukça aşina olduğu bir kurumdur. Dolayısıyla çocukların bu kurumda çalışmaları kültürel ya da toplumsal bir engelle karşılaşmamaktadır. Öyle ki daha öncede bahsedildiği üzere gerek kırsal toplumdan şehirlere göç eden aile çocukları olsun, gerekse eğitim seviyesi ortalarında şehirli bir aile olsun, çocuğunun çalışmasını asla yadırgamamakta aksine desteklemektedir. Bu doğrultuda Erder, Türkiye gibi köylülükten yeni çıkmış toplumlar için çocuğun üretim faaliyetine katılmasını, hiçte yeni bir olgu olarak karşılamamaktadır.¹³⁹ Erder'e göre, tarıma dayalı toplumlarda, bugün bizim "çocuk" olarak tanımladığımız yaş grubunun eli iş tutmaya başladıktan itibaren üretime katılmaları yadırganmaz, aksine desteklenir.¹⁴⁰ Onur'un ifadeleri de Erder'i doğrular niteliktedir.¹⁴¹ Onur, kitabında 1921 doğumlu Emin Sağlamer'in yaz tatillerinde eve 'para getirmek için' çalıştığını, beşinci sınıfa geçtiği yıldan itibaren çörek satmaya başladığına şu şekilde yer vermektedir: "O zamanlarda Konya'da sabahları evinden kahvaltı yapmadan gidenler, çörek alır ve saleple kahvaltı yaparlardı. Biz sabah namazında kalkar

¹³⁸ Aktaran: Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.12

¹³⁹ Erder, **a.g.m.**, s.39

¹⁴⁰ Erder, **a.g.m.**, s.40

¹⁴¹ Onur,**a.g.e.**, s.232-233

hükümet konağına yakın yerde bulunan Kebapçılar sokağındaki Hacı Ali'nin fırınına giderdik. Orada çörekleri koyduğumuz tablalarımız vardı. Tablalar, tahtadan yapılmış ağır ve üzeri camekânlı idi. Onu boynumuza asar, önümüze beyaz önlük takardık. Belli sayıda çöreği alır ve koşa koşa, at pazarına, koyun pazarına ve saman pazarına gider bunları satardık.” Onur, Sağlamer'in çörek satışından günde 30 kuruş kazandığını, mısır zamanında mısır patlatıp satarak öğlene kadar da 60 kuruş kazandığını eklemektedir. Sağlamer'in “Öğleden sonraları ise oynardık. Böylece hem para kazanır, hem de oynardık” demesi Onur'a göre geçmişte yoksul çocukların iş ile oyunu nasıl birleştirdiklerine güzel bir örnektir ve çocukların tatillerde çıraklık yapması ise yaygın bir uygulamadır.¹⁴²

Fakat Erder Köksal ve Lordoğlu'nun da belirttiği gibi zamanla ‘zanaat’ edinmek amacıyla yapılan çalışmayla ‘işçi’ olarak çalışmanın ayırt edilmesi oldukça güçleşmiştir.¹⁴³ Ayrıca emek piyasasının nitelikleri değiştiği için, çocuğun çalışmasına da karşı çıkmıştır. Erder bu durumu şöyle değerlendirmiştir:¹⁴⁴ “Bu noktada tarıma dayalı toplumlarda eğitim kurumunun anlamına değinmekte yarar vardır. Bilindiği üzere, geleneksel toplumlarda eğitim kurumu daha çok ‘elit’ gruplara ‘kültür’ aktarmak, ya da elit meslek edindirmek üzere örgütlenmişti. Üretime katkı yapacak ve emekçileri üretici kılacak bilgi ve hüner köylerde hane içinde; kentlerde ise zanaatkarlık sistemi içinde çırak olarak çocuk yaşta üretime katılarak sürdürülmekteydi. Dolayısıyla çocuk yaşta üretime katılma, üretim için bilgi aktarmanın, hüner kazanmanın ve mesleğe girmenin tek yoluydu. Bu nedenle de, geleneksel toplumlarda çocuğun çalışmasıyla, hüner ve meslek edinme iç içe

¹⁴² Onur, **a.g.e.**, s.232-233

¹⁴³ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.12

¹⁴⁴ Erder, **a.g.m.**, s. 40-41-42

girmiş bir biçimde sürmekteydi. Geleneksel iş ve ev düzeni içinde kadının yeri emeğin yeniden üretimine katkıda bulunmak olarak tanımlanabilir. Bugünün sanayi toplumlarında ise özellikle yeni teknolojilerin gerektirdiği uzmanlaşma ve buna bağlı olarak değişen eski meslekler ve ortaya çıkan yeni meslekler için artık kavramsal bilgi edinme de aynı derecede önemli ve zorunlu hale gelmiştir. Bir diğer ifadeyle, üretim yapmak için gerekli hünerin niteliği de değişmiştir. Aynı şekilde bugünkü iş piyasası için geçerli hüner artık ne hane halkı içinde ne de ustanın yanında edinilebilmektedir. Bugünün üretimine dönük yeni meslekleri için gerekli ‘hüner’, çocuk yaşta elde edilen el becerisi kadar ve beklide ondan fazla teorik bilgi ile edinilebilir. Bugünkü yeni mesleklere, ancak göreceli olarak uzun süreli örgün eğitimle birlikte ulaşmak mümkün olabilmektedir. Zanaatkar tarzı üretim için zorunlu olan ‘çıraklık’ nitelik değiştirmiş ve hatta birçok yeni meslek için terk edilmiştir. Dolayısıyla, bugünün eğitim kurumlarının, salt kültür aktaran ve üretim için eğitimi dışlayan ‘elit’ kurumu olmaktan çıkması ve ister istemez toplumdaki tüm sınıfları içine alması gerekmektedir. Türkiye’deki mevcut eğitim sisteminin bunu başardığı söylenemez.”¹⁴⁵

Kısaca burada çocukların istismarının önlenmesi haricinde hünersiz emeğin yaygınlaşmasının engellenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca küçük yaşta sömürülen çocuklar, eğitimden yoksun kaldığı ve büyüdüğünde bedenen tükendiği için toplumsal olarak daha üst konumlanmış işlerde çalışmalarında mümkün görünmemektedir.

¹⁴⁵ Erder, a.g.m., s.40-41-42

1.2.2. Çocuğu Çalışmaya İten Nedenler

Bu bölümde, çocuğu çalışmaya iten nedenler üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Yoksulluk, eşitsizlik, iç göç gibi çocuk emeği arzını arttıran sosyoekonomik nedenlerle birlikte, çocuğu çalışmaya iten ekonomi dışı neden olan okul ve çalışmaya atfedilen anlam üzerinde de durulacaktır.

TÜİK ve ILO tarafından 1999 yılında gerçekleştirilen Çocuk İşgücü İstatistiğine (Çİİ) göre, çocukların büyük çoğunluğunun ihtiyaç nedeniyle çalıştığı anlaşılmıştır. Çocukların yüzde 38,4'ü aile gelirine katkıda bulunmak, yüzde 19,8'i ailedeki ekonomik etkinliklere yardımcı olmak ve yüzde 15,9'u da ailevi nedenlerle çalıştıklarına işaret ederlerken, sadece yüzde 10,4'ü bir meslek edinebilmek için çalıştıklarını belirtmişlerdir.¹⁴⁶ Yukarıdaki başlıklarda da bahsedildiği üzere TÜİK ve ILO, 1994,1999 ve 2006 yılları arasında ortaklaşa çalışma gerçekleştirmiştir. Burada 2012'ye en yakın tarih olan 2006 istatistikleri değil de, 1999 istatistiklerinin alınmasının nedeni ise değişen soru biçimine bağlanabilir. Zira 1999 verileri çocukların çalışma nedenleri hakkında sayısal veriler sunarken, 2006 verileri çalışan çocukları iki kategoriye ayırmış ve çocukların çalışma nedenleri hakkında sayısal veriler sunmamıştır.¹⁴⁷

Şimşek ve Erol'un çocuk işçilerle gerçekleştirdikleri bir araştırmada çocukların yüzde 68,1'inin maddi durumun iyi olmaması nedeniyle, yüzde 30'unun ise meslek öğrenmek için çalıştığı tespit edilmiştir.¹⁴⁸ Görak ve Gülçiçek'in

¹⁴⁶ Erder, **a.g.m.**, s.33

¹⁴⁷ Bu kategoriler şöyledir: A) İstihdam edilen kişiler, 'ücretli ya da ücretsiz bir ekonomik faaliyette bulunanlar', B) Ev işlerine katılan kişiler.

¹⁴⁸ Aktaran: Erbay, **a.g.m.**, s.227

yaptıkları araştırmanın bulgularına göre ise çocukların çalışma nedenleri; yüzde 65’le aileye katkı sağlamak, yüzde 42’yle meslek edinmek ve yüzde 30’la okulda başarısız olduğu için çalışmaya başlamak olarak bulunmuştur.¹⁴⁹ Konuyla ilgili yapılmış diğer bir araştırmada, çocukların yüzde 56,7’sinin maddi nedenlerden dolayı, yüzde 18,7’sinin meslek sahibi olmak için ve yine yüzde 18,7’sinin kendi istediği için çalıştığı tespit edilmiştir.¹⁵⁰

Görüldüğü gibi birçok yazar çocuk işçiliğinin temel nedeninin yoksulluk olduğu kanaatindedir. Haliyle yoksul olan çocuklarda, kararı kendilerinin verdiklerini düşünseler de aileleri tarafından çalışmaya itilmektedir. Çelik’in ifadeleri de bunu doğrular niteliktedir:¹⁵¹ “Çalışma kararının çocuklarının kendilerinin verdiği bir karar olmadığı; bu kararın esas olarak yetişkinler dünyasına ait süreçlerin bir sonucu; yetişkinlere ait bir karar olduğu açıktır. Çocuklar, asıl olarak yetişkinlerin istekleri doğrultusunda işgücü piyasasına katılmaktadır.”¹⁵² Altuntaş’a göre, aile açısından çocuğun çalışmasına yönelik bir karar verilmesinde, ailenin mal varlığı, çalışan bireylerin istihdam durumları ve gelir düzeyleri, çocuklar için eğitim olanağı ya da maliyeti ve ailenin içinde yaşadığı sosyal çevre etkindir.¹⁵³ Birçok vakada ailenin çocuğun kazancına ihtiyaç duyduğu, aile gelirinin düzenli olmadığı, ailenin çocuğun okul giderlerini karşılayamadığı, aile reisinin işsiz olduğu görülmektedir. Yoksulluk nedeniyle bu ailelerde çocuk çalışması yaygındır. Hatta çoğu kez çocuk, ailede gelir getiren tek kişi konumundadır.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Aktaran: Erbay, **a.g.m.**, s.227

¹⁵⁰ Aktaran: Erbay, **a.g.m.**, s.227

¹⁵¹ Çelik, **a.g.m.**, s.55

¹⁵² Çelik, **a.g.m.**, s.55

¹⁵³ Altuntaş, **a.g.m.**, s.169-170

¹⁵⁴ Altuntaş, **a.g.m.**, s.169-170

Piyasanın çocuk işgücüne duyduğu ihtiyaç da çocuk işgücü arzını yaratan nedenler arasındadır. İşverenler çocuk emeğini; ucuzluğu, uysallığı ve esnekliğinden ötürü talep etmektedir. İşverenlerin çocuk işgücü talep etmeleri sonucunda, çocuklar hanelerinin yaşamsal ihtiyaçlarını giderilebilmek için düşük ücretlerle çalışmaya başlamaktadır. Bu yolla çocuk ailesinin yaşam mücadelesine katkı sağlayabilmektedir.

Çocuk işçiliğine neden olan unsurlar arasında iç göçte yer almaktadır. Daha iyi bir iş bulma hayaliyle topraklarını ve hayvanlarını yok pahasına satan aileler ve Gün'ün deyimiyle topraklarından zorla koparılan 'göç zedeler' şehrin yeni yoksulları olarak, şehirde yaşamaya başlamışlardır. Ömrünün uzun bir bölümünü köyde toprağı ve hayvanıyla geçiren hane reisinin şehirde yüksek vasıflı işler bulması ve her şeyden önce yeni bir vasıf kazanması oldukça zor görünmektedir. Bu sebeple hane reisi şehirde güvencesiz ve geçici işlerde çalışarak, hanesinin geçimini sağlamaya çalışmaktadır. Üstelik tüm bunları mavi yakalıların sahip olduğu haklardan yoksun olarak gerçekleştirmektedir. Yoksulluklar silsilesi içinde hane reisi işini kaybettiğinde ise, hanenin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak adına başta çocuk ve kadın emeğine düşük vasıflı işlerde çalıştırmak adına başvurulacaktır.

Yukarıda söz edilen unsurlardan da anlaşılacağı üzere, tüm bu etmenler çocuğı çalışmaya iten ekonomik nedenler arasındadır. Bir de ekonomik olmayan nedenler vardır. Bunlardan ilki okul, ikincisi ise çalışmaya atfedilen anlamlardır. Bazen ikincisi uğruna birincisi feda edilebildiğı gibi, bazen de ikincisini seçmekten

başka şans çocuğa tanınmamaktadır. Ayrıca Erbay'ın da belirttiği üzere eğitim çocuk işçiliğinin hem nedeni olmakta hem de ondan olumsuz yönde etkilenmektedir.¹⁵⁵

İlk olarak okuldan bahsetmek gerekirse, okula gitme ve eğitim imkanı çocuğun ailesi tarafından ona sunulmakta ve sosyal haklarla da güvence altına alınmaktadır. Lakin her aile çocuğunu okula gönderme şansına sahip olamamaktadır. Dolayısıyla burada çocuğunu okula gönderemeyen aile ve çocuğunu okula gönderebilen aile gibi farklı iki durumdan söz etmek yerindedir. Bir ailede anne-baba çocuklarını eğitime yönlendirmekle bir meslek edinmeye yönlendirmek arasında seçim yapar. Bu noktada eğitimin maliyeti ile çocuğu çalışmaya yönlendirmenin kazancı arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır.¹⁵⁶ Çocuğunu okula gönderen aile, çocuğunun getireceği maddi kazanca ihtiyacı olmayan aile tipidir. Çocuğunun okul masraflarını ve okulun dolaylı masraflarını karşılayabilecek güçte olan bu aile tipinde genellikle anne, baba ya da ikisinden biri düzenli bir işe sahip olmakla birlikte, çocuğunu eğitim kurumlarına yönlendirerek, çocuğun geleceğini bu kurumlar sayesinde şekillendirmesine izin veren bilişsel düzeye de sahiptir. Bu şekilde çocuktan maddi bir kazanç beklenmeden okuması ve geleceğini kendinin şekillendirip, yüksek vasıflı işlerde çalışması beklenir. Çocuğunu okula gönderemeyen ebeveynler ise genellikle eğitim maliyetini karşılayamamaktadır.¹⁵⁷ Her ne kadar eğitim parasız olarak sunulsa da, kırtasiye, ulaşım, üniforma, beslenme

¹⁵⁵ Erbay, **a.g.m.**, s.212

¹⁵⁶ Erbay, **a.g.m.**, s.212

¹⁵⁷ Gün'ün 2010 yılında İzmir Alsancak Lions İlköğretim Müdürüyle gerçekleştirdiği görüşme bunu kanıtlar niteliktedir: "Okulun zorunlu giderleri gelmediği için yapılan harcamaların aile birliği aracılığıyla öğrencilerden karşılanması yoluna gidilmektedir. Yıllık miktarı 50 TL olsa da birçok öğrencimizin ailesine bu ağır gelmektedir. Zaten okulun işe yaramadığını düşünen aile, bu durumdan dolayı okuldan iyice soğumaktadır. Zorunlu eğitim olmazsa eğer, zannediyorum ki kimse çocuğunu okula göndermeyecek." Detaylı bilgi için bkz. Gün, **a.g.e.**, s.182

gibi okula gitmenin dolaylı maliyetleri oldukça ağır olabilmektedir.¹⁵⁸ Dolayısıyla Erbay’a göre, güç durumdaki ebeveynler, eğitimin uzun dönemdeki getirilerinin çocuğun çalışma yaşamına girerek kısa dönemde sağlanacak gelire göre daha avantajlı olmadığını düşünerek çocukların çalışmasını teşvik edebilmektedir.¹⁵⁹ Bir çocuk yıllarca okuyacaktır ve bir işe sahip olacağı kesin değildir ama *küçükten bir meslek sahibi olmak üzere çalışma yaşamına girerse çok daha doğru olabilir* düşüncesi hakimdir. Çocuk işçiliği, ailenin eğitim kurumlarına karşı güvensizliğinden de kaynaklanmaktadır. Özellikle bilinçsiz ve dar gelirli ailelerin, eğitim öğretimin çocuklarına gelecek vaat eden bir iş ve meslek kazanmalarında yardımcı olamayacağını düşünmeleri, çocuğu meslek edinme amacıyla çalışma yaşamına sokmaya neden olmaktadır.¹⁶⁰ Erder bunu kentlerdeki eğitim sisteminin, öteden beri, kırsal nüfusu, kentsel alt sınıfları ve hatta geleneksel orta sınıfları dışlamış olmasına bağlamaktadır.¹⁶¹ Ona göre, kentsel formel eğitim sistemi, daha çok üst ve üst-orta sınıflara ‘kültür aktaran’ ve sadece çok uzun süren eğitimle ulaşılabilen ‘elit’ mesleklere götüren bir eğitim sistemidir. Köylüler ve kent yoksulları için öteden beri uzakta olan bu eğitim sistemi de, bu grupları içine almak

¹⁵⁸ Eğitimin ücretsiz olduğu ülkelerde hatta Hindistan’ın bazı eyaletlerinde olduğu gibi öğrencilere ücretsiz kitap, okul kıyafeti ve öğle yemeği temin edilen yerlerde bile okullaşma oranı düşüktür. Bunun nedeni okula gitmenin dolaylı maliyetlerinden biri olarak çocuğun gelir kaybına uğramasıdır. Yine yoksul toplumların bir çoğunda okula gitmenin çocukların iş bulma imkanlarını arttırıcı bir etkisi olmadığına inanıldığından, aileler çocukların tercihen iş piyasasına sokma eğilimi göstermektedirler. Bununla birlikte eğitim ile çalışma arasındaki ilişkinin salt ekonomik temelli bir sorun olarak görülmeyeceği, ailenin eğitime yüklediği değer sisteminin de etkili olduğu söylenebilir. Sosyal kültürel değerler okula gitmeyi sınırlandırırken çalışmayı teşvik edebilmektedir. Mesleki statü de çalışan çocuklar arasında okula devamı etkileyebilmektedir. Örneğin, çöplerden atık toplama işi çoğu kez düşük statülü ve meslek onuru düşük bir iş olarak görülmekte, bu işi yapan çocuklar tarafından gizlenmekte ve çocuğun okulla bağıni koparmasını hızlandırabilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Altuntaş, **a.g.m.**, s.170

¹⁵⁹ Erbay, **a.g.m.**, s.212

¹⁶⁰ Erbay, **a.g.m.**, s.213

¹⁶¹ Erder, **a.g.m.**, s.44

için zor kullanma dışında bir yöntem denememiştir.¹⁶² Bütün bunlarla birlikte eğitim sisteminin yoksul kesimler için meslek edinmeyi kolaylaştırıcı olamaması gibi bir durumda söz konusudur. Erder'e göre her ne kadar zorunlu eğitim çalışma oranını azaltıp, hem kız hem de erkek çocuklarında okullaşma oranını arttırdıysa da, yoksul kesimlerin zorunlu eğitimin son üç yılını, yani ortaokulu benimsediklerini söylemek oldukça güç görünmektedir.¹⁶³ Zira yoksul kesimler için zorunlu eğitimin son üç yılının isteksizlikle karşılanmasında, erkek çocuklar için, geleneksel çıraklığa girişin, el hünelerinin gelişebileceği erken yaşları gerektirmesi ve 14-15 yaşın geç bir yaş olarak kabul edilmesi de etkili olabilmektedir. Bu kesimler için çocukluğun sonu olarak kabul edilen 11 yaş, sadece meslek edinmeye başlamanın değil aynı zamanda kız ve erkek çocukları için toplumsal cinsiyetin kurgulanması ve en önemli kurum olan ailenin yeniden üretilmesi açısından da özel öneme sahiptir. Özetle Erder'e göre, bugünkü eğitim programının son üç yılı, yoksul kesimlerin çocukları tarafından, iş piyasasını destekleyici olmaktan çok, iş piyasasına girişi riske sokan, dolayısıyla onunla yarışan kurumlar olarak algılanmaktadır.¹⁶⁴ Diğer taraftan orta sınıf ailelerin çocukları içinse lise eğitimi üniversite hazırlık kurslarıyla yarışmaktadır. Dolayısıyla eğitim sisteminin tümüyle yeniden ele alınmasında ve salt 'kültür' aktaran kurum olmaktan çıkarak, modern mesleklere -zanaatkarlığa değil- ulaştıran, yönlendirici, tüm çocukları, (çalışan çocukları da) içine çeken, kapsayıcı kurumlar haline getirilmesi gereklidir.¹⁶⁵

Çocuğun iş yerinde bir yetişkin görevini yerine getirmesi de onu okuldan uzaklaştırmaktadır. Öyle ki Gün, çocuğa büyümüş hissi veren para kazanma

¹⁶² Erder, **a.g.m.**, s.44-45

¹⁶³ Erder, **a.g.m.**, s.45-46

¹⁶⁴ Erder, **a.g.m.**, s.45-46

¹⁶⁵ Erder, **a.g.m.**, s.52

duygusunun çocuğu eğitimden kopardığını belirtmektedir.¹⁶⁶ Buna göre Gün'ün görüşme yaptığı çocuklardan ilköğretim üçüncü sınıfa giden dokuz yaşındaki Mahsun'un "okulu hiç sevmemesi" ya da ilköğretim dörde giden Serhat'ın "okula gitmeyi hiç istememesi" veya on beş yaşındaki Nizamettin'in okulu bırakması, bu gereksizlik duygusundan kaynaklanmaktadır. Tüm bu aktarılanları Gün, bir eğitimcinin anlattıklarıyla da teyit etmektedir: ¹⁶⁷

"Biz çalışmalarına karşıyız. Geliyorlar çocuklar uykusuz, yorgun, ders konsantresi düşük, ev ödevi veriyoruz yapmadan geliyorlar. Çalışanlar içinde liseye gidebilen ancak yüzde 20-30'dur. Çalışan çocuklar okulda çok sıkıntı yaratıyorlar. Okulda büyük insanlar gibi davranıyorlar. Okulla bağları çok zayıf."

*Abdullah Günaydın İlköğretim Okulu
Müdürü Yardımcısı* ¹⁶⁸

Tartışmaya eğitim kanadından devam edilecek olursa, çocuğun işçileşmesini sağlayan ekonomi dışı nedenler arasında şunlarda bulunmaktadır: Çocuğun okuldaki durumu, eğitimin kalitesi ve eğitim kurumlarındaki fiziksel istismar. Okulda başarısız olan çocuk, okuldan soğumakta ve sonuç olarak aile çalışmaya yönlendirdiğinde direnmemektedir. ¹⁶⁹ Eğitimde uygulanan müfredatın çocuğa çekici gelmemesi, öğreticinin bankacı eğitim modelindeki¹⁷⁰ gibi aktif değil yönlendirici olması da başta çocuklar olmak üzere aileleri eğitim sisteminden soğutmaktadır.

¹⁶⁶ Gün, **a.g.e.**, s.182

¹⁶⁷ Gün, **a.g.e.**, s.182

¹⁶⁸ Gün, **a.g.e.**, s.182

¹⁶⁹ Erbay, **a.g.m.**, s.213

¹⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Paulo Freire, **Ezilenlerin Pedagojisi**, (Çev: Dilek Hattatoğlu, Erol Özbek), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010

Okuldan soğuyan çocuk da çalışmaya mecbur bırakılmaktadır.¹⁷¹ Ayrıca çocuğun okulda gerek öğretmenlerinden gerekse arkadaşlarından görebileceği fiziksel şiddet de, onu okul dışına yönlendirebilen unsurlar arasında sayılabilir.¹⁷² Son olarak, çocuğu çalışmaya iten ekonomi dışı nedenler arasında çalışmaya atfedilen olumlu anlamlar bulunmaktadır. Geleneksel toplumlarda bilgi ve hünerin kazanılmasında ve başka nesillere aktarılmasında, erken yaşta çalışma hayatına atılmak oldukça önemlidir. Bu sebeple kır ve şehir ayrımı fazla yapılmadan çocuğun çalışması ve bu yolla zanaat öğrenmesi her zaman olağan karşılanmaktadır ve desteklenmektedir. Çocuk, zanaat öğrenmekte ve evine para götürmektedir. Bu durum karşısında ise aile oldukça memnundur çünkü çocuğu boş gezmemektedir. Emeğinin işverenlerce talep

¹⁷¹ OECD Eğitim Direktörlüğü Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA / *Program For International Student Assessment*) tarafından 7 Aralık 2004 tarihinde yayınlanan, toplam 41 ülkeden 250 bin 15 yaş grubu öğrencinin yetenek ve bilgi birikimlerini karşılaştırmalı olarak değerlendiren test sonuçları, Türkiye'nin temel eğitim sisteminin eksikliklerini objektif bir şekilde ortaya koyması ve dolayısıyla da ileriye dönük temel eğitim politikasının ve uygulamalarının yönelimine ışık tutması açılarından değer taşımaktadır. Zira PISA test sonuçları, Türkiye'deki 15 yaş grubu öğrencilerin söz konusu alanlardaki birikim ve yeteneklerinin, teste iştirak eden diğer 40 ülkenin 36'sından daha düşük seviyede olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. PISA testleriyle Türkiye açısından edinilen diğer önemli bir tespit de çeşitli okullar ve farklı gelir gruplarından gelen öğrenciler arasındaki başarı farklılıklarının OECD ortalamasının oldukça üstünde gerçekleşmiş olmasıdır.

Testler, Finlandiya başta olmak üzere, Kore, Japonya, Çin, Hong Kong'u, Kanada ve Avustralya gibi ülkelerin 15 yaş grubu öğrencilerinin, diğer ülkelerdeki yaşlılarıyla karşılaştırıldıklarında kayda değer oranlarda daha başarılı sonuçlar aldıklarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, özellikle Finli öğrencilerin testlerde gösterdikleri üstün başarıya dikkat çekmekte yarar görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. ([http://www.mfa.gov.tr/oecd-uluslararası-ogrenci-değerlendirme-programı-pisa-testleri - zorunlu-egitimini-tamamlamis-ogrencilerin-değerlendirilmesinde-yeni-ufuklar-tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/oecd-uluslararası-ogrenci-değerlendirme-programı-pisa-testleri-zorunlu-egitimini-tamamlamis-ogrencilerin-değerlendirilmesinde-yeni-ufuklar-tr.mfa) (erişim:26/06/2012))

¹⁷² Yapılan araştırmalar fiziksel istismarın okullarda sık uygulandığını göstermektedir. Çoğu durumda dayak olmasa bile sarsma, çimdikleme, kulak çekme, iğne batırma, rahatsızlık verecek pozisyonda uzun süre durmaya zorlama, ceza olarak aşırı egzersiz yaptırma vb. uygulamalar çokça görülmektedir. Özellikle erkek çocuklar fiziksel istismara daha çok maruz kalmaktadırlar. Çocuğun eğitiminde fiziksel istismarın yararlı olacağı düşüncesi, maalesef bu konuda ailelerin sessiz kalmasına sebep olmaktadır. Ancak araştırmalar, fiziksel istismarın değil övgü ve ödüllendirme gibi olumlu güdülemelerin başarıda etkili olduğunu göstermektedir. Fiziksel istismar çocuğun okuldan korkmasına, özgüvenini yitirmesine neden olurken, davranışı daha kötüleştirmekte, saldırgan ve yıkıcı tutumları; sınıf düzenini bozma, eşyalara zarar verme, öğretmenlere karşılık verme, yalan söyleme gibi olumsuz davranışları da artırmaktadır. Okullardaki fiziksel istismarın bir diğer boyutu da, çocukların çocuklara uyguladığı şiddettir. Yaygınlığına rağmen çocuklar gammazcı olmamak, daha kötüsü ile karşılaşmamak gibi sebeplerle, bu tür şiddete maruz kalma durumları genelde saklanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Dinç, "Çocuklarda Fiziksel İstismar", **Türkiye'de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.69-70

edildiğini fark eden ve yetişkin dünyasına zamansız giren çocuk içinse, eğitim artık anlamını kaybetmeye başlamıştır. Zira çocuk, emeğine olan talep karşısında işsiz kalmayacağını bilincinde olması dışında, artık para kazanabilmiştir, dolayısıyla uzun zaman, çaba ve masraf isteyen eğitimin getirilerini erken yaşta görmeye başlamıştır. Tabi ki burada gördüğü şey sadece maddiyattan ibarettir. Yoksa eğitimin kişiye kattığı yeteneklerden çocuk mahrumdur. Aileler çocuklarının mahrumiyetlerinin bilincinde olmadığı gibi, geleneksel usta-çırak ilişkisinin çözüldüğünün de farkında değildir. Ayrıca geleneksel mesleklerin unutulmaya yüz tutması sonucu çocukların geleneksel ustalarla karşılaşma şansı da oldukça azalmıştır. Eskiden, geleneksel usta-çırak ilişkisinde çocuk işi öğrenen bir öğrenciyken, 21'nci yüzyıldaki teknolojik gelişmeler ve makineleşme sonucu çocuk rutin bir işi kotaran kişi olmuştur.

Tüm bunların ailelerce bilinmemesi ayrı bir problemdir ve bu problem ivedilikle çözüme kavuşturulmalıdır. Fakat bunların bilincinde olup da ne yazık ki yoksulluktan ötürü çocuğunu okula gönderemeyen binlerce aile mevcuttur.

1.2.3. Çocuğun Evde, Okulda Ve İş Yerinde Maruz Kaldığı Fiziksel Ve Ruhsal Tehlikeler

İlk olarak bu başlık altında, Türk toplumunda gerek evde, gerek okulda, gerekse eğitim kurumlarında çocuğun nasıl yetiştirildiğinden söz edilerek, bu anlayışlardaki şiddet, ihmal, istismar ve ezbercilik gibi, ivedilikle terk edilmesi

gereken noktalara yer verilecektir. Daha sonra, işçi çocukların iş yerinde maruz kaldığı tehlikelerden bahsedilecektir. Bu tehlikeler fiziksel ve ruhsal olmak üzere ikiye ayrılmış, aralarında ayırım yapılmıştır. Her ne kadar ayırım yapılmaya çalışılsa da, bu iki kavramın bir birini etkilemesi gibi bir durum kaçınılmazdır. Öyle ki fiziksel şiddete uzun süre maruz kalan bir çocukta ruhsal problemler görülebileceği gibi; ruhsal olarak istismar edilen çocuk da fiziksel şiddete başvurabilmektedir.

Öncelikle şiddetin Türk toplumunda gerek eğitim kurumlarında, gerek aile içinde, gerekse işyerinde; düzeni sağlamak, disipline etmek, cezalandırmak ve öfke boşaltmak amacıyla sıkça başvurulan bir yöntem olduğu bilinmektedir. Çocukken ailelerinin “eti senin, kemiği benim” ifadesiyle öğretmenlere teslim ettiği dönün çocuğu, artık büyümüş aile kurmuştur. Kendi çocuğunu da tıpkı geçmişte kendisine yapıldığı gibi öğretmenlere teslim ederken belki aynı sözü bir kez daha tekrar edecektir. Zira Türk toplumu eğitimde dayacağı Onur’unda tabiriyle ‘felsefe edinmiş’ haldedir. Dolayısıyla dayak normal karşılanmakta, ‘öğretmenin vurduğu yerde gül bitmektedir’.

Eğitimde şiddetin nasıl benimsendiği anlatılmak istenirse mazisinin epey eskiye dayandığı rahatlıkla görülebilir. Tarih boyunca Osmanlı toplumunda çağın anlayışına da uygun olarak tam anlamıyla bir “dayak kültürü” yaratıldığı söylenebilir. Onur’un, dayakla ilgili tarihsel kayıtların 15’nci yüzyıla kadar gittiğini belirtmesi yukarıdaki ifadeyi bir kez daha doğrular niteliktedir.¹⁷³

Onur, çocuk yetiştirmede ve eğitimde (Onur’un konusu dışında olsa da çocukların çalıştığı işyerlerini de bu guruba dahil etmek gerekir) bugün bile

¹⁷³ Onur, a.g.e., s.332

kurtulamadığımız geleneksel ögelerin -ezbercilik, şiddet, duygusallık- köklerini geçmişte aramak yanlış olmaz ifadesine yer vermektedir.¹⁷⁴ Cahit Kayra, Osmanlı dönemi fetvalarını incelediği kitabında çocuklar konusunda şu sonuca varmaktadır:¹⁷⁵ “Hasta çocuklar, sıradan mal gibi alınıp geriye verilmekte, çocukların okulda öğretmenleri tarafından Kuran öğretilmesi için dövülmesi caiz görülmektedir. Öğretmenin çocuğu sopa ile döverek ve atardamarını patlatarak öldürmesi de bir diyet verilerek savuşturulmaktadır.” Kayra, 19’uncu yüzyılın ikinci yarısına ait bu fetvaların zamanın özelliklerine sığınarak bağışlanamayacağını belirtmektedir. Burada en önemli sorun Osmanlı toplumunun çağın gerisinde kalmış bir zihniyeti ve uygulamaları hala sürdürüyor olmasıdır. Kayra’ya göre, “Osmanlı toplumunun çağdaşlaşmamasının nedenlerinden biri de onun hukuk sisteminin ilkeliliği”dir; bu basitlik ve ilellik de Osmanlı fetvalarının kökünün genellikle Arap kültüründen ve yaşam biçimlerinden gelmesinden kaynaklanmaktadır: “Fetvaların önemli bir bölümünün niteliği açısından çarpıcı bulduğumuz olay bunların Arap kültürü içinden kaynaklandığı ve kadim Mezopotamya yaşam biçiminden ögeler taşıdığıdır. Fetvalar o tarihlerde, olmayan kadın ve çocuk hakları, garip ve yetersiz temizlik adetleri, suçlar ve cezalar açısından ilginç davranışlar, cinsiyet ve eşcinsellik, nüfusu arttırma politikası gibi konular açısından Arap örf ve adetlerini yansıtmaktadır.” Arap kültürünün izlerini taşıyan bu fetvalar, müftüler, kadılar, imamlar eliyle bütün toplumun yaşam biçimini en ince ayrıntısına kadar belirlemektedir: “Hoca ne derse öyle yapmak gerekir. İnsanların ne yiyeceklerini, eşleriyle nasıl sevişeceklerini, nasıl mal alıp satacaklarını hep o, kullanılan deyimle Ülülemr (ya da onun arkasındaki feodal yapı) belirler.” Kayra, doğacak bir çocuğun kız mı erkek mi olacağını bile

¹⁷⁴ Onur, **a.g.e.**, s.199

¹⁷⁵ Aktaran: Onur, **a.g.e.**, s.199

müftünün -belirtilere bakarak- saptadığını belirtiyor.¹⁷⁶ Burada ilginç olan nokta, söz konusu sistemin çocukların gelişimi için hiçbir önlem düşünmemesine karşılık şiddete uğramasına iyi gözle bakmasıdır: “İnsanların ne yiyecekleri ya da içecekleri konusunu düzenleyen müftü, çocukların yetiştirilmesi ile ilgili görünmemektedir.”¹⁷⁷

Çocuğa karşı ilgisizlik ve şiddetin günümüzde de devam ettiği aşikârdır ve medya bunu gözler önüne sermektedir.¹⁷⁸ Eskiden olduğu gibi bugün de şiddet uygulamanın nedenleri aşağı yukarı aynıdır. Bunların eğitim kurumlarında gerçekleşmesi ise bahsedildiği üzere tarihsel süreç içerisinde kalıplaşan toplumsal yargılardır. Çünkü dayak iyi bir eğitim aracı olarak görülmektedir. Bu yargılar dışında çocuğa atfedilen önem dahilinde eğitim sisteminin hala ne kadar ezberciliğe dayandığından bahsetmekte de yarar vardır. Zira ezbercilikte fiziksel olmasa da çocuk zihnine uygulanan şiddet dahilinde kabul edilebilir. Bu bakış, ‘bankacı eğitim modeli’nde ¹⁷⁹ olduğu gibi boş bir bidon olarak gördüğü çocukları nesne, öğretmeni ise özne haline getirmektedir.¹⁸⁰ Öğrenciler kendilerine yüklenen yığma malzemeyi istiflemekte ne kadar meşgul olurlarsa dünyaya bu dünyanın dönüştürücüleri olarak müdahale etmeleri halinde oluşacak olan eleştirel bilinçleri o kadar güdük kalacaktır.

¹⁷⁶ Aktaran:Onur, **a.g.e.**, s.199-200

¹⁷⁷ Onur, **a.g.e.**, s.200

¹⁷⁸ Darp olaylarından biri de güvenlik kameralarınca kaydedilmiştir. Kravatını çıkarttığı için öğretmeni tarafından darp edildiği iddia edilen öğrencinin görüntüleri pornografik bir şekilde medya tarafından günlerce yayınlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz.

<http://www.sabah.com.tr/Yasam/2012/06/03/ogretmen-dayagi-guvenlik-kamerasinda>

¹⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz.Freire, **a.g.e.**

¹⁸⁰ Okul içinde veya dışında, herhangi bir düzeydeki öğretmen-öğrenci ilişkisinin dikkatli bir analizi, bu ilişkinin temel olarak *anlatı* niteliğinde olduğunu ortaya koyar. Bu ilişki, anlatan bir özne (öğretmen) ve sabırla dinleyen nesnelerden (öğrenciler) oluşur. Anlatılan şeyler ister değerler, ister gerçekliğin ampirik boyutları olsun, anlatılma sürecinde cansızlaşma ve taşlaşma eğilimindedir. Eğitim, anlatım hastalığından mustariptir. Anlatı (öğretmenin anlatıcı oluşuyla) öğrencilerin, anlatılan şeyi mekanik olarak ezberlemelerine yol açar. Daha beteri, onları, öğretmen tarafından doldurulması gereken “bidonlar”a, “kaplar”a dönüştürmesidir. Öğretmen kapları ne kadar çok doldurursa, o kadar iyi bir öğretmendir. Kaplar ne kadar pısrıksa, doldurulmalarına izin veriyorsa, o kadar iyi öğrencidir. Böylelikle eğitim bir “tasarruf yatırımı” edimi haline gelir. Öğrenciler “yatırım nesneleri”, öğretmen ise “yatırımcı”dır. Detaylı bilgi için bkz.Freire, **a.g.e.**, s.48-49

Kendilerine dayatılan edilgen rolü ne kadar kapsamlı bir şekilde kabul ederlerse, dünyayı nasılsa öyle benimsemeye, kendilerinde yığma malzeme halinde biriktirilen kısmi bir gerçeklik görüşünü kabule o kadar yatkın olurlar.¹⁸¹

Titiz ise eğitimdeki bu ezberciliği farklı bir biçimde açıklamaktadır:¹⁸² “Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan bu yana 700 yılı aşkın süredir din referanslı yaşam kuralları ile iç içedir. Cumhuriyet dönemi –ki toplam süre için kabili ihmal kısalıktadır - bu iç içeliği bir ölçüde - o da yasal zeminde- azaltmış, ama günlük yaşam pratiklerine çok az nüfus edebilmiştir. Bu iç içeliğin dışa vurumu kılık-kıyafet ya da öğretim birliği bağlamında değildir. Öğretim birliği, dini ve seküler öğretilerin çatışmasını önlemek amacıyla tasarlanmış, ama kolay değişmeyen değerler sistemi kısa süre içinde seküler eğitim dokusu içinde din eğitiminin en vazgeçilmez ögesini - ezber (sorgulamaya kapalılık) - yerleştirmiştir”. Titiz’e göre günümüzün seküler görünümlü eğitim sistemi içinde taşıdığı ezbercilik ögesi ile dinsel eğitimden hiç de farklı değildir.¹⁸³ Başka bir deyişle, seküler gibi görünen eğitim düzeni de aslında bir “inanç sistemi”nden başka bir şey değildir, çünkü temelde “bilim”e dayanmamaktadır.¹⁸⁴ Eğitimin bilişsel gelişimi somut düzeyden soyut düzeye taşıdığı sosyokültürel araştırmalarca kanıtlanmıştır. Tüm bu ezbercilik ve şiddet öğeleri, çocuğun eğitim kurumlarına olan güvenini sarsmakta, çocuğu okuldan soğutabilmekte ve çocuğu okul dışı alanlara itebilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda şiddete dönülecek olursa, bu kavram, öncelikle çocuk istismarı bağlamında değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Dünya

¹⁸¹ Freire, **a.g.e.**, s.50-51

¹⁸² Onur, **a.g.e.**, s.40-41

¹⁸³ Onur, **a.g.e.**, s.41

¹⁸⁴ Onur, **a.g.e.**, s.40-41

Sağlık Örgütü'nün çocuk istismarı tanımı şöyledir: “Çocuğun sağlığını, fiziki ve psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen, bir yetişkin, toplum veya ülke tarafından bilerek veya bilmeyerek yapılan davranışlar çocuk istismarı kabul edilir...”¹⁸⁵

Şirin'e göre, fiziki şiddet ¹⁸⁶etkileri açısından en zararlı istismar türüdür. Ancak çocuğun büyüme ve gelişme çağlarını olumsuz etkileyen sözel ya da fiziki şiddet eyleminde kasıtlılık unsuru belirleyici göstergedir. Kasıtlılık ise, şiddet eyleminin çocuğa zarar vermesi, ya da travmaya neden olması halinde oluşur. Kasıtlılıkta onaylama boyutu da belirleyicidir. Bütün istismar türlerinde olduğu gibi, istismar türü olarak şiddet, psikolojik istismarı da beraberinde getirir.¹⁸⁷ Duygusal istismar ise fiziki, cinsel, ekonomik istismarı şemsiyesi altında toplayan, istismarın en geniş boyutlu türüdür. Tek başına var olduğu gibi, her istismar türü ile de ilişkilidir, bir ömür boyu sürebilir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Şirin'e göre dünyada evrensel geçerliliği olan bir istismar tanımı henüz yapılmamıştır. Nedeni ise, çocuk istismarının ülkeden ülkeye değişen kültürel algılama farklılıklarıdır. Farklı kültürler açısından bakıldığında, her kültürün değerlerinden, uygulama biçimlerinden ve çocuk tutumlarından kaynaklanan sorunlar nedeni ile de dünyanın her yerinde geçerli bir çocuk istismarı tanımı yapılamıyor. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Ruhi Şirin, “Şiddet, Televizyon ve Çocuk Dostu Medya”, **Çocuk Hakları ve Medya**, (Haz: Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.163

¹⁸⁶ Elle ya da herhangi bir cisimle vurma, dövme, ısırma, itme, kesme, yakma, kulak çekme, çimdikleme, rahatsızlık verecek pozisyonlarda uzun süre durmaya zorlama vb.

¹⁸⁷ Onur'a göre, ailede çocuk yetiştirme yaklaşımında sadece fiziksel şiddet (dayak vb.) değil psikolojik şiddet de söz konusudur. Çocuğu susturma, korkutma uygulamaları son derece yaygındır. Hasan Ali Yücel'in, “ O devrin terbiyesinde korku hakimdi” demesi Onur'a göre önemlidir. Osmanlı toplumunda çocukların Yahudilerle korkutulması geleneğinin İ. Hakkı Sunata'nın anılarından Onur şöyle aktarmıştır: “Evde, bahçede oynardım. Sokağa çıksam da, Yahudi alır, seni torbasına koyar, iğneli fıçıya atar, kanını içer, seni öldürür’ derlerdi. Derhal içeri girerdim (...) Bu korku yüzünden yıllarca Yahudi mahallesinden geçmedim. Ve Yahudiler benim için korkunç ve çocuk düşmanı canavarlar olarak kaldı.” Sunata çocukluğunda Araplarla korkutulduğunu da anımsıyor: “Annem, ‘Sakin Araplarla arkadaş olma, onlar insanı yer derdi. Başıma bir korku daha. Araplar yer, Yahudiler kanımızı içer. Bakalım daha neler çıkacak başımıza?’ Detaylı bilgi için bkz. Onur, **a.g.e.**, s.257

¹⁸⁸ Şirin, **a.g.e.**, s.164

Çocuklara şiddet en çok anne, baba, eğitimci ya da arkadaş tarafından uygulanmaktadır. Tüm bu etmenler dışında çocuğun medya kanalıyla maruz kaldığı şiddete de yer vermek yerindedir. Cheviron, televizyonun şiddet içerikli görüntülere çokça yer vermesini sorun olarak nitelemektedir. Buna göre;

Şiddeti çocuk istismarı bağlamında değerlendirdikten sonra, çocuğun benliğine ve yaşam kalitesine zarar veren bir diğer unsurda ihmaldir. Genellikle ihmal ve istismar aynı anda çocuğun gördüğü fiziki ve psikolojik zararı tanımlamak için kullanılsa da, aralarında farkın olduğunu belirtmekte fayda vardır. Hergüner'e göre ihmal ve istismarı birbirinden ayıran en temel nokta ihmalin pasif, istismarın ise aktif bir davranış şekli olmasıdır.¹⁸⁹

Hergüner ihmali şöyle tanımlamaktadır:¹⁹⁰ Çocuğa bakmakla yükümlü kişinin bu yükümlülüğünü yerine getir(e)memesi, beslenme, barınma, uygun ve

çocuklar, haber programlarının, polisiye dizilerin ve bazı belgesel programlarının ayrıntılarıyla görüntülemeye özen gösterdiği kazalar ve facialar yüzünden sürekli medyatik şiddete maruz kalmaktadır. Çocuklar psikolojik olarak görsel ve yazılı medyanın etnik, dini, ırkçı ve homofobik şiddet içeren içeriklerine karşı savunmasız kalmaktadır. Üstelik bilgisayar ve video oyunları, internet ve televizyon söz konusu olduğunda şiddetin medya evreninde oldukça uzun ömürlü bir geleceğinin olduğu Cheviron tarafından ifade edilmiştir.

Cheviron çocukların sadece medya vasıtasıyla şiddete maruz kalması sonucu ileride şiddet uygulayan yetişkinler haline gelmeyeceklerini belirtmektedir. Çünkü çocukların yetişkinlik dönemlerinde şiddet eğilimi göstermesinde, medyada ya da ailelerinde tanık oldukları şiddet sahneleri değil, bizzat kendilerinin maruz kaldığı şiddet ve kötü muamele etkili olmaktadır. Cheviron bu örneği televizyon izleme alışkanlığı üzerinden verdiğinden, televizyon izleme alışkanlığının çevresel faktörlerle ve öncelikle de aileyle birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Cheviron, Türkiye'de eğitim düzeyinin düşük olması ve şiddet konusundaki bilinçlenmenin gelişmemiş olması sonucu hem toplumda hem de medyada şiddetin kimi biçimlerinin sıradan ve kabul edilebilir olarak algılandığını belirtmekte ve şu ifadelerle yer vermektedir: "Ülkemizde insan haklarına, farklılıklara ve ötekilere saygılı olma henüz bir ideal olarak varlık kazanamamıştır. Kuşaklararası ilişkilerde yaş hiyerarşisi belirleyici olmaktadır. Çocukların çocuk olarak bu hiyerarşide fazla söz hakkına sahip oldukları söylenemez. Cinsiyetler arasındaki ilişkilerde ise, hala ataerkil olmaya devam eden bir toplumda yaşamaktayız. Toplumun kuşaklar, farklı cinsiyetler ve farklı kültürler arasındaki ilişkileri dayandığı yapının arkaik ve geri olması, medyanın temsil pratiklerine de doğrudan yansımaktadır. Medya dövülen çocukları ve kadınları görüntülemekten geri durmamaktadır. Hatta medya bu tür şiddetin ilgi çektiği varsayımına dayanarak haber programlarında, hiç haber değeri taşımasa bile, bu görüntülere fazlasıyla yer vermektedir. Bu anlamda medyanın şiddet içeren temsillerinin, şiddetin hem çocuklar hem de yetişkinler nezdinde sıradanlaşması açısından olumsuzluklar taşıdığını belirtmek gerekir." Detaylı bilgi için bkz. Cheviron, **a.g.m.**, s.191-192

¹⁸⁹ Sabri Hergüner, "Duygusal İstismar ve İhmal", **Çocuk Hakları Açısından Çocuk İhmali ve İstismarı**, (Haz: Mücahit Öztürk), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.51

Çocuk istismarı ve ihmali ile ilgili ilk çalışmalar, 1960'larda, ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkileri şiddet dolayımı ile ele almıştır. İngilizcede "*child abuse and neglect*" karşılığı olarak Türkçede "çocuk istismarı ve ihmali" sözcükleri kullanılmaktadır. 'Abuse' yerine kötü-fena muamele, ezim, örselenme veya istismar kavramı; 'neglect' yerine ise ihmal kavramı yaygın olarak kullanılmakta ve kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Gün, **a.g.e.**, s.136

¹⁹⁰ Hergüner, **a.g.m.**, s.50-51

temiz giyim, tıbbi bakım, sosyal ve duygusal gereksinim gibi temel ihtiyaçlarını karşıla(ya)maması durumudur. Bu kavram ikiye ayrılmaktadır. İlki fiziksel ihmaldir. Buna göre fiziksel ihmal; çocuğun yeterli ve dengeli beslenmemesi, temizliğinin sağlanmaması, uygun ve temiz giydirilmemesi, ev içi ve ev dışında olması muhtemel kazalara karşı önlem alınmaması gibi durumları kapsar. Bu çocuklar zayıf ve çelimsizdir, bazılarında ise gelişme geriliği mevcuttur. Seyrek yıkandıkları için idrar, ter ya da dışkı kokabilirler. Dişlerinde çürük vardır. Elbiseleri kirli, yırtık ve eskidir, genelde boyuna göre küçük ya da büyük, mevsimine göre ince ya da kalın giysiler giyerler. Ebeveynler, hasta olduğunda çocuğu sağlık kuruluşuna götürmez ya da geç götürürler, hekimin önerilerine uymazlar.

İkincisi ise duygusal ihmaldir. Duygusal ihmal; çocuğa sevgi ve ilgi gösterilmemesi, eğitim gereksinimlerinin karşılanmaması gibi biçimlerde ortaya çıkabilir. Aile, çocuğun duygusal gereksinimlerine karşı kayıtsızdır, çocuğu duygusal olarak reddedebilir, yok sayabilir, okula göndermeyebilir. Okula gönderdiklerinin ise dersleri, sorunları ya da başarısızlıklar ile ilgilenmeyebilir.

Farklı türlerin tanımı yapıldıktan sonra Hergüner, ihmalin olası sonuçlarını tartışmıştır.¹⁹¹ Ona göre ağır durumlarda ihmal ölüm ile sonuçlanabilir, ölüm olmadığı durumlarda etkileri çocuğun ömrü boyunca devam edebilir. İhmal ne kadar erken yaşlarda (örneğin; bebeklik, oyun çocuğu dönemi) olursa, o kadar ağır etkiler ortaya çıkaracaktır, çünkü küçük yaşlar ruhsal, zihinsel, bedensel, davranışsal ve sosyal açıdan en kritik dönemleri içermektedir. Bu grup çocuklarda gelişme-büyüme gerilikleri, zihinsel becerilerde donukluk ve küntleşme görülebilir. Öz güvende azalma, saldırganlık, ilişki kurmada zorlanma, uyumsuzluk, suça yatkınlık,

¹⁹¹ Hergüner, a.g.m., s.52

depresyon sıktır. İhmalin önemli bir diğer sonucu da ihmale uğramış çocukların büyüyüp anne-baba olduklarında ihmal edici ebeveynler haline gelmeleridir.¹⁹²

Murat Belge, son analizde kendisi yeterince büyüyüp olgunlaşmamış bir toplum var karşımızda demektedir.¹⁹³ “Her alanda olduğu gibi, çocuğu karşısında da duygularını rasyonalize edememiş ve çocuk için faydalı hale getirememiş insanlardan kurulu bir toplum! Çünkü çocuğu yalnızca ‘sevmenin’ yeterli olmadığını düşünmemiş ve bilmiyor. ‘Pedagoji’ diye bir kelimeyi büyük ihtimalle işitmemiş; işitmiş olsun veya olmasın, o kelimenin anlattıklarından habersiz. Dolayısıyla çocuğu için birçok şey yapabilir, örneğin komşusuyla vb. ölümüne kavgaya girebilir; gereğinde onun için büyük denecek miktarlarda paralar da harcayabilir, ama onun için faydalı olacak küçük, basit şeyleri hiçbir zaman yapmaz. Çok yaygın olan, ‘Çocuğum, dur orada’ tavrı bu. ‘Dur orada’ demek ve durmasını beklemek. Durmayınca da iki tokat çekmek dışında bir çare bilmemek. Çocuğu çocuk olarak düşünmek ve anlamak yeteneğinin hiç çalıştırılmamış, dolayısıyla geliştirilmemiş olması.” Belge, çocuk karşısındaki bu tavrın Türkiye’de yaşayan herkesin ortak sorunlarından biri olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹⁴

Toplumun bilgisizliğinden de yakınan Belge, 2005 yılında Malatya Çocuk Esirgeme Kurumundaki skandaldan sonra kaleme aldığı gazete yazısında, çocuk dövmenin olağanlığından dem vurmuş ve şunları dile getirmiştir: “Dayak cennetten çıkma, hocanın vurduğu yerde gül biter, kızını dövmeyen dizini döver ya da eti senin kemiği benim gibi atasözü veya deyimlerde cisimleşmiş anonim bir bilgelikle

¹⁹² Hergüner, **a.g.m.**, s.52

¹⁹³ Murat Belge’nin Radikal gazetesindeki “Esirgenenler” adlı yazısı:

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=761557&Yazar=MURAT%20BELGE&CategoryID=99> (erişim:12/06/2012)

¹⁹⁴ Aktaran:Onur, **a.g.e.**, s.177-178

yaşamaya devam eden bu toplumda, gündelik gerçekliğin çok mu dışında Çocuk Esirgeme Kurumu'nda gördüklerimiz? Birçok ailenin kendi evinde kendi çocuklarına verdiği terbiyeyi, esirgeme yurdundaki o insanlar bir çocuk grubuna toplu olarak uyguluyorlar. O mindere oturtmalar, terlik çekmeler, binlerce ve binlerce evde, sık sık tekrarlanmıyor mu? Belki bunları kimsesiz, dara düşmüş çocuklar olarak gördüğümüz için, yapılan muameleye de daha fazla kızıyoruz. Kızalım. Ama bilelim ki kimseli çocuklarda üç aşağı beş yukarı benzer 'terbiye'lerden geçiyor.”

Belge, “Canavar mı bu toplum?” diye sorguluyor ve “hayır” diyerek devam ediyor: “Ama bilgisiz. Bütün o analar babalar aynı zamanda çocuklarını deli gibi severler. Sorun, bir sevgisizlik sorunu değildir. Ebeveyn, çocuğu için canını verebilir, ama onunla verimli biçimde vakit geçirmeyi bilmez. Bir an gelir, gereksiz ve anlamsız biçimde şımartır, bir an gelir aynı gereksizlik ve anlamsızlık halinde iki şamar patlatır. Çocuğun ebeveyninden aldığı çelişik davranış ve mesajların, geleceğin umutsuz şizofrenini hazırladığından haberi bile yoktur. Sonuç olarak ve kısaca, çocukların ne yapacağını bilmediği için, istemeden çocuklarına çok kötü davranan bir toplumuz.”¹⁹⁵

Yukarıda şiddet, ihmal, istismar ve eğitimde ezber gibi kavramların, Türk toplumunun çocuk yetiştirme prensipleri arasında bulunduğunu anlatmak amacıyla bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Bu tartışmanın hemen ardından tezin sorunsalı olan işçi çocukların maruz kaldığı tehlikeleri incelemek yerinde olacaktır. Bunlar işyerindeki koşullardan kaynaklanan fiziksel faktörler (dayak ve dayak haricinde

¹⁹⁵ Murat Belge'nin Radikal gazetesindeki “Esirgenenler” adlı yazısı: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=761557&Yazar=MURAT%20BELGE&CategoryID=99> (erişim:12/06/2012)

yapılan işin çocuğun bedeni üzerindeki etkileri) ve ruhsal tehlikeler olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir.

Türkiye’de çalışan çocukların direkt olarak sağlık ve beden gelişimlerini konu edinen çalışmalar 1980’li yılların ortalarında yapılmaya başlanmıştır. Fişek Vakfı’nın kurucu üyeleri arasında bulunan Gürhan Fişek tarafından gerçekleştirilen kapsamlı çalışmada; Ankara, Eskişehir, Bursa ve Kızılcahamam’da yaşları 14-18 arasında değişen toplam 379 çırağın sağlık ve sosyal sorunlarını incelemiştir.¹⁹⁶ Ayrıca söz konusu çalışmada çırakların boyları ve ağırlıkları ölçülerek çalışma ve iş yaşamının bedensel gelişim üzerindeki etkileri aydınlatılmaya çalışılmıştır.¹⁹⁷

Duyar’a göre, çalışan çocuk ve gençlerin fiziksel gelişimleri üzerine en geniş çaplı çalışma 1999-2002 tarihleri arasında Ankara’da Ostim ve İskitler’de sanayide çalışan ve yaşları 14-18 arasında değişen 532 çırak üzerinde gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁸ Aynı yaşlarda ve benzer sosyoekonomik özelliklere sahip 451 okullu çocuğun da incelendiği bu çalışma, hem kontrol grubunu içeriyor olması hem de retrospektif nitelikli verilerin toplanması nedeniyle Duyar’a göre diğer araştırmalardan ayrılmaktadır. Zira çalışmanın ve iş yaşamının bedensel yapı ve fiziksel gelişim üzerinde ne düzeyde etkili olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Bu çalışma ileriki paragraflarda, çalışan ve okuyan çocukların bedensel verilerini irdelemek adına, burada sonlanmaktadır.

Çocukların iş hayatında karşı karşıya kaldığı ruhsal tehlikelere değinilecek olursa, Yörükoğlu: “Çocuğun çalışma yaşamına girmesiyle birlikte eğitimi, sağlığı ve

¹⁹⁶ Duyar, a.g.m., s.190

¹⁹⁷ Duyar, a.g.m., s.190

¹⁹⁸ Duyar, a.g.m., s.190

beden gelişmesi bozulmakla kalmaz, kişilik gelişimi de etkilenir” görüşündedir.¹⁹⁹ Ona göre çocuğun becerileri artsa bile zihinsel yetenekleri belli bir düzeyde sabit kalmaktadır ve öğrenimine en yatkın yıllar, eve giren az bir gelir karşılığında yok olup gitmektedir.²⁰⁰ Tüm bu tehlikelerle birlikte çocukların ailelerinden uzakta, korunmasız, her türlü istismara açık şekilde çalışması da söz konusudur. Bu şekilde çocuğun çalıştırılması sonucunda çocuk her türlü toplumsal etkinliklerden uzak kalmakta ve ilerisi için arkadaşlık ilişkileri kurmada oldukça zorlanmaktadır. Bu da çocuğun gelişimini tamamlaması önündeki en büyük engeller arasındadır. Hâlbuki çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişimini tamamlaması için sosyal faaliyetlere boş zamanlarında bizzat katılması gerekmektedir. Fakat bu çocuklar için boş zaman bulmak neredeyse imkansızdır.

Altuntaş’a göre çocuk işçiler, karşı karşıya oldukları çalışma koşulları, ortamı ve ilişkilerinden kaynaklanan risklerle karşı karşıyadır.²⁰¹ Özellikle, küçük yaş grupları bu tür risklerden, büyüklere göre daha kolay, daha hızlı, daha yoğun ve daha ağır etkilenmektedir. Çalışan çocukların birçoğu çok erken yaşlarda işe başlamışlardır. Çocukların yaptıkları işler, fiziksel ve psiko-sosyal açıdan ağır ve yoğun olabilir, makineleşmiş ve aşırı ölçüde hızlı olabilir, tehlikeli aletler ve kimyasal maddelerin kullanımını gerektirebilir, tekdüze, bölünmüş ve tekrarlayıcı olabilir, aşırı sıcak, tozlu ve gürültülü ortamlarda yapılmayı gerektirebilir. Bu türden tehlikeli iş ve çalışma koşullarının listesini ise uzatmak mümkündür. Altuntaş, çocuklardan, fiziksel açıdan kesinlikle hazırlıklı olmadıkları işleri yapmaları

¹⁹⁹ Ercüment Erbay, **a.g.m.**, s.218

²⁰⁰ Ercüment Erbay, **a.g.m.**, s.218

²⁰¹ Altuntaş, **a.g.m.**, s.173-174

istenebileceğini belirterek; uzun çalışma süreleri, çalışma çevresine ve işyeri çalışma ortamına özgü tehlikelerin doğabileceğine dikkat çekmektedir.²⁰²

Çocukların çalışması ve çalıştıkları ortamlarla ilgili yapılan tüm bu yorumların ardından, çalışan çocukların maruz kaldığı fiziksel tehlikeleri detaylandırmak yerinde olacaktır. Bilindiği gibi çocuklar çok farklı sektörlerde çalıştırılmakta, çok farklı iş ilişkilerine sokulmaktadır. Haliyle bu homojenlik içerisinde, araştırma genel olarak farklı meslek dallarında istihdam olan çocukların maruz kaldıkları ve kalabilecekleri tehlikelere yer vermektense, oto sanayinde çalışan çocukların durumunu yansıtmayı hedeflemektedir.²⁰³ Bu doğrultuda İşeri ve arkadaşlarının İzmir Otomotiv Sanayinde gerçekleştirdikleri araştırma oldukça kayda değerdir. Otomotiv sektöründe; oto tamir, oto elektrik, boya, kaporta, rot balans, egzoz gibi çeşitli iş kollarında çalışan çocukları konu edindikleri araştırmalarında İşeri ve arkadaşları; çocukların çalıştıkları iş yerinin fiziksel koşullarından ve otomotiv sektörüne özgü ergonomik risklerden etkilendiklerini belirtmiş, ayrıca çocukların iş koluna ait kurşun, benzen gibi toksik maddelere de maruz kaldıklarını saptamışlardır. Araştırmaya göre, kurşun otomotiv sektöründe sıklıkla karşılaşılan ve çalışanların sağlığını olumsuz etkileyen bir maddedir. Bu sebeple yağların, boyaların, inorganik çözücülerin, akümülatörlerin, petrol ürünlerinin yapısında bulunan kurşunun maruz kalınan süreye ve doza bağımlı

²⁰² Altuntaş, **a.g.m.**, s.173-174

²⁰³ Burada oto sanayinde çalışan çocukları, diğer sektörlerde çalışan çocuklardan kayırmak gibi bir durum söz konusu değildir. Çocuklar çok farklı sektörlerde çalıştığı için, her birinden tek tek örnek vermenin, araştırmanın akışını tekdüzeleştireceği düşünülmüştür. Yoksa her sektörün kendine özgü ergonomik riskler taşıdığı bilinmektedir. Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfınca 2001 yılında Pendik Oto Sanayi Sitesi ile çevre sanayi sitelerinde berber, bobinaj, çaycı, kaporta kaynak, konfeksiyon, mobilya, motor, oto elektrik ile torna-tesviye işlerinde çalışan 13-18 yaş arasındaki 24'ü kız 258 çocuğun sağlık taraması yapılmıştır. Çocukların 80'i bel ağrısından yakınırken, 118 (yüzde 45,7)'inde akciğer fonksiyon testleri anormal, 60 (yüzde 23,2)'inde az veya çok işitme kaybı bulunmuş, çalışanların koruyucu amaçlı kulak tıkacı bulunmadığı tespit edilmiştir. Özellikle erken yaşta işe başlayanlarda (<15yaş) istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte iş kazalarının daha yüksek oranda görüldüğü sonucuna varılmıştır. İş kollarına göre değerlendirildiğinde ise iş kazaları, en fazla oto tamir çalışanlarında tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.İşeri,Sözen ve arkadaşları, **a.g.m.**, s.54

olarak çalışanın sağlığını etkileyen birçok etkisi vardır. Bunlardan bazıları şoyledir: Anemi, büyüme-gelişme geriliği, abdominal kolik ağrı, depresyon, nöropati, nefropati. Araştırmaya göre, işyeri koşulları incelendiğinde; kötü havalandırma yüzde 86,5 ile birinci sırada, gürültülü ve tozlu ortam ise yüzde 57,9 ve yüzde 56,6 ile ikinci ve üçüncü sırada yer almıştır. Sektöre ait ergonomik riskler değerlendirildiğinde; sürekli ayakta durma yüzde 75,1, ağır kaldırma yüzde 52,9, yineleyici hareket yüzde 13,2 ve sürekli oturma yüzde 5,3 olarak bulunmuştur.²⁰⁴

Erder Köksal ve Lordoğlu, “Geleneksel ıraklıktan ocuk Emeğine” adlı alan araştırmasında, bazı işverenlerin çırakların yaptıkları işin eskisine nazaran hafiflediğini ve işverenlerin çırak olarak çalışmanın zahmetli olmadığını belirttiklerini kaydetmişlerdir.²⁰⁵ Fakat Erder Köksal ve Lordoğlu’na göre, çırakların yaptıkları bazı işlerde, teknik kullanmaya bağlı olarak göreli bir hafiflikten söz edilebilmektedir. Otomatik tezghta çalışan veya elektrikli testere ile kesim yapan bir çırak, eskisine oranla daha az yorulmaktadır. Fakat iş kazası ve meslek hastalığına uğrama riski eskisine oranla artmıştır.²⁰⁶ çünkü ilk olarak işi kotaran bir yetişkinden ziyade çocuktur. Hayat deneyimi daha az olduğu için, iş sırasında görebileceği fiziksel zararı o anda kestiremeyebilir bu sebeple ocuk yetişkine nazaran daha dikkatsiz davranabilmektedir. İkinci olarak güvenlik konusunda genellikle iş yerinde eğitim söz konusu olmamaktadır. nc olarak daha çabuk yorulduklarından, dikkatleri daha çabuk dağılabilir ve buda ciddi yaralanmalara sebebiyet verebilir. Dördüncü olarak denetimden ve gözetimden yoksundurlar. Son olarak, yetişkinler için üretilen alet ve edevatı kullanan çocuklar, bunlardan zarar görmekte, koruyucu

²⁰⁴ İşeri, Sözen ve arkadaşları, **a.g.m.**, s.47-49

²⁰⁵ Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.59

²⁰⁶ Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.59

önlemlerden de genellikle yoksun kalmaktadır. Zira tüm koruyucu araç ve gereçler yetişkinlere göre tasarlanmıştır.

Kısaca yetişkinler için tehlike oluşturmayan durumlar, çocuklar için tehlikeli olabilmektedir. Ayrıca araştırmalar, çalışma koşullarının eşit olduğu bir ortamda bile çocukların yetişkinlere oranla daha ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaştıklarını göstermektedir.²⁰⁷ Çocuklar; diğer mavi yakalılar gibi sağlık ve sosyal hizmet olanaklarından da yararlanamamaktadır. Zira işveren bu tür haklara maddi getirisi bakımından çok yanaşmamaktadır. Olası bir kaza anında, çocuğun sağlık giderlerini nasıl karşılayacağı ise tamamen muammadır.

Duyar tarafından aktarılan ve yukarıdaki paragraflarda daha sonra tartışılmak üzere yarım bırakılan araştırma bulgularına dönmek, konunun bundan sonraki akışı için elzemdir.²⁰⁸ Zira burada Duyar ve Özener, gerçekleştirdikleri ortak çalışmada, benzer sosyoekonomik özelliklere sahip, çalışan ve okullu çocukların bedensel gelişimlerini kesitsel ve retrospektif bakış açısıyla incelemişlerdir. Bunu yaparken de çalışmanın ve iş yaşamının bedensel yapı ve fiziksel gelişim üzerinde ne düzeyde etkili olduğu sorusuna cevap aramayı amaçlamışlardır.

Araştırmada çalışan ve çalışmayan çocukların vücut yapısı ve fiziksel gelişimlerini ortaya koyabilmek amacıyla çok sayıda ölçü alınmış olmakla birlikte, burada, vücudun genel sağlık durumunu ve fiziksel gelişimini yansıtmaması nedeniyle daha çok boy uzunluğu ve vücut ağırlığı kıstas alınmıştır. Duyar'a göre bu iki ölçü sağlık ve bedensel gelişimi en iyi yansıtan değişkenler olarak kabul edilmektedir.²⁰⁹ Örneğin Dünya Sağlık Örgütü'nün uzmanlar komitesi çocukların fiziksel

²⁰⁷ Altuntaş, **a.g.m.**, s.175-176

²⁰⁸ Duyar, **a.g.m.**

²⁰⁹ Duyar, **a.g.m.**

gelişimlerinin, beslenme durumlarının ve genel sağlık durumlarının izlenmesinde bu iki ölçünün kullanılmasını önermektedir.²¹⁰ Bu komitenin tespitlerine göre, boy uzunluğu bedensel gelişimin uzun dönemli kaydını tutmaktadır. Vücut ağırlığı ise daha çok yakın geçmişi anlamada kullanılabilecek bir enstrümandır.²¹¹

Tüm bu veriler ışığında çırak olarak çalışan çocukların hem vücut ağırlığı hem de boy uzunluğu okula devam eden yaşlıtlarının gerisindedir. İki grup arasındaki ortalama boy uzunluğu farkı 2,9 cm, vücut ağırlığı farkı ise 1,6 kg'dır. Bu farklılıklar istatistiksel olarak da anlamlıdır. Diğer bir deyişle, çalışan çocuklarda bedensel büyüme ve gelişme, çalışmayan yaşlıtlarının gerisinde kalmaktadır. Bu verilerde dikkati çeken başka bir durum da, çalışan kesim ile çalışmayan kesimin değerleri arasındaki farkın yaş ilerledikçe artış göstermesidir. Yaklaşık olarak 16 yaşına kadar iki kesimin hem boy uzunluğu hem de vücut ağırlığı değerleri birbirlerine paralel seyrederken, anılan yaştan sonra gruplar arasındaki fark artmaya başlamaktadır. Bu durum, ağır çalışma koşullarının olumsuz etkilerinin zamanla kendini daha fazla hissettirdiği şeklinde yorumlanabilir. Buradan da iş yaşamının bedensel yapı ve fiziksel gelişim üzerindeki etkilerinin kısa vadeli olmaktan ziyade uzun vadede ortaya çıktığı ve söz konusu etkilerin ömür boyu sürdüğü sonucu çıkartılabilir. Bu ölçülerden elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, çalışan çocuklarda uzunlamasına büyümenin kısıtlanırken enlemesine büyümenin tetiklendiği (hipertofi), dolayısıyla çalışan çocukların kısa boylu, ancak geniş ekstremiteli bodur bir vücuda sahip oldukları söylenebilir. Çalışan çocuklarda uzun kemiklerin

²¹⁰ Aktaran:Duyar, **a.g.m.**, s.193

²¹¹ Duyar, **a.g.m.**, s.193

büyümesinin kısıtlanmasında kuşkusuz yapılan işin ve karşılaşılan mekanik yüklenmelerin önemli bir payı vardır.²¹²

İş sahasında bu gibi tehlikelere maruz kalan çocuklar, maalesef fiziksel istismara da maruz kalabilmektedir. Çocukluk dönemlerinde çalışmış yetişkinlerin bu süreci nasıl değerlendirdiği konusunda çalışma yapan Erbay, araştırmasında, çocukları bir iş yerine meslek edinmek üzere yerleştiren ailelerin ‘eti senin, kemiği benim’ diyerek (tıpkı velilerin çocuklarını okula teslim ettiği ilk gün gibi) ustanın çocuğa dayak atmasını en başta kabul ettiklerini belirlemiştir.²¹³ Bu temelde, yetişkinlere çalışma sürecinde fiziksel şiddet görüp görmedikleri sorulmuştur. Yetişkinlerin yüzde 50,3’ü dayak yediğini belirtmiştir. Bu rakam göstermektedir ki, çocuklar meslek öğrenmek ve ailelerinin gelirlerine katkıda bulunma çabasıyla dayığa maruz kalmıştır. Tanıdık biri yanında çalışan çocuk işçilerin tanıdık biri yanında çalışmayan çocuk işçilere göre daha korumalı olması ve fiziksel şiddete uğramaması beklenmiştir. Bununla birlikte görülmektedir ki, tanıdık biri yanında çalışmış yetişkinler, daha fazla fiziksel şiddete maruz kalmıştır.²¹⁴

Küntay ve Özarslan’ın, İstanbul’da sanayide çalıştırılan çocuklarla ilgili yaptıkları araştırmanın bulguları da Erbay’ın bulgularına benzer niteliktedir.²¹⁵ Bulgulara göre; işi beceremiyor olmak çocuklar da kaygı yaratmaktadır. Bunun yanında çocuklar, ustanın kendilerine davranışlarından rahatsız olduklarını belirtmektedir. Çocukların bir bölümü, işyerinde yanlış bir şey yapmaları durumunda ustanın kendilerine bağırıldığını ve hatta katılımcılardan bazıları dayak yediğini

²¹² Duyar, **a.g.m.**, s.193-194-195

²¹³ Erbay, **a.g.m.**, s.236

²¹⁴ Erbay, **a.g.m.**, s.236

²¹⁵ Küntay ve Özarslan, **a.g.m.**, s.101

vurgulamaktadır.²¹⁶ Tüm bu fiziksel şiddet işverenden kaynaklanabileceği gibi, iş yerinde kıdemce üstün çalışanlardan, iş arkadaşlarından ve müşterilerden de kaynaklanabilmektedir. Fiziksel istismar çocuğun fiziksel zedelenmesi dışında duygusal olarak yıpranmasına da yol açmaktadır. İstismar ne kadar uzun süre devam ederse, etkisi o kadar ciddi ve kalıcı olabilmektedir. Her ne kadar fiziksel yaralanmalar gözle görülse ve kısa ya da uzun vadede tedavi edilebilse de fiziksel yaralanma sonucu oluşan duygusal yaralanmalar çoğu zaman bireyin hayatında yaşam boyu sürmekte ve genellikle tedavi edilememektedir. Fiziksel istismarın hemen ardından yaşanan izolasyon, korku ve kimseye güvenememe duyguları uzun vadede yaşam boyu devam eden düşük özgüven, depresyon ve ilişki problemlerine sebep olabilmektedir. Nitekim konuyla ilgili yapılan boylamsal bir araştırmada çocukken fiziksel istismara uğrayan yetişkinlerin yüzde 80’inde psikiyatrik bir bozukluk tespit edilmektedir. Bu bozuklukların en sık görülenleri ise depresyon, kaygı bozuklukları, yeme bozuklukları, intihar teşebbüsleri, panik bozukluğu, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu ve bağlanma bozukluğudur. Fiziksel istismara uğrayan çocuklar üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise, istismarın çocukların bilişsel kapasitelerini de olumsuz etkilediği bulunmuş, istismara uğrayan çocukların diğer çocuklardan akademik başarı ve dil gelişimi açısından geri oldukları tespit edilmiştir.²¹⁷

Yukarıda bahsedilen fiziksel istismar, tedavi edilmesi oldukça güç olan duygusal yaralanmalara sebebiyet vermekte ve buda zamanla kişinin ruhsal sağlığında önemli tahribatlara neden olabilmektedir. Görüldüğü gibi çocuklar işyerinde fiziksel tehlikeler dışında, ruhsal tehlikelerle de karşı karşıyadır. Fiziksel

²¹⁶ Kuntay ve Özarslan, **a.g.m.**, s.101

²¹⁷ Dinç, **a.g.m.**, s.58-64

istismarın neden olduğu ruhsal tahribat dışında, çocuğun iş sahasında bulunması da onu ruhsal tehlikelere açık hale getirmektedir. Duyar'a göre, erken yaşlarda çalışmaya başlayan çocuklar, körpe bedenleriyle aile geçimine katkıda bulunma gibi ağır bir yükün altına girmektedirler. Bu, çocuğun biyo-psişik gelişiminde başlı başına önemli bir stres kaynağıdır. Çalışan çocukların, özellikle tüm gün çalışmakta olanların, akranlarından ziyade tüm gün boyunca yetişkinler arasında olmaları, bu çocukların çok erken yaşlarda yetişkinler dünyasına girmeleri demektir. Öte yandan erken yaşta çalışmaya başlamak, okuldan ve örgün eğitimden uzak kalmak anlamına gelmektedir. Okuldan uzak kalmanın birey ve gelişimi üzerinde çok yönlü etkileri bulunmaktadır.²¹⁸ Ayrıca çocukluktaki öğrenme gelecekteki öğrenmenin çerçevesini çizmekte, onları zenginleştirmekte ya da sınırlandırmaktadır. Bu durumda uyarıcı bakımdan sınırlı ve sağlıklı bir çevrede çalışan çocuk, tekdüze, rutin işleri saatler boyunca yapmak durumunda kaldığından kazanacağı gelişim de sınırlı kalmaktadır.²¹⁹

1.2.4. Çalışan Çocuğun Yoksulluğu - Çocuk Yoksulluğu

Bu bölümde yoksulluk kavramı üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Yoksullukla, salt maddi imkanların kısıtlılığını ve temel mallara ulaşmanın yetersizliğini anlatmaktan ziyade, çocukların çalışma yaşamına girmesiyle birlikte yoksun kaldıkları sosyokültürel, duygusal vb. unsurlardan bahsedilecektir.

²¹⁸ Duyar, **a.g.m.**, s.202

²¹⁹ İşeri, Sözen ve arkadaşları, **a.g.m.**, s.51

Yoksulluk başta maddi durumun elverişsizliğinden kaynaklanmaktadır fakat maddiyat dışında kişiyi yoksun bıraktıkları bakımından da çeşitli anlamları vardır. Buda temelde çocuğun iş yaşantısına girmesiyle birlikte oluşmaktadır. Elbette bu süreçte toplumsal ilişkilerden bağımsız değildir. Bu nedenle Gün'e göre, kapitalist sistem ile yoksulluk olgusu arasında sıkı bir ilişki olduğu açıktır.²²⁰ Zira günümüz yoksulluğunun niteliği küresel ve yerel kapitalist sistemin özgüllüğünden bağımsız değildir. Yoksulluk olgusu kuşkusuz sadece kapitalizme özgü bir sorun değildir; kapitalizm öncesi toplumsal yapılarda da yoksulluk vardır; oysa bugünkü biçimiyle yoksulluk kapitalizmle yaşıttır. Kapitalizme özgü yoksulluk ile kapitalizm öncesi toplumsal yapılara özgü yoksulluğun en temel ve en önemli ayırım noktası, kapitalizm öncesi toplumlarda yoksulluğun gerçekten yokluğa dayanıyor olmasıydı; oysa kapitalizmin ürettiği yoksulluk, tam da varlıkla birlikte üretilmekte ve varlığın sebebi olarak ortada durmaktadır. Bu nedenle kapitalist bir sistem içerisinde yapılacak olan bir yoksulluk analizi, mutlaka bu temel noktaya, zenginliğin sebebi olarak yoksulluğa ve yoksullaştırma mekanizmalarına dikkat çekmek zorundadır. Aksi takdirde ortaya konulmuş olan çaba, çözümü ötelemeye hizmet edebilecektir.²²¹

Yoksulluk mefhumu küreselleşmenin yarattığı yeni dinamiklerle birlikte günün ekonomik koşullarına bağlı gelir yetersizliği ile açıklanabilecek geçici bir toplumsal sorun olmaktan çıkmıştır. Sen'e göre, 'sadece bir gelir yetersizliği değil, bir hak yetersizliği ve yaşamın sunduğu fırsatlardan yararlanma kapasitesi yetersizliğidir de.'²²² Yoksulluk sadece temel mallara ulaşma hakkında tezahür eden bir yetersizlik olmayıp, eğitim hakkı, sağlık hakkı, kültür ve diğer toplu hizmetlere

²²⁰ Gün, **a.g.e.**, s.14-15

²²¹ Gün, **a.g.e.**, s.14-15

²²² Aktaran: Altuntaş, **a.g.m.**, s.162-163

ulaşma hakkı, sivil ve siyasal haklar ve özellikle kamu kararlarına katılma hakkı gibi haklar, seçim ve karar alma kapasitesini genişlettikleri için nakdi gelir hakkı kadar önemlidirler. Bunların eksikliği, bir yandan yoksulluğun kaynağını oluşturmakta diğerk yandan yoksulluğun, gelir yetersizliği kadar somut tezahürleri haline gelmektedir.’²²³

Yukarıdaki tanımlama işçi çocukların diğerk adıyla çocuk yoksulların çoğı için geçerli olan gerçekleri içermektedir ve başlığı oluşturan çocuk yoksulluğı da yukarıdaki tanımlamaya oldukça benzemektedir. Buna göre çocuk yoksulluğı; kısa bir anlatımla yaşantı yetersizliğidir. Bu yaşantı yetersizliği; fiziksel, çevresel, sosyal ve kültürel kaynakların yoksunluğu; insan gelişiminde elverişsiz ortamlarda yetişmek; ailenin ve toplumsal yapıların yetersizliği içinde büyümek; çocukların kendilerini ifade etmelerine ve korumalarını sağılayan yasal kaynaklardan ve politik kaynaklardan yoksun kalması olarak tanımlanmaktadır.²²⁴

Lichter’e göre, yoksulluk ve/veya çocuk emeğı yazını incelendiğinde bu iki kavramı bir araya getiren çalışmalara ilk defa 1980’lerden sonra rastlanabilmektedir.²²⁵ Gün’e göre, bugün bu iki kavramı bir araya getiren çalışmaların sayısı giderek artmaktadır (Hatun, 2002; UNICEF, 2005a; Ekim. 2005; Dayıoğlu. 2007; Toran, 2010).²²⁶ Bu iki kavram, ilgili yazında bazen “yoksulluk içinde yaşayan çocuk” biçiminde betimsel olarak yer almakta; bazen de “çocuk yoksulluğı” şeklinde, nitelik belirlemek üzere kullanılmaktadır. Kavramın öncülüğünü yapan uluslararası kuruluşlardan biri olan UNICEF, çocuk yoksulluğunu

²²³ Aktaran: Altuntaş, **a.g.m.**, s.162-163

²²⁴ Mehmet Toran, “Yoksul Çocukların Kaderi: Çalışmak!”, **Türkiye’de Çocuk Emeğı**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.293

²²⁵ Aktaran:Gün, **a.g.e.**, s.61

²²⁶ Gün, **a.g.e.**, s.61

“sosyal hizmetlerin yoksunluğu” (2005a: 12) olarak, bir sosyal politika sorunsalı biçiminde tanımlanmaktadır. UNICEF, 2005 yılında yayınladığı Dünya Çocuklarının Durumu raporunda (2005b), kavrama şu şekilde açıklık getirmiştir:²²⁷ “Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar; yaşama, büyüme ve gelişmeleri açısından gerekli maddi, manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun biçimde yaşamakta, böylece haklarından yararlanamamakta, potansiyellerini tam olarak geliştirememekte ve topluma tam ve eşit bireyler olarak katılamamaktadırlar.” Hristiyan Çocuklar Fonu (Christian Children’s Fund) çocuk yoksulluğunu; yoksunluk, dışlanma ve zayıflık olarak; Çocuk Yoksulluğunu Araştırma ve Uygulama Merkezi (CHIP / Childhood Poverty Research and Policy Center) ise çocuklar ve gençlerin kendileri için uygun potansiyellere ve yaşamsal kaynaklara ulaşamama sorunu olarak tanımlamışlardır.²²⁸

Bu tanımlamaların ardından mutlak ve göreceli yoksulluk kavramlarını tartışmaya dahil etmekte yarar vardır çünkü bu iki kavram vasıtasıyla çocuk yoksulluğu daha iyi anlaşılacaktır. İlk olarak mutlak yoksulluk kavramını ²²⁹ açıklamak gerekirse; mutlak yoksulluk (absolute poverty), bir kişinin veya hane halkının yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari temel ihtiyaçlarının tespit edilmesinin ardından, bu temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli gelirin

²²⁷ Gün, a.g.e., s.61

²²⁸ Gün, a.g.e., s.61-62

²²⁹ Gün’e göre **Milletlerin Zenginliği** adlı eserinde Adam Smith göreceli yoksulluk kavramına nüvelerini veren ilk kişi olmuştur. Smith, söz konusu eserinde, ülke zenginleşirken yoksulluğun artmasını önemli bir paradoks olarak gündeme getirmiş; bu durumu ekonomik sistemin işleyişinin önemli bir kusuru olarak görmüştür. Ek olarak ekonomik sistemin işleyişinde ve başarısının değerlendirilmesinde en yoksul vatandaşların durumlarının iyileşmesini temel bir kıstas olarak belirlemiştir. Smith, ayrıca kapitalizmin yoksulluk üreten çelişkisine dikkat çekmekle kalmamış aynı zamanda çalışan yoksullara da dikkat çekmiştir ve çalışan yoksullara yüksek ücretler ödenmesi gerektiğini belirtmiştir.²²⁹ Smith ve onun gibi düşününlerin görüşlerinin temelinde, İngiltere ve Kıta Avrupa’sında yoksulların çalıştırıldığı kurumların yüzyıl boyunca giderek yaygınlaşması gerçeği yer almıştır. Diğer bir ifadeyle, yoksulluğun sadece işsizlikle özdeşleştirilebilecek bir sorun olmadığı; hayatını çalışarak kazanabilecek durumda olan herkesin bu sorunla karşı karşıya olduğu, dönemin liberal düşünürlerinin bilincinde az ya da çok yer etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Gün, a.g.e., s.31

belirlenmesiyle tanımlanmaktadır.²³⁰ Buna göre mutlak yoksulluk, insanların asgari ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olamama durumu olarak ifade edilmektedir.²³¹ Fakat bu tanımın en büyük sorunu insanı sadece bir organizma olarak görmesidir. Bu tanımdan hareketle Kurnaz, 1995 yılında gerçekleştirilen Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi'nin mutlak yoksulluk tanımına yer vermiştir.²³² Bu yumuşatılmış tanım, ilk tanıma nazaran daha insani görünmektedir. Öyle ki mutlak yoksulluk bu tanımda sadece temel ihtiyaçları karşılayamamak olarak anılmamakta; kendini dış etkenlerden koruyacak bir barınağa sahip olamama, temiz içme ve kullanma suyuna erişememe, asgari sağlık hizmetlerinden yararlanamama, temel eğitimden uzak olma gibi öğeleri de kapsamaktadır. Fakat günümüzde çalışan çocukların birçoğu bu haklara sahip olamamakta ve mutlak yoksulluğun da altında yaşamaktadır.

Dünya Bankası tarafından yapılan göreceli yoksulluk (relative poverty) tanımında ise yoksul hane halkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut koşullara göre ortalama bir gelire sahip olan hane halkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma kabiliyeti arasındaki fark ifade edilmektedir.²³³ Newyork'lu ünlü bir kakao ve çikolata üreticisinin oğlu olarak dünyaya gelen ve 19'uncu yüzyıl yoksulluk tartışmalarında Gün'e göre 'dönüm noktası' oluşturan yazarlardan biri olan Rowntree, mutlak yoksulları birinci dereceden yoksullar olarak tanımlarken, göreceli yoksulları ikinci dereceden yoksullar olarak tanımlamıştır.²³⁴ Ona göre göreceli yoksulluk, kazandıkları parayla geçimlerini sürdürebilenler fakat diğer şeylerden

²³⁰ Şebnem Avşar Kurnaz, **Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu**, T.C.Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi), Ankara 2009, s.15

²³¹ Kurnaz, **a.g.e.**, s.15

²³² Kurnaz, **a.g.e.**, s.15

²³³ Aktaran: Kurnaz, **a.g.e.**, s.16

²³⁴ Aktaran: Gün, **a.g.e.**, s.39

mahrum olanlar olarak tanımlanmıştır.²³⁵ Göreli yoksullukla ilgili bu tanımlama görüldüğü gibi çalışan çocukların yaşadığı ve yoksun kaldıkları imkanları da yansıtır niteliktedir. Öyle ki birçoğu aç kalmasa da, çocuğa dair çoğu şeyden yoksundurlar.

Çocuk ve yetişkinlerin yoksulluk oranları incelendiğinde çocuk yoksulluğunun yetişkin yoksulluğundan daha yüksek oranda olduğu anlaşılmaktadır.²³⁶ Türkiye’de de TÜİK’in bulgularına göre 2002 yılından 2007 yılına kadar 15 yaş altı bireylerde mutlak yoksulluk oranlarının tüm fertler için yoksulluk oranlarından yüksek olduğu tablo 3’de görülmektedir.²³⁷

Hane halkının yoksulluk oranları						
İşteki durum	Fert yoksulluk oranı / yüzde					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Tüm fertler	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	18,56
15 yaşından küçük fertler	34,55	37,04	34,02	27,71	25,23	26,11

Tablo: 3, Kaynak: TÜİK, 2007

²³⁵ Aktaran: Gün, **a.g.e.**, s.39

²³⁶ Kurnaz, **a.g.e.**, s.29

²³⁷ Kurnaz, **a.g.e.**, s.29

Çalışan çocuk, çalışmayan akranlarına kıyasla başta eğitim olmak üzere, oyun, eğlence, arkadaşlık gibi, gelişimsel süreç bakımından önemli olan çoğu şeyden yoksun kalmaktadır. Yani çocuk yoksulluğu meydana gelmektedir. Görüldüğü gibi tüm bu yoksullukları elbette iş piyasasına itilen çocuklar yaşamaktadır. Çünkü çalışmakla ve yetişkin dünyasına girmekle birlikte, istenmese de çocukluk dönemi kapatılmakta ve çocuğun çoğu hakkı hiçe sayılmaktadır. Hiçe sayılmasının sebebi ise bölüm 1.2.2’de de tartışıldığı üzere, doğrudan çocuğu çalışmaya iten nedenlerle alakalıdır. Çocuk bu esnada çalışıp ailesine para götürürken, başta eğitiminden yoksun kalmakta ve bu sebeple okuyup daha yüksek vasıflı işlerde çalışmak yerine, eğitimsizlikten ötürü hayat boyu vasıfsız ya da az vasıf gerektiren işlerde çalışmaya mahkum edilmektedir. Buda Lordoğlu’nun dediği gibi yoksulluğu azatlamamanın aksine arttırmaktadır.²³⁸ Ayrıca Gün de Lordoğlu’nun dediklerinin sonucu şeklindeki ifadeleriyle, çocuk yoksulluğunun tekrar eden yönüne değinmektedir.²³⁹ “Çocuk yoksulluğu ya da yoksulluk içinde yaşanan çocukluk, birkaç kuşağı etkileyebilmekte ve bir yoksulluk döngüsü, bir yoksulluk sarmalı yaratabilmektedir. Kuşaklararası bir etkiye sahip olabilecek, bir toplumsal sorun olan çocuk yoksulluğu, açıktır ki genel olarak yoksulluktan bağımsız değildir; ama etkileri açısından çok daha ciddi sorunlar yaratabilmekte; dolayısıyla nedenleriyle birlikte ele alınması gereken ekonomik, toplumsal ve politik bir sorun olarak ortada durmaktadır.”²⁴⁰ Yoksulluğun döngüsellliği dışında, çocukların yaptığı işlerin ağırlığı onları sağlıklı büyümekten alı koyduğu gibi; işlerin tekdüzeliği de kişisel gelişimlerine katkı sağlamamaktadır.

²³⁸ <http://www.fisek.org.tr/web-cocuk-8.php> (erişim:02/07/2012)

²³⁹ Gün, **a.g.e.**, s.63

²⁴⁰ Gün, **a.g.e.**, s.63

Yani sıradan ve sağlıklı bir insanın sahip olduğu sağlıklı gelişim haklarından da bu şekilde yoksun kalmaktadırlar.²⁴¹

Çocukluk dönemlerinde çalışmış yetişkinlerin bu süreci nasıl değerlendirdikleri ve çocuk işçiliğine nasıl baktıklarını araştıran Erbay, çeşitli sorular vasıtasıyla yetişkinlerden, çocuklukta çalışmaları sonucu neler kaybettiklerini öğrenmeye çalışmıştır.²⁴² Buna göre yetişkinlerin yüzde 36,5'i çalışmaları nedeniyle çocukluklarını yaşayamadıklarını, yüzde 35,8'i ise hiçbir şey kaybetmediğini ifade etmiştir. Devamında yüzde 19,5'i çalışma nedeniyle okuyamadığını ve yüzde 5,7'si ise fiziksel olarak yıprandığını belirtmiştir. Erbay'a göre bu sonuçlar içerisinde asıl üzerinde durulması gereken nokta; 'çocukluğunu yaşayamama' ifadesidir.²⁴³ Yetişkinlerin çocukluk dönemlerini yaşamadan geçtiklerini ifade etmeleri, çok büyük bir kayıptır.²⁴⁴ Bu yanıt yazara göre içerisinde derin bir hüznü taşımaktadır. Başka

²⁴¹ Kemal İnal, yoklukla geçen çocukluğu için şu ifadeleri kullanmaktadır: "İzmir'in diğer göçmen ailelerinin çocuklarının birebir yaşadıkları sorunlara benzer sorunlar, sadece çocuk yaşta ağır işlerde çalışmamız karşılığında çok az para kazanabilmemiz, sokaklardaki tehlike ve risklerle karşılaşmamız ve eğitimden geri kalmamızla, hatta etnik kimliğimizden, tenimizin renginden ve konuştuğunuz dilden dolayı dışlanmaktan ibaret değildi. Koyu bir yoksulluk, bir çocuğun çocukluğu demek olan her şeyi- oyun, oyuncak, eğitim, eğlence vs.- bir hayal dünyasından ibaret kılmaya yetiyordu. Hayalin en kötü yanı, gerçekleşme olasılığı olup da bir türlü gerçekleşmemesidir. Diğer tüm gecekondulu çocuklar gibi biz yoksul çocuklar da oyunağımızı kendimiz yapardık, zira çevrede ne oyuncakçı dükkanı vardı, olsa bile ne de buna verecek/yetecek paramız. Ayağımızda yaz-kış sadece ince siyah lastikler olurdu; ucuz, sağlıksız, ayağı acıtan, terleten ve yara yapan, pis kokulu kara lastikler... Çoğumuz, eğer varsa ve şanslıysak, zengin bir yakınımızın çocuklarının eskilerini, çoğu zaman da sadece bayram gibi özel zamanlar için giyerdik. Muz gibi meyvelerin, bal ve yumurta gibi besinlerin resimlerini sadece ders kitaplarında, dergilerde görürdük; bunların rengini bilirdik ama kokusunu asla. Beslenmemiz çok kötü ve yetersiz olmalıydı ki, çoğumuz zayıf, çelimsiz ya da hastalıklıydık. Evlerimize gazete girmez, kitap alınmazdı; haberleri radyo ya da (eğer varsa) televizyondan takip etmek yeterliydi. Zaten bu kültürel ihtiyaçlar için para ayıracak ne maddi güç vardı ne de anlayış. Tatil kavramı ve gerçekliği yoktu; 'gezme', kent merkezi bize göre olmadığı için uzak bir hayaldi. Kazandığımız parayı anne- babamıza vermek zorundaydık..." Detaylı bilgi için bkz. İnal, **a.g.e.**, s.10-11

Görüldüğü gibi her iki örnekte de zorluklarla geçen çocukluk yılları anlatılmıştır. Her iki örneğin ortak yanı ise yokluktur. Çocuğun yokluk içinde yaşayamadığı çocukluğudur.

²⁴² Erbay, **a.g.m.**, s.238

²⁴³ Ercüment Erbay, **a.g.m.**, s.238

²⁴⁴ Ercüment Erbay, **a.g.m.**, s.238

çocukların oynayarak ve eğlenerek doyasıya yaşadıkları çocukluk dönemini çocuk işçiler maalesef tam anlamıyla yaşayamamaktadır

Tüm bu tanımlamalar aslında, çocuğun içinde bulunduğu hanenin yoksulluğundan, toplumsal yapıyı belirleyen üretim ve paylaşım ilişkilerinden ve bunun sonucu toplumsal yoksulluktan bağımsız değildir. Burada çocuk yoksulluğu kavramını açıklamaktaki ve detaylandırmaktaki esas amaç iktisadi sömürünün başta sosyal ve iktisadi alandaki uzanımlarının nereye kadar gidebileceğini göstermektir. Ve acıda olsa yaş, din, dil, ırk ve cinsiyet ayırt etmeksizin kapitalizmin bu sömürüye çocukları da nasıl dahil ettiğini anlatmaktır. Yoksa yoksulluk farklı biçimde de olsa kapitalizmden öncede varlığını sürdürmekteydi.

Kısaca Çelik'in de bahsettiği gibi çocuk emeği bir yandan yoksul ailelerin bütçesi için bir destek anlamına gelirken öte yandan çocukların eğitimi, zihinsel ve bedensel gelişimlerine sekte vuran gayri insani bir süreç ve paradoks olarak varlığını sürdürmektedir.²⁴⁵ Bu sürecin sonlandırılması ise Bretton Woods ikizlerinin ki gibi bir mantıkla, yani yoksulluğu azaltma ve yoksullarla piyasa arasında bağ kurma şeklinde gerçekleşmemektedir. İşin özünde, sorunu kapitalist ekonomik sistemdeki sınıfsal bir yaklaşımla ele almak gerekmektedir. Bu yolla yoksulluğun anlık bir kavram olmaktan öte olduğu anlaşılacak; toplumsal ilişkiler sonucu zenginliğin nasıl elde edildiği de ifşa edilmiş olacaktır.

²⁴⁵ Çelik, a.g.m., s.59

1.2.5. Para Kazanma Ve Yetişkin Dünyasında Çocuğu Bekleyen Tehlikeler

Bu bölümde, okul yerine işe gitmek zorunda kalan çocuğun, para kazanmaya başlaması ve yetişkin dünyasına girmesiyle birlikte, değişen duygu ve davranışları üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Tüm bu değişimler sonucu, ilk olarak çocuklar eğitimlerini devam ettirememektedirler. İş yerinde rol model olarak görülen yetişkinlerin davranışlarının taklit edilmesi de çocuklar için çeşitli sıkıntılara davetiye çıkarmaktadır. Öyle ki madde kullanımı (uyuşturucu, sigara, alkol) çocuklar arasında oldukça yaygındır.

İşeri ve arkadaşlarına göre, sağlıklı bir toplum olmanın koşulu bedensel, ruhsal ve sosyal yönden sağlıklı bireylerin varlığından geçmektedir.²⁴⁶ Buna göre çocuk sağlığı toplum sağlığının vazgeçilmez bir parçası olmaktadır. Toplumun tüm yönleri ile sağlıklı olabilmesi, çocukların çok yönlü yetişmesi ve eğitilmeleri için imkan ve kaynak ayrılması ile mümkündür. Çünkü her yönden sağlıklı yetişmiş bir çocuk gelecekte, yaratıcı, üretici, çok yönlü düşünebilen, bilimsel problem çözme gücü yüksek, etkili iletişim kurabilen, kendisi ve çevresiyle barış içinde yaşayabilen, hak ve sorumluluklarını bilen nitelikli bir vatandaş olacaktır. Yapılan araştırmalar, bireyin 0-18 yaş arasında özellikle okul öncesi ve ilköğretim döneminde içinde yaşadığı çevrenin ve bu çevrede kazandıklarının, kısacası aldığı eğitimin onun sonraki yaşamını biçimlendirmede can alıcı bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

²⁴⁶ İşeri,Sözen ve arkadaşları, **a.g.m.**, s.51

Dolayısıyla çalışan çocuklar henüz eğitimini tamamlamadığından, kişilik gelişimi bakımından kimlik kazanma döneminde olduklarından, çevresindeki her türlü davranış modellerini kolaylıkla benimsemeye açıktırlar.²⁴⁷ Bunun sonucunda ise psikososyal gelişimleri açısından, çevrelerinde kendilerine model alabilecekleri nitelikte kişilik özelliklerine sahip yetişkinlerle etkileşimde bulunmayan çocukların, kimlik kazanma bakımından kritik bir dönemde oldukları da göz önünde bulundurulursa, iş yerinde ve evde karşılaştıkları, kendilerince geçerli gördükleri bazı olumsuz kişilik özelliklerini benimsemeleri mümkün görünmektedir. Böylelikle İşeri ve arkadaşlarına göre, gerek formal gerekse informal eğitimden uzaklaşan çocuk, aile ve içinde bulunduğu iş çevresindeki alt kültürün bazı olumsuz değerlerini sürdürmeye aday bireyler olarak kendilerinin ve toplumun geleceğini tehdit edecektir.²⁴⁸ Ayrıca İşeri ve arkadaşlarının, İzmir Otomotiv Sanayinde gerçekleştirdikleri çalışmada, deneklerin yüzde 33,3'ünün sigara²⁴⁹ ve alkol kullandığı saptanmış, özellikle erken yaşta işe başlayanlarda sigara ve alkol kullanma oranının daha yüksek olduğu aktarılmıştır.²⁵⁰

Yaşlarının küçüklüğüne rağmen, bu çocukların sigara ve alkol gibi bağımlılık yapıcı maddeler kullanması ise en başta erken yaşta para kazanmalarına

²⁴⁷ İşeri, Sözen ve arkadaşları, **a.g.m.**, s.51

²⁴⁸ İşeri, Sözen ve arkadaşları, **a.g.m.**, s.53

²⁴⁹ Sigara, alkol ve uçucu maddelerin kullanımı sanayi devrimi, endüstrileşme ve çeşitli sanayi alanlarında çocuk işçilerin çalışmasıyla günümüzde yaygın bir toplumsal sorun durumunda gelmiştir. Uçucu maddeler günlük yaşamda birçok alanda kullanılmaktadır. Bunların büyük bir kısmı kolaylıkla ulaşılabilen ve psikotrop bir ajan olarak kötüye kullanılabilen maddelerdir. Sigara ve alkol kolay ulaşılabilirliği, yasal oluşu, sosyal olarak kabul edilebilirliği nedeniyle daha az zararlı olarak algılanmaktadır. Kullanıldığında insana yalancı bir iyilik hali, kendine güven duygusu sağlayan alkol ve diğer psikoaktif maddeler, ergenlik döneminin özellikleri nedeniyle gençlik çağında çekici olmaktadır. Gençin yetersizlik duygusunu, kaygılarını ve çekingenliğini ortadan kaldırmakta, ayrıca kabadayılık gibi davranışlarla erişkin olduğunu kanıtlamaya yaramaktadır. Sorunlu gençler bu tür maddeler yardımıyla benlik saygılarını bir süre ayakta tutabilmektedirler. Detaylı bilgi için bkz. Nesim Kuğu, Gamze Akyüz, Erdal Erşan, Orhan Doğan, "Sanayi Bölgesinde Çalışan Çıraklarda Madde Kullanımı ve Etkileyen Etkenlerin Araştırılması", **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2000, s.20

²⁵⁰ İşeri, Sözen ve arkadaşları, **a.g.m.**, s.53

bağlanabilir. Zira Yörükoğlu'na göre, ailenin denetiminden uzakta, elinde harcayacak parası olan çocuğun sigara ve içkiye alışması, kumar oynaması kolay olabilmektedir.²⁵¹ Ek olarak, çocukların çevresinde bu tür maddeleri kullanan oldukça fazla yetişkin bulunabilmektedir. Yetişkinlerin davranışlarına özenen çocuğun, başıboş ve bu tür maddelere erişebilecek parası olduğu da işin içine katılırsa, durumun vahameti daha rahat anlaşılabilir. Fidan'ın şu ifadeleri de çocukları madde bağımlılığına iten nedenler arasındadır:²⁵² “Çocukların çalışma yaşamına girişle birlikte yetişkin faaliyetini yerine getiriyor olmakla artık yetişkin gibi davranmaya başladıkları görülmektedir. Konuşma, hatta yürüme gibi eylemlerinde bir yetişkin tavrı sergiledikleri ve çoğunluğunda sigara kullanımının yaygın olduğu dikkat çekmektedir.” Sigara ve diğer maddelerin kullanımı çocuğa büyüdüğü hissine kapılmasına neden olabilmektedir.

Çocukların iş ortamındaki genel durumları incelendiğinde ise Fidan:²⁵³ “Hayatlarından memnun ve mutlu bir görünüm sergilemekte olsalar da söz konusu durum o alan ile ilgili olduğu görülmektedir. Genel olarak içinde bulundukları koşulları benimsemiş ve kabullenmiş olsalar da bir kısmı kendi ifadeleriyle “daha rahat” bir yaşamın özlemine çekmektedirler. Etkinlik alanlarına ve buna bağlı olarak içinde bulundukları koşullara göre, kendilerini yaşıtlarından oldukça farklı görmektedirler. Çünkü ifadeleri ve yaşam tarzları bir yetişkin olduklarını kanıtlamak ister biçimindedir.”²⁵⁴ Çocuğun maruz kaldığı tüm bu olumsuzluklar karşısında ise

²⁵¹ Aktaran: Erbay, **a.g.m.**, s.221

²⁵² Fidan, **a.g.m.**, s.44

²⁵³ Fidan, **a.g.m.**, s.44

²⁵⁴ Fidan, **a.g.m.**, s.44

aile Erbay'ın belirttiği gibi, çoğunlukla çocuğun nerede ne yaptığıyla değil, eve getirdiği para ile ilgilenmektedir.²⁵⁵

Ayrıca Bulut, ev dışında gelişimini zedeleyici ortamlarda çalışarak yetişkin, ev içinde ise kazandığı parayı ailesine verip onların isteklerine boyun eğerek çocuk rolünü benimsemek zorunda kalan çocukların kimlik karmaşası yaşadıklarını belirtmektedir.²⁵⁶

Kısaca denetiminden uzakta olma, yetişkin gibi davranmaya başlama ve kimlik karmaşası çocukları madde kullanımına itmektir.

Elbette tüm bu davranışlarla birlikte İnal'ın da ifadesiyle, sokağın özgürlük kokan havası ve çağıran sesi, bir an evvel yetişkinler gibi yaşama isteği, piyasada kazanılan paranın verdiği güven, uzun vadeli bir yatırım olan eğitimi değil, maddi getirisi çabuk ya da görünür olan çalışma hayatını cazip kılmaktadır.²⁵⁷

1.2.6. Okul Ve Sanayi İşbirliği

Bu bölümde, ilk olarak mesleki ve teknik eğitimden yararlanan çocukların demografik özelliklerine değinilecektir. Hemen ardından, Türkiye'de mesleki ve teknik eğitimin tarihi üzerine kısa bir tartışma yapılacaktır. Zira bu sayede çıraklık kurumunun ne kadar eskiye dayandığı rahatlıkla anlaşılabilecektir. Hemen ardından mesleki ve teknik eğitim veren kurumların eğitim kaliteleri üzerine bir tartışma

²⁵⁵ Erbay, **a.g.m.**, s.221

²⁵⁶ Aktaran: Erbay, **a.g.m.**, s.219

²⁵⁷ İnal, **a.g.e.**, s.10

gerçekleştirilecektir. Acaba “teorik eğitimini burada alan çocuklar, gerçekten eğitimini aldığı mesleği mi yapmakta yoksa ucuz işgücü olarak mı kullanılmakta?” gibi sorulara da bu başlık altında yer verilecektir. Bu kurumların günümüzde, büyük kapitalist şirketlerle nasıl bir işbirliği içerisinde olduğunu da anlatmayı hedefleyen bu çalışma, Gün’ün de bahsettiği gibi, okullarda kurulan mikro iktidarlar sayesinde, çocukların beyninin marka ideolojisiyle nasıl yıkandığına da ışık tutmayı amaçlamaktadır.

İlk olarak, mesleki eğitimi tercih eden çocukların, maddi olarak güç durumda olan ailelerden geldikleri rahatlıkla ifade edilebilir. Zira lise eğitimi, üniversite ile tamamlandığı takdirde anlam kazanacağından ötürü, eğitimin uzun vadede getirisini göremeyen çocuklar, çıraklık okuluna gitmeyi tercih etmektedir. Bu sayede, haftalarının birkaç gününü okulda teorik eğitim alarak, birkaç gününü de işyerinde pratik eğitim alarak ve para kazanarak geçirmektedirler. Fakat mesleki eğitim yukarıda bahsedildiği gibi sadece güç durumdaki ailelerin çocukları tarafından tercih edilmemektedir. Eğitimden bir şekilde kopmuş ya da uzaklaştırılmış, derslerinde başarısız olmuş çocuklar için de mesleki eğitim sıkça tercih nedeni olabilmektedir.

Demografik olarak incelendiğinde; meslek lisesi öğrencileri çoğunlukla, işçi sınıfı, göçmen ya da işsiz ebeveynlerin çocuklarıdır. Maddi imkanları yetmediği için başka okullara gitmeleri de zordur.²⁵⁸ Bulut’un meslek lisesi öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada, öğrencilerin yüzde 43’ü, dört kişilik bir aileye sahiptir,

²⁵⁸Ergin Bulut, “Türkiye’de Mesleki Eğitimin Dönüşümü: Çocukların ‘Fiyat’landırılması, Modülerleştirilmesi ve Yaşam Boyu Öğrenme”, **Türkiye’de Çocuk Emeli**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.258

yüzde 67'si kendi evinde yaşamaktadır.²⁵⁹ Öğrencilerin babalarının neredeyse yarısı ilkokul mezunuyken, bu oran anneler söz konusu olduğunda yüzde 55'i bulmaktadır. Bulut'un çalışmasında, 'Babanızın mesleği nedir?' sorusuna; kapıcı, aşçı, işçi, temizlikçi, emekli, zanaatkar, memur, otobüs şoförü, şoför, öğretmen, polis ve genellikle motorla ilgili bakım ve onarım işleri gibi cevaplar verilirken, annelerin %80'inin ev kadını olduğu belirtilmektedir. 'Annenizin mesleği nedir?' sorusuna verilen cevaplar arasındaysa aşçı, odacı, şef, manifaturacı ya da tekstil sektöründe işçi gibi kategoriler yer almaktadır. Bütün bu verilere bakıldığında öğrencilerin işçi sınıfı kökenli olduğu kolayca anlaşılabilmektedir. Çocuklara neden meslek lisesine geldikleri sorulduğunda ise, alınan cevap çok da şaşırtıcı değildir. Zira Bulut'un yaptığı araştırmaya göre; öğrencilerin yüzde 54'ü, mezun olduktan sonra iş bulup çalışmak istediğini dile getirmiş, en popüler ikinci cevap (yüzde 21) ise, derslerin normal liselerde daha zor olduğuna işaret etmiştir.²⁶⁰

TİSK liderliğinde yapılan bir çalışmada ise, Ekim 1998'de Milli Eğitim Bakanlığı Pendik Çıraklık Eğitimi Merkezi'nde okuyan ve aynı zamanda Pendik Sanayi'nde çalışan çocuklara sağlık kontrolü yapılmıştır.²⁶¹ Bu kontrol esnasında, 175 çocuğun demografik verisine ulaşılmıştır. Buna göre; çocuklar, ya okulların eğitimlerini yeterli bulmadıklarından ya da onlar için çok pahalı olmasından dolayı okumayı bırakarak çalışma hayatında olduklarını belirtmişlerdir. Çocukların yüzde 50'si imkân bulunması halinde yeniden örgün eğitime dönmek istediklerini söylemişlerdir. Ayrıca, çocukların, yüzde 30'u okumayı sevmediği, yüzde 29'u

²⁵⁹ Bulut, **a.g.m.**, s.269-270

²⁶⁰ Bulut, **a.g.m.**, s.269-270

²⁶¹ Çalışma; TİSK, Pendik Sanayi Sitesi İşverenleri, Marmara Üniversitesi Sağlık Eğitim Fakültesi, Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı ve MEB Pendik Çıraklık Eğitimi Merkezi'nin tecrübe ve olanakları ile sentezlenmiştir.

meslek öğrenmek amacıyla, yüzde 23'ü ise maddi sorunlar nedeniyle çalışma hayatına atıldıklarını belirtmiştir. Cevaplardan belki de en acı olanı, çocukların ilk kez sağlık taramasına katıldıklarını belirtmesi olmuştur.²⁶²

Her iki araştırmada aslında örgün eğitimden kopuşun nedenlerini sergiler niteliktedir. Bu kopuş sonucu çocuklar mesleki eğitime yönelmekte, bu sayede çabuk iş bulup, getirisi düşük işlerde çalışmaktadırlar. Fakat her çocuğun mesleki eğitimden yararlanması gibi bir durum da söz konusu olamamaktadır. Zira Erder Köksal ve Lordoğlu'nun da belirttiği gibi, çalışan çocukların çıraklık okulu hakkında bilgileri kısıtlı olduğu gibi, bunu talep etme hakları da esas olarak yoktur.²⁶³ Çıraklık Okulu'na devam etme şansı daha çok işverenin isteğine ve düşüncesine bağlıdır. İşverenler için ise okul, kimi zaman “ustalık” için gerekli bir kurum, kimi zaman ise “devletten alacakları sigorta desteği” ile sürekli işçi tutma olanağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle çocuklar için sigorta ve çıraklık okulu, “gökten düşen üç elmadan biri”nden başka bir şey değildir.²⁶⁴

Çıraklık ve Çıraklık Okulu'ndan söz edilmişken, kısaca onun tarihine değinmekte de fayda vardır. Gürhan Fişek çıraklık kurumunu şöyle tanımlamıştır:²⁶⁵ “İnsanın ilk kez besinini elde etme çabasını izleyen, işin, oğluna-kızına öğretilmesi ve devredilmesi uygulaması, işin ustasından çırağına öğretilmesine dönüşmüş; bilebildiğimiz kadarıyla, ülkemizde 13'üncü yüzyılda bu sistemin ‘Ahilik’ sistemi

²⁶² Çalışan Çocuklar Konusunda Gerçekleştirilen TİSK Projeleri için bkz. <http://www.tisk.org.tr/ipek.asp?id=506>

²⁶³ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.105-106

²⁶⁴ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.105-106

²⁶⁵ <http://www.fisek.org.tr/019.php> (erişim:06/07/2012)

adı altında örgütlenmiştir.²⁶⁶ Ahilik sistemi ve onu izleyen gedik sistemi, 19'uncu yüzyıl başlarına kadar ağırlığını korurken, Osmanlı İmparatorluğu'nda ağırlık kazanmaya başlayan kapitalist girişimlerle bağdaşmazlığı dolayısıyla, 'sistem' 1908'de tamamen yasaklanmıştır.” Fişek ayrıca, lonca sisteminin ortadan kaldırılmasının, usta-kalfa-çırak ilişkisinin ve meslek eğitimi biçiminin bugüne kadar farklı koşullara uyarak geldiğini belirtmiştir.²⁶⁷ Erder Köksal ve Lordoğlu Cumhuriyet dönemi ile birlikte yeni arayışlara girildiğini, mesleki ve teknik eğitim konusunda olumlu gelişmelerin gerçekleştiğini belirtmişlerdir.²⁶⁸ Buna göre 1930'lu yıllarda başlayan sanayide devlet işletmeciliği politikaları bu alandaki mesleki ve teknik eğitimin önemini arttırmıştır. 1938 yılında çıkarılan Sınai Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Mesleki Kurslar Açılmasına dair kanun ile işçi sayısı 100'ü geçen sınai müesseselerde çırak kalfa ve ustaların mesleki eğitimlerini arttırmak amacıyla çalışma süreleri dışında haftada 6 saatten az olmamak üzere kurslar açılması belirlenmiştir.²⁶⁹ Fakat kurslar istenen sonuçları verememiş, vasıflı elemanlar yetiştirilememiştir. Duyulan ihtiyacı gidermek için 1970'li yılların başında Milli Eğitim Bakanlığınca Çıraklık Yasasının çıkarılması 9'uncu Milli Eğitim Şurasında kararlaştırılmıştır. Uzunca bir aradan sonra 1977'de çıraklık ve mesleki eğitim alanında önemli bir reform sayılan 2089 sayılı Çırak-Kalfa-Ustalık Kanunu ile

²⁶⁶ Erder ve Lordoğlu'na göre; çıraklık köken olarak belirtilen Ahilik örgütlenmesi içinde organize bir eğitim sisteminin ilk çekirdeğidir. Bu örgütlenmiş, eski mesleki eğitim modeli, imparatorluğun son döneminde çözülmeye başlamıştır. İkinci Meşrutiyet sonrasında mesleki ve teknik eğitime tekrar ağırlık kazandırılması için çalışmalar başlamış ve çeşitli teknik eğitim okulları açılmıştır. Bu çerçevede İstanbul'da özel idare tarafından açılan çıraklık okulları bu tür mesleki okulların Türkiye'deki ilk, örneğini oluşturmaktadır. Bu okulların 1914 yılından itibaren ticaret, sanat ve meslek dallarında birer yıl süreli genel ve uygulamalı eğitim verdikleri anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.22

²⁶⁷ <http://www.fisek.org.tr/019.php> (erişim:06/07/2012)

²⁶⁸ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.22

²⁶⁹ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.22

çırakların statüleri, çalışma süreleri, sosyal güvenliği ve ücretlerini düzenleyen esaslar ilk kez yasal bir çerçeveye oturtulmuştur.²⁷⁰

O gün için tahmin edilen ana kütlenin yüzde 98'inin kapsama alınamadığı bu başarısız uygulamanın yerine 3308 sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu 1986 yılında çıkarılmıştır.²⁷¹ Federal Alman eğitim sisteminin bir bölümünden alınan 3308 sayılı Çıraklık ve Eğitim yasası 1986 yılında yürürlüğe sokulmuş ve günümüze kadar, sermayenin istekleri doğrultusunda birçok değişikliğe uğramıştır. Buna göre 3308 sayılı yasanın amacı şöyledir: “Mecburi öğretimden sonra çeşitli sebeplerle örgün öğretim kurumlarına devam etmeyen veya bu öğretim kurumlarının çeşitli kademelerinden ayrılan gençleri düzenli çıraklık eğitiminden geçirmek, mesleki-teknik okullardaki öğrencilerin becerilerini gerçek iş ortamında geliştirmelerine imkan vermek, istihdam için gerekli mesleki yeterliliklere sahip olmayan genç ve yetişkinleri meslek kurslarıyla istihdama hazırlamak, Mesleki Teknik Eğitim, (MTE) hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için finansman kaynakları sağlamak MTE'yi araştırmalarla sürekli destekleyip geliştirmek, iş hayatının MTE'nin planlama, geliştirme ve değerlendirme süreçlerine katılımını sağlamak, MTE kurumlarındaki eğitim amaçlı üretim faaliyetlerini geliştirmek.”²⁷²

Bu yasa ile çıraklar birçok hakka sahip olmuştur. Yeni yasa bu açıdan ücret, sosyal güvenlik ve izin haklarını ayrı ayrı ele almış ve düzenlemiştir. Buna karşılık günlük ve haftalık çalışma süreleri, fazla çalışmalarda ücret ödenmesi, dinlenme hakları, ağır ve tehlikeli işlerde ne şekilde çalışacakları yasa içinde belirtilmemiştir.

²⁷⁰ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.22

²⁷¹ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.23

²⁷² Bulut, **a.g.m.**, s.252-253

Detaylı bilgi için bkz: <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/3.html>

Çırakların iş yasası kapsamı dışında tutulduğu hatırlanırsa sayılan konuların düzenlenmemiş olması önemli bir eksiklik yaratmaktadır.²⁷³ Yasanın olumlu yanı ise çırakların ve beceri eğitimi yapan meslek öğrencilerinin sosyal güvenlik paylarının devlet tarafından ödenmesidir. Bununla da Mesleki ve Teknik eğitimin, işyerlerinde uygulanmasını özendirmek amaçlanmıştır. Çıraklar açısından ortaya çıkan bir başka gelişme de, eğitimleri esnasında edindikleri bilgileri (kalfalık ve ustalık eğitimleri de dahil) meslek liselerine geçiş sırasında değerlendirebilmeleridir ve sistem ayrıca yasanın uygulanması ile birlikte çırakların, artık ustalık ve usta eğitici belgeleri olmayan işverenlerin yanında çalışmasına engel olur niteliktedir.²⁷⁴

3308 sayılı kanunun tüm bu getirileri karşısında, öğrencilerin ucuz işgücü olarak kullanıldığına dair tespitlerde mevcuttur. Bulut'un Şişli Endüstri Meslek Lisesi'nde yaptığı kapsamlı çalışmanın verilerine göre öğrenciler staja gittikleri yerden hiç memnun değillerdir.²⁷⁵

“Normal eleman gibi görmüyorlar. Çok aşağı bir seviyede görüyorlar. Arabayı zaten çok az görebiliyorsun. Gidiyor sana sabahtan akşama kadar oraya gönderiyor buraya gönderiyor, temizlik yaptırıyor.”

Bilgin

²⁷³ Çırağın yapacağı işi bünyesi kaldıramayabilir. Dolayısıyla çalışma süresi, gece mesaisi, ağır ve tehlikeli işler yapmak, küçük yaştaki çırakların bünyelerini yetişkininkinden daha fazla etkileyebilmektedir. Bu gibi unsurların 3308 sayılı yasada atlanması ise büyük bir sorundur.

²⁷⁴ Erder Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.27-32

²⁷⁵ Bulut, **a.g.m.**, s.270-271

“İş yapınca bir işle uğraşınca güzel, zevkli geçiyor. Ama bazı şeyler oluyor mesela... Orada bize temizlik yaptırıyorlar. Ne bileyim, yeri geliyor eşya taşıyoruz, ağır şeyler taşıyoruz. Öyle oldu mu insan soğuyor...”

Erkut ²⁷⁶

Görüldüğü gibi, pratik eğitimlerini almak için tamirhanelere gönderilen çocuklar, ucuz işgücü olarak kullanılmaktadırlar. Tüm bunlar haricinde Bulut, Şişli Endüstri Meslek Lisesi’nde, yasayla birlikte sermayeyle yapılan iş birliğine de değinmektedir.²⁷⁷ Bu işbirliği ise özetle şöyle gerçekleşmektedir: Ünlü markalar, (Mercedes Benz, Toyota, Volkswagen) Milli Eğitim Bakanlığıyla (MEB) ortaklık kurarak okullarda atölye açmakta; bu sayede hem bazı ekipman ve cihazlara erişim sağlanmakta hem de kurulan bu servislerden okulun döner sermayesine kaynak aktarılmaktadır. Bu sayede, firmanın eğitim sistemi okulunkine adapte edilmektedir. Tüm bu süreçlerin, “kendiliğinden olmadığını” belirten Motorlu Araç Teknolojisi Şefi Sabri Türeten, hocaların zorlu süreçler sonucunda firmalarla anlaşma sağladığını belirtmektedir. Anlaşma sonucunda ise okul firmaya boş alan, kaliteli öğrenciler sunarken; firmalar da eğitim desteği ve iş garantisi sağlamaktadırlar. Yani Sabri Türeten kaliteli öğrencilerle, kaliteli firmaların buluştuğunu savunmaktadır.

Bulut’a göre, MEB’le ortaklık kurarak okulda atölye açan şirketler, gençlerin zihinlerini şekillendirmekte ve işletme ideolojisi okulu fiziksel olarak

²⁷⁶ Bulut, **a.g.m.**, s.270-271

²⁷⁷ Bu iş birliği sadece Bulut’un saha çalışması yaptığı Şişli Endüstri Meslek Lisesi için geçerli değildir.

dönüştürmektedir.²⁷⁸ Bu dönüşüm zihinsel olarak düşünüldüğünde; marka temelli eğitimle, öğrencilere marka benimsetilmeye çalışılmaktadır. Mesai mefhumu olmaksızın, yaz tatili dinlemeden öğrencileri eğitime çağıran şirketler; marka bazlı eğitim ve öğrencilere seçilmişlik hissini vererek, onları hatta eğitimcileri bile markanın elemanı olma hissine itmektedir. Aidiyetle birlikte, büyük bir ailenin üyesi olduklarının mesajı zihinlere işlenmektedir. Tüm bu işlenme sürecine detaylı olarak alt satırlarda değinilecektir şimdi okulun ideolojik olarak nasıl dönüştüğünü Bulut'un saha çalışması sırasında görüşme yaptığı Sabri Türeten'den aktarmakta fayda vardır. Buna göre Türeten, insan kaynakları departmanının, işe alınacak kişiyi uzun süre tanıma fırsatı olmadığını ancak aynı öğrencinin okulda üç senesini geçirdiğini belirterek, okulun bir bakıma insan kaynakları departmanı işlevini üstlendiğini söylemektedir. Böylelikle markalara, devamsızlığı az, başarılı, arkadaşlarıyla ve hocalarıyla geçinebilen, iyi iletişim kurabilen öğrenciler yönlendirilmektedir.

Zihinlerin nasıl işlendiğine dönülecek olursa Bulut, bunun sermaye ve marka tarafından yapıldığını belirtmektedir.²⁷⁹ Öğrencilerin kendilerini şirketin bir parçası, ailenin bir üyesi gibi hissetmesini sağlayan pratikler ise oldukça farklı olmaktadır: Öğrencilerin isimlerinin yazıldığı markalı önlükler, öğrencilerini yemeğe götürüp, sağlıklı beslenmesini düşünen şirketler, ücretsiz verilen çanta, defter ve ajandalar, bayram şekerleri gibi örneklerle çocukların zihinleri şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Bu yolla Bulut, Şişli Endüstri Meslek Lisesi örneğindeki gibi, sermayenin, işçi sınıfı kökenli gençlerin olası arzu ve heveslerini tespit edip bunları

²⁷⁸ Bulut, **a.g.m.**, s.262-278

²⁷⁹ Bulut, **a.g.m.**, s.262-278

işlemek suretiyle üretken ve sadık teknisyenler yetiştirme yolunu seçtiğini ve bunun da zaman zaman okulun inisiyatifiyle gerçekleştiğini öne sürmektedir.²⁸⁰

Görüldüğü gibi yasaların değişmesi, bazı çırakların ufakta olsa haklar kazanmasını sağlamıştır fakat makro ölçekteki uygulanmalarda başarılı olunamamıştır. Öyle ki çıraklık okuluna gidemeyen bir sürü çocuk çalışan olduğu gibi, gidenler de yasalardan ve uygulamalarından tam anlamıyla yararlanamamıştır. Zira bu uygulamalar hep sermayedarı korumuş, onun isteği ve çıkarı doğrultusunda şekillenmiştir. Eğer burada sermayenin okullara getireceği imkanları devlet sunmuş olsaydı, en azından çalışan çocuklar şirketler tarafından, tatil günlerinde de tamirhaneye çağırılmak zorunda kalmayacaktı.

1.2.7. Çocuk İşçiliğine Getirilen Sınırlamalar

Bu bölümde, çocuğun iş yaşantısındaki durumunun fark edilmesinin hemen ardından hayata geçirilen çocuk emeği karşıtı düzenlemeler üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Bu tartışmada, çocuk emeğine dair düzenlemeler ve kurallar genellikle emek ve hak üzerine birçok kanlı olaya sahne olmuş Batı Avrupa merkezli kuruluşlarca hazırlanacağına; genellikle Amerika menşeli kuruluşlarca oluşturulmuştur.²⁸¹ Dolayısıyla bu kuruluşların öncülük ettiği ve dünya kamuoyuna sunduğu düzenlemelerin ve kuralların, hangilerine Türkiye'nin imzasını attığı gene bu başlık altında paylaşılacaktır. Ayrıca çocuk emeği üzerine, Türkiye'deki sendikal hareketlerden ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarından da bahsedilecektir. Son olarak tüm bu düzenleme, kural, yasa ve çabaların bir eleştirisi yapılacaktır.

²⁸⁰ Bulut, **a.g.m.**, s.262-278

²⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. Çelik, **a.g.m.**, s.66

Fidan, çalışan çocuk olgusunun genellikle iradi olmayan bir durumu, yani zorunluluğu ifade ettiği kanısındadır.²⁸² Bu nedenle günümüzde çalışan çocuk olgusuyla ilgili olarak çok yönlü düzenlemelere gidilmektedir. Buna göre düzenlemelerin amacı ve hedefi incelendiğinde çocuğun korunması ile ilgili olmaktadır. Çünkü eğitim sürecinden kopuş ve çalışma hayatında bizzat yerine getirilen aktiviteler (çocuğun fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve sosyal gelişimi) çocuk açısından oldukça tehlikeli olabilmektedir.²⁸³ Çocukların çalışma hayatına girişleri onların eğitim sürecinden kopmalarına ve gelişmelerinin zedelenmesine neden olmaktadır. Sayılan tüm bu nedenlerden dolayı çocukların çalışması uygun kabul edilmemektedir. Çünkü birincisi ahlaki olarak kabul edilemez ve ikincisi iktisadi olarak etkin değil ve uzun vadede zararlıdır.²⁸⁴ Fidan'ın bu görüşünden de anlaşılacağı üzere çocukları koruma olgusu kendiliğinden oluşan bir süreç olmamış ve bu süreç ahlaki ve iktisadi temeller üzerine oturtulmuştur. Fakat Gün, çocukların çalışma yaşamı içinde fark edilişlerini Fidan'ın görüşünden farklı olarak, onların korunmaları gereğiyle ilişkilendirmektedir.²⁸⁵ Gün'e göre çocukların korunmaları gereği Batı'da kapitalizmin gelişmesine paralel bir süreçte ortaya çıkmış; çocukların fabrikalarda ağır şartlarda fiziksel güçlerinin üzerlerinde çalıştırılmaları tepkilere neden olmuş ve çalışma koşullarına ilişkin ilk düzenlemeler de bu dönemde ihmal, istismar ve sömürüye bağlı olarak yapılmıştır.²⁸⁶ Erder ise, çocukları koruma olgusunun sadece onları istismardan önlemek için oluşmadığını ayrıca geri teknolojinin sürmesini ve hünersiz emeğin yaygınlaşmasını da önlemeyi

²⁸² Fidan, **a.g.m.**, s.31-32

²⁸³ Fidan, **a.g.m.**, s.31-32

²⁸⁴ Fidan, **a.g.m.**, s.31-32

²⁸⁵ Gün, **a.g.m.**, s.102

²⁸⁶ Gün, **a.g.m.**, s.102

amaçladığını belirtmiştir.²⁸⁷ Bu arada Erder, çocuğun çalışmasını ve cinsiyete dayalı iş bölümünü olumlayan değerlerin terk edildiğini ve çocukluk yaşının da uzadığını kaydetmiştir.²⁸⁸ İnal ise çocuk sorununu ve çocuk işçiliğinin toplumsal gündemi işgal etmesini ve sosyal politika olarak önem kazanmasını, tarihsel olarak geçimlilik aile ekonomilerinin sosyo-ekonomik dönüşüm süreçleri ile ilişkilendirmiştir.²⁸⁹ Bu doğrultuda, üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmiş sanayi toplumlarında farklı gelişim örüntüleri ve zamanlama gösteren bu tarihsel süreç, ‘çocukluğu’ yaratırken çocuk işçiliğini de ahlaki bir sorun olarak gündeme sokmuştur.²⁹⁰

Görüldüğü gibi farklı yazarlar, çocukları korumak için oluşturulan yasaların ve önlemlerin kendiliğinden oluşmadığını farklı şekillerde dile getirmektedirler. Bu süreçler ülkelere göre farklılık gösterebileceği gibi, o ülkenin yurttaşlarının çocuğun çalışmasına yönelik sergilediği olumlu ya da olumsuz bakış açısıyla da doğrudan bağlantılı olabilmektedir.

Çocuk işçiliğine ilişkin sınırlayıcı ve koruyucu düzenlemelerin en gelişkin olduğu coğrafya ise Çelik’e göre Batı Avrupa’dır.²⁹¹ Zira bu süreç bir yandan uzun ve zorlu sosyal mücadeleye, öte yandan ekonomik gelişmişlik/refah düzeyine

²⁸⁷ Erder, **a.g.m.**, s.41-42

²⁸⁸ Erder, **a.g.m.**, s.41-42

²⁸⁹ İnal, **a.g.e.**, s.22-23

²⁹⁰ İnal, **a.g.e.**, s.22-23

²⁹¹ Çelik, **a.g.m.**, s.66

Neden Avrupa? Diye düşünüldüğünde ise sorunun başka bir cevabı da sanayileşme olmaktadır. Diğer topluluklara nazaran sömürgeci politikalar sonucunda ham madde gereksinimini neredeyse bedavaya karşılayan Avrupa ekonomisi, ham maddeleri daha hızlı işlemenin yolunu fabrikalarda bulmuş ve zanaat tarzı üretim hızla terk edilmiştir. Buda Komünist Manifestoda bahsedildiği üzere, kol emeğini gerektiren işlerde beceri ve gücün gerekliliğini azaltmış; başka bir deyişle modern sanayide gelişmiş erkek emeğinin yerini ucuza mal olan, itaatkâr kadın ve çocuk emeği almıştır. Artık yaş ve cinsiyet farklılıklarının işçiler için hiçbir ayırt edici toplumsal geçerliliği kalmamıştır. Bütün işçiler, kullanım fiyatları, yaş ve cinsiyetlerine göre değişen birer iş aleti olup çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, (Çev: Celal Üster ve Nur Deriş), Can Yayınları, İstanbul, 2010, s.57

bağlıdır. Bu durum hukuksal düzenlemelerin etkin uygulanabilmesine de olanak tanımaktadır.²⁹²

Çocuk işçiliğinin kurala bağlanması ve düzenlenmesi Çelik'e göre 19'uncu yüzyıl başlarına kadar uzanmaktadır.²⁹³ "İngiltere'de fabrikaların çalışma koşullarını düzenleyen ilk iş yasaları (factory arts) ile çocukların çalışma koşulları ele alınmaya başlandı. 1802'de kabul edilen ilk İş Yasası ile çocuk işçilerin günlük çalışma süreleri 12 saat ile sınırlandırıldı fakat denetim olmaması nedeniyle uygulamada bu kural işlemedi. 1833 İş Yasası ile dokuz yaşından küçük çocukların tekstil fabrikalarında çalışmaları yasaklandı. 9-13 yaş arası çocukların günlük çalışma süresi ise günde 9, haftada 48 saat ile sınırlandı. 14-18 yaş arası çocuklar günde 12, haftada 69 saat çalıştırılabilecekti. 1847'de çıkarılan On Saat Yasası ile kadın ve genç işçilerin tekstil sektöründeki günlük çalışma süreleri on saat ile sınırlandırıldı."²⁹⁴

Çelik'in yukarıda verdiği ülke bazlı uygulamaların benzerini İnal da vermektedir: ²⁹⁵ "Prusya'da 1839'da bir yasa ile 9 yaşından küçüklerin fabrika ve madenlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır.²⁹⁶ 1842'de çıkarılan Madenler Yasası, 10 yaşından küçük çocuk ve kadınların yeraltında çalıştırılmalarını yasaklamıştır. 1870 ve 1880 İlköğretim Yasaları, okula devam etme zorunluluğunu 10 yaşına çıkarmıştır. Bununla çocuk istihdamının denetlenmesinde bir dönüm noktasına varılmıştır. 1878 Fabrika ve Atölyeler Yasası, 14 yaşın altındaki çocukların çalışma saatlerini normal çalışma gününün yarısı ile sınırlamıştır. 1920 yasası ise, kadın ve çocukların fabrikalardaki tam gün çalışmalar için asgari yaşı 14 olarak belirlemiştir."²⁹⁷

²⁹² Çelik, **a.g.m.**, s.66

²⁹³ Çelik, **a.g.m.**, s.56-57

²⁹⁴ Çelik, **a.g.m.**, s.56-57

²⁹⁵ İnal, **a.g.e.**, s.19

²⁹⁶ İnal, **a.g.e.**, s.19

²⁹⁷ İnal **a.g.e.**, s.19

Bu doğrultuda Çelik, 19’uncu yüzyılın sonlarına doğru ulusal ve uluslararası düzeyde girişim, tartışma ve konferanslarda çocuk işçiliğiyle ilgili önerilerin gündeme geldiğini ve bu konudaki ilk uluslararası bağlayıcı düzenlemenin ise Versailles Antlaşması (1919) olduğunu belirtmektedir.²⁹⁸ Antlaşmanın 427’nci maddesi ile ilk kez çalışma yaşamına ilişkin temel ilkeler belirlenmekte; çocuk işçiliği, uluslararası bir antlaşmanın konusu olmaktadır: “Çocuk emeği yasaklanmalı ve genç işçilerin çalışması ile ilgili olarak eğitimlerinin devamına olanak sağlayacak ve uygun fiziki gelişimlerini güvenceye alacak sınırlamalar konmalıdır.”²⁹⁹

Versailles Antlaşmasını takiben, bu konudaki en önemli gelişmelerden biri de 1919 yılında ILO’nun kuruluşu olmuştur. ILO, Birleşmiş Milletler çatısı altında oluşturulan bir kuruluştur. Çocuk emeğinin kullanımını sınırlayıcı çalışmalarda bulunan ILO: “Uluslararası çalışma standartlarını düzenleyen ve denetleyen küresel bir organdır. ILO üye ülkelerle birlikte çalışarak çalışma standartlarına ilkesel olarak ve uygulamada saygı gösterilmesini temin etmenin yollarını araştırır. Başlıca hedefleri; çalışma yaşamına ilişkin temel hakları korumak, insana yakışır iş olanaklarını desteklemek, sosyal korumayı genişletmek ve diyalogu geliştirmektir.”³⁰⁰ Birleşmiş Milletler üyeleri içinde yalnızca ILO üçlü bir yapıya sahiptir; işveren ve işçi temsilcileri ekonominin ‘sosyal tarafları’, politika ve programların şekillendirilmesinde, üçüncü tarafı oluşturan ‘hükümet temsilcileri’ ile eşit söz hakkına sahiptirler. ILO, sosyal ve ekonomik konularda ve başka alanlarda geçerli ulusal politikaların geliştirilmesinde ve duruma göre uygulanmasında

²⁹⁸ Çelik, a.g.m., s.57

²⁹⁹ Çelik, a.g.m., s.57

³⁰⁰ http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/cocukisciligipdf/turkcecocukisciligi_nekapsamlibakis.pdf s:1 (erişim: 11/07/2012)

sendikalar ve işverenler arasındaki ‘sosyal diyalogu’ geliştirerek aynı üçlü yapılanmayı üye ülkelerde de teşvik etmektedir.³⁰¹

ILO, varlığı süresince çocuk işçiliğini tanımlama ve düzenleme ölçütü olarak istihdama kabulde asgari bir yaş belirlemeyi esas almış; 1990 yılında ise, en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin sona erdirilmesine ağırlık vermiştir.³⁰² Çocuğun refahını temel alan ve onun çalışmasını engelleyen politikalar çerçevesinde ILO, kısa adı IPEC (Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı / International Programme on the Elimination of Child Labour) olan 1000 kadar programı, 1992 yılında, ilk olarak Brezilya, Hindistan, Endonezya, Tayland, Kenya ve Türkiye’yi kapsayan 87 ülkede faaliyete sokmuştur.³⁰³ Türkiye bu programa imza atan ilk 6 ülkeden biridir.³⁰⁴ Bu doğrultuda IPEC’in amaçlarına kısaca değinmekte yarar vardır: “Çocuk işçiliği sorununu ve buna yol açan etmenleri anlamak, çocuk işçiliğine ilişkin veri toplama ve bilgi derlemek, çocuk işçiliğine karşı mücadelede kurumları harekete geçirmek ve bu mücadeleye uzun erimli katılımlarını sağlamak...”³⁰⁵

Yukarıdaki sıralanan amaçların hayata geçirilmesi adına, Türkiye’de birçok sivil ve muhtelif resmi kurum, çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda proje sunmaya davet edildi. Resmi kurumların başında, Ulusal Yönlendirme Komitesi bulunmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 1992 yılında

³⁰¹ http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_nasil.htm (erişim:11/07/2012)

³⁰² Detaylı bilgi için bkz:

http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/cocukisciligipdf/turkcecocukisciligine_kapsamlibakis.pdf (erişim:11/07/2012)

³⁰³ Gün, **a.g.e.**, s.120

³⁰⁴ Meltem Dayıoğlu ve Ayşe Gündüz Hoşgör, “Türkiye’de Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede İzlenen Strateji ve Yöntemler: IPEC Deneyimi”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal Inal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s.77

³⁰⁵ Dayıoğlu ve Hoşgör, **a.g.m.**, s.79

görevlendirdiği bu üst kurumun amacı, IPEC projelerinin çocuk işçiliği açısından ülke politikasına ve şartlarına uygunluğuna karar vermektir.³⁰⁶ Ulusal Yönlendirme Komitesi; resmi ve sivil³⁰⁷ katılımcıların yanı sıra, üniversitelerden de bir katılımcının eşlik etmesiyle oluşturuldu. Bu kurul yukarıda da bahsedildiği üzere IPEC çalışmalarını değerlendirmektedir.

Resmi kurumların bir diğeri ise gene Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından kurulan Çalışan Çocuklar Bölümü (ÇÇB)'dir. Dayıoğlu ve Hoşgör'e göre ÇÇB Türkiye'de çocuk işçiliği ile mücadelede yürütülecek etkinliklerin tam ortasında yer alması fikriyle kurulmuştur.³⁰⁸ Bu birim, çocuğun korunmasıyla ilgili yeni yasalar hazırlayacak, bu alandaki mevcut yasaları işlevsel hale getirecek, kamusal bilinci oluşturacak ve çocuk işçiliğiyle mücadelede birleşik bir çabanın oluşması için çeşitli aktörlerin eylemlerini koordine edecekti. ÇÇB, Ulusal Yönlendirme Komitesi'nin sekreteryasını da yapacak ve Ulusal Danışma Kurulu'nun toplantılarını organize edecekti. Birimin ilk projesi³⁰⁹ sanayideki çocukların karşılaştıkları riskleri anlamaya ve çocuk işçiliği konusunda İş Teftiş Kurulu'na bağlı müfettişlere eğitim vermeyi hedefleyen doğrudan eylem programıydı.³¹⁰

Çocuk işçiliğiyle mücadelede ÇÇB'nin çabalarıyla 138 ve 182 sayılı ILO sözleşmeleri sırasıyla 1998 ve 2001'de kabul edildi ve onaylandı. Bu sözleşmeler hem ILO'nun temel sözleşmeleri olarak adlandırılmakta, hem de özel önem atfedilmektedir. Zira 138 sayılı sözleşmeyle asgari çalışma yaşı 15'e çıkarıldı; 182

³⁰⁶ <http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/cgm.portal?page=cc&id=8> (erişim:11/07/2012)

³⁰⁷ Sivil toplum kuruluşları (STK), sendikalar vb...

³⁰⁸ Dayıoğlu ve Gündüz Hoşgör, **a.g.m.**, s.81-82

³⁰⁹ Birimin üstlendiği projeler için bkz. <http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/cgm.portal?page=cc&id=4> (erişim:12/07/2012)

³¹⁰ Dayıoğlu ve Gündüz Hoşgör, **a.g.m.**, s.81-82

sayılı sözleşmeyle de en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanması ve ortadan kaldırılmasına ilişkin acil eylem sözleşmesi hayata geçirildi. ÇÇB'nin çabaları sayesinde çocuk işçiliğiyle ilgili konular Türkiye'nin 7'nci ve 8'nci Beş Yıllık Kalkınma Planlarına dahil edildi. Birim görevini tamamladıktan sonra eylem programları üstlenmeye son verdi. Böylelikle, İş Teftiş Kurulu, Bakanlık kaynaklı doğrudan eylem programlarının tek yürütücüsü oldu.³¹¹

İş Teftiş Kurulu müfettişleri, işveren ve çocuk çalışanlarla etkili iletişim kurmayı amaçlamış ve çocuk işçiliğine neden olan faktörleri ortadan kaldırmayı hedeflemek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda IPEC projeleri kapsamında İş Teftiş Kurulu Müfettişleri, çocuk işçiliği konusunda eğitilmiştir. Daha sonra çalışan çocukların durumunu anlamak adına geliştirilen projelerde, iş yerleri gezilmiş, işveren ve çocuklar dinlenmiş, çözüm önerileri sunulmuştur. Bu doğrultuda, çocuklar iş yerinden ivedilikle uzaklaştırılmaya çalışılmış ve eğitime yönlendirilmeleri hedeflenmiştir. Yaşları uygun olan çocuklar örgün eğitime teşvik edilmiş; uygun olmayanlarda açık halk eğitimi, açık ilköğretime yönlendirilmiş ve bu programları tamamlayanlar Mesleki Eğitim Merkezlerine gönderilmiştir. Buradaki uygulamalardan belki de en önemlisi, eğitime yönlendirilen işçi çocukların, kardeşlerinin de işçileşmesini engellemek olmuştur. Bu sebeple işçi çocukların kardeşleri de, ağabeyleriyle aynı kaderi yaşamadan örgün eğitime teşvik edilmiştir. Elbette çocukların örgün eğitime gitmesi, yoksul ailelerde mümkün olmadığından ötürü, bu çocukların ebeveynlerine de kalıcı işler sağlanmış ve çocukların yarınları daha güvenli bakabileceği ortamlarda büyümeleri hedeflenmiştir. İş Teftiş Kurulu

³¹¹ Dayıoğlu ve Gündüz Hoşgör, **a.g.m.**, s.82

Müfettişlerinin görevleri sadece bunlardan ibaret değildir. Gerek kamu çalışanları gerekse yurttaşlar arasında, çocuk işçiliği farkındalığını arttırmak adına da girişimlerde bulunmuşlardır.³¹²

Yukarıda sayılan resmi kurumlar haricinde, Türkiye çocuk işçiliğine dair birçok uluslararası anlaşmaya taraf olmuş ve ulusal çapta çeşitli kanunları da devreye sokmuştur. Bunlardan bir kaçını belirtmek gerekirse, Uluslararası bazda düşünüldüğünde, adı en çok geçen anlaşmalardan biri 1994 yılında imzalanan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (CRC / Convention on the Rights of the Child)'dir. Ayrıca Türkiye,1985 yılında kız çocukları için özel bir önemi olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ni (CEDAW / The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) de imzalayıp onaylamıştır. Ulusal çapta düşünüldüğünde ise Türkiye, 1997 yılında zorunlu eğitim beş yıldan sekiz yıla çıkararak çocuk işçiliğini önlemeye çalışmış, bu her ne kadar çalışan çocuk sayısında azalmaya neden olmuşsa da, ortaokul eğitiminden sonra çocukların çoğu gene iş hayatına atılmak zorunda kalmıştır. Aynı dönemde çocuk işçiliği konusu, sırasıyla 1995-2000 ve 2000-2005 dönemlerini içeren 7'nci ve 8'inci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ve Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik hazırlıkları çerçevesinde sunulan ilerleme raporunda da ifade bulmuştur.³¹³

³¹² Detaylı bilgi için bkz.

<http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/itkb/dosyalar/faaliyetler/denetimdisi/ilococuk> (erişim:12/07/2012)

İş Teftiş Kurulunun yürüttüğü projeler için bkz.

<http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/itkb.portal?page=pd&id=2.1> (erişim:12/07/2012)

<http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/itkb.portal?page=pd&id=2.2> (erişim:12/07/2012)

³¹³ Dayıoğlu ve Gündüz Hoşgör, **a.g.m.**, s.82

Resmi kurumlar ve hükümetler nezdinde gerçekleştirilen çalışmaların ardından sendikaların ve sivil toplum kuruluşlarının, çocuk işçiliğine yönelik tutumlarından da bahsetmekte yarar vardır.

- TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu): 1993 yılında *IPEC* programı kapsamında, çalışmalara yöneticilerini eğiterek başlayan TİSK, tüm çalışmalarını kurumsallaştırmak adına 22 Nisan 1999 tarihinde, Çalışan Çocuklar Bürosunu kurmuştur. Zorunlu eğitim çağındaki çocukları eğitime yönlendirme; zorunlu eğitim çağından sonra çalışmak zorunda kalan çalışan çocukların yasal çerçeve içinde çalıştırılmaları ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi konularında işverenlerin ve ilgili çevrelerin duyarlılıklarını artırarak olumlu gelişmeler sağlama; çocuklara, ailelerine ve işverenlerine sağlık, eğitim ve danışmanlık hizmetleri verme gibi konuları konfederasyon *IPEC* projeleri kapsamında vazife edinmiştir. Genel olarak TİSK'in çocuk işçiliğine dair tutumu incelendiğinde, çalışan çocukları iş sahasından çekmek yerine; duyarlılık arttırmak ve çalışma şartlarını iyileştirmek gibi politikaları yeğlediği görülmüştür.³¹⁴

- TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu): TÜRK-İŞ'in *IPEC* kapsamındaki ilk faaliyeti 1990'ların başında bir Çalışan Çocuklar Bürosu kurmak oldu. Bu birimin amacı, sendikanın çocuk işçiliği etkinliklerini koordine etmek ve çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak üzere uygun politikalar formüle etmektir. Büro, muhtelif projelerle, TÜRK-İŞ üyeleri arasında çocuk işçiliğine yönelik bilinç yaratmaya ve kötü

³¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.tisk.org.tr/ipec.asp?id=506>

koşullar altında çalışan çocukları saptamaya ve onları bu işlerden uzaklaştırmak için gereken kapasiteyi oluşturmaya çalıştı. Bu bağlamda bir dizi alan çalışması da yürütüldü. Merkezin bir diğer amacı da, toplumsal bilinci yükseltmek ve çocuk işçiliğiyle mücadelede siyasi erk üzerinde baskı yaratmaktır.³¹⁵ 1998-1999 döneminde sendika, "Kısa Vadede Çocukların Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi, Uzun Vadede Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi İçin Çok Yönlü Eylem Programı"nı geliştirdi ve uyguladı. Bu projeyle ilk kez ILO'nun yanı sıra UNICEF"le de çalışarak, çocukları, aileleri ve eylem komiteleri üyelerini Çocuk Hakları Sözleşmesi konusunda eğitti.³¹⁶ TÜRK-İŞ, kendi çatısı altında örgütlü DERİ-İŞ'le yaptığı çalışmada, deri sanayinde çalışan çocukların durumunu her ne kadar gözler önüne serse de, çocukları deri sanayi gibi tehlikeli bir sektörden uzaklaştırmak yerine, onların çalışma koşullarının iyileştirilmesini tercih etti.

- TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu): TESK, 1991 yılında kuruluş kanunu olan 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanununda değişiklik yapmış ve eğitim yönetmeliklerini çıkararak Türk Meslek Eğitimi Sistemi açısından 'yaşamsal öneme sahip' yeni düzenlemeleri uygulamaya geçirmiştir. 'Yapılan düzenlemelerin en önemlilerinden biri' çıraklık eğitiminde çırak ve kalfa olarak yer alan gençlerin çalışma şartlarının iyileştirilmesini amaçlayan özel bir denetim sisteminin kurulması olmuştur. Yapılan düzenleme ile işletmelerde yapılan meslek eğitiminin çeşitli açılardan mevzuata uygun olup olmadığının

³¹⁵ Dayıoğlu ve Gündüz Hoşgör, **a.g.m.**, s.84

³¹⁶ www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/cc107.ppt (erişim:12/07/2012)

denetlenmesi ve işyerine bu konuda danışmanlık yapılması amacıyla TESK'in alt teşkilatı olan oda ve birlikler bünyesinde İşyeri Denetleme ve Danışmanlık Grupları (İDDG) kurulması zorunluluğu getirilmiştir. İDDG'ler, Türkiye'de küçük işletmelerde çalışan çocukların çalışma koşullarının iyileştirilmesini sağlamak üzere bir sivil toplum kuruluşu tarafından oluşturulan ilk denetim birimleridir. Aynı zamanda İDDG'ler TESK'e bağlı odalara üye esnaf-sanatkârlara yönelik mesleki eğitimin niteliğine sahip çıkmak ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini sağlamak bakımından bir oto-kontrol sistemidir.³¹⁷ TESK çocuk işçiliğinin çözümüne yönelik önerilerinde ise; çırak çalıştıran işverenleri teşvik edici tedbirler gündeme getirerek, çırakların barınma ve beslenme ihtiyaçları başta olmak üzere, her türlü sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzenlemelerin hayata sokularak, yatılı çıraklık eğitimi sistemi oluşturulmalısı fikrini gündeme getirmiştir.

- DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu): DİSK çocuk emeğinin önlenmesine yönelik çalışmasına, politik ve ekonomik faktörleri eleştirerek başlamaktadır.³¹⁸ Bu doğrultuda; uygulanan ekonomi politikalarının yarattığı eşitsizlik ve sosyal hukuk devletinden uzaklaşma, sosyal adalet alanında bir çöküntü yaratmaktadır. Yapısal dönüşümler ve köyden kente göç gibi unsurlar çocukları doğrudan etkilemekte; işini kaybeden yetişkinlerin yerini itaatkâr çocuk emeği almaktadır. Eğitimden yoksun kalma, yetişkin işsizliği, kayıt dışı çalışma, sendikalaşmanın engellenmesi, toplu sözleşmeden

³¹⁷ <http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/cocuk/cocuk2.php> (erişim:12/07/2012)

³¹⁸ <http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=374> (erişim: 12/07/2012)

yararlanamama, iş güvencesinin yetersizliği, işsizlik yardımlarının düşüklüğü ve yararlanma koşullarının yüksekliği bir kısır döngü oluşturmakta, bu kısır döngü, ailelerin yoksulluğu, çocuk emeğinin istismarı, eğitimden yoksun kalma bağlamında kendini yeniden üretmektedir. Ayrıca, DİSK Türkiye'nin taraf olduğu bazı anlaşmaları uygulamaya sokamamasını da eleştirmektedir. Tüm bunlardan hareketle DİSK, çocukların haklarının güvence altına alınması gerekliliğini vurgulamakta ve çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda sorumluları göreve davet etmektedir. Çocukların birer yetişkin gibi sırtlarında hayatın yüküyle değil de çocukça sevinçlerle ve coşkularla yaşamaları için herkesin üzerine düşen görevi yapması gerekliliği belirtilmektedir.³¹⁹ Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR)'da çocuk işçiliğinin önlenmesi çerçevesinde yeterli gelişme kaydedilememesinin öncelikli nedenleri arasında emek piyasasının esnekleşmesini ve kuralsızlaşmanın yaygınlaşmasını göstermektedir.³²⁰ Kısaca DİSK, adaletin olduğu; hakların ve özgürlüklerin kazanıldığı bir dünyada, çocuk işçiliğinin yer alamayacağını kaydetmekte ve Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalar doğrultusundaki yükümlülüklerini uygulaması gerektiğinin altını çizmektedir.

Sendikaların ardından sivil toplum kuruluşlarına da değinmekte fayda vardır. Sivil toplum kuruluşlarının bazıları, sendikalarla belirli projeler kapsamında

³¹⁹ <http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=374> (erişim: 12/07/2012)

³²⁰ http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2709:disk-ar-esnek-calismanin-hedefi-ev-ici-cocuk-emeği&catid=120:soylesi&Itemid=136 (erişim:12/07/2012)

ortaklıklar da kurmaktadırlar. Türkiye’de çocuk işçiliğini önlemeye yönelik çalışmalarıyla, adından sıkça söz ettiren kuruluşlardan biri Fişek Vakfıdır. Fişek Vakfı, TİSK gibi sendikalarla ortaklaşa projeler gerçekleştirerek, çocuğun çalışma yaşamındaki durumunu anlamayı, iş yerini koşullarını iyileştirmeyi, sağlık problemlerinin üstesinden gelmeyi ve işverenleri bilgilendirmeyi hedeflemiştir. Çocuğun sosyal, kültürel ve eğitim bakımından gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlayan Çocuk Vakfı’nın yaptığı çalışmalar ise gerek konunun kaynağı olan çocukların görüşlerine yer vermesi, gerekse alanında uzman kişilerin, çocuk işçiliği ve çocuğa dair konular hakkında bilgi sahibi olması bakımından oldukça kayda değerdir. Çocuk Vakfı, çeşitli sempozyum ve ulusal/uluslararası kongrelerle çocuk ve çocuk işçiliğini detaylı olarak incelemekte ve politika önerileri sunmaktadır. Adı sıkça geçen bir kuruluş olan UNICEF’ten de bahsetmek oldukça elzemdir. Zira dünya çapında birçok kampanyayla adından söz ettiren kuruluş, şuan yüz binlerce kişinin açlıkla mücadele ettiği gelişmemiş ülkelere, ironikte olsa ünlü kişilerle ve çeşitli bağış kampanyalarıyla yardım götürmektedir.³²¹ Fakat esas olarak çocuk işçiliğinin önlenmesi konusunda oldukça pasif kalmaktadır.

Her ne kadar yukarıda çocukların işçileşmesini engellemeye çalışan kurum, kuruluş ve onların politikalarından bahsedilse de, çocukların belli kural ve yasalar nezdinde çalıştırılması eğilimi dünyada yaygın bir kabul görmekte, çocuğun çalıştırılmasını bizatihi çocuğun hakkı olarak görenler de bulunmaktadır. Bu noktada Holt, konuya ilişkin olarak hiç de alışık olmadığımız şeyler yazmıştır.³²² Ancak Holt’un 20’nci yüzyıl için yazmasından önce 19’uncu yüzyılda da çocuğun çalışması

³²¹ Unicef’in misyon açıklaması için bkz. <http://www.unicef.org.tr/tr/content/detail/7/mission-statement-2.html> (erişim:13/07/2012)

³²² İnal, **a.g.e.**, s.20

olumlu karşılanmıştır. 19'uncu yüzyılda çocukların çalışmaları ile ilgili sınırlamalara çeşitli nedenlerden ötürü muhalefet edilmiştir. Bu muhalefetin nedenleri arasında ilk olarak, çocukların çalıştırılmasını sınırlayan yasaların yoksul ailelerin gelirlerini düşüreceği fikri gösterilebilir. İkinci olarak, yarım gün çalışma, çocuklara paranın değerini öğretecek ve çalışma, sağlıklı, üretken ve karlı bir zaman geçirme yolu olacaktır. Son olarak, çocukların genel ekonomik çıkara katkıda bulunduklarını hissetmeleri, onların yararınadır.³²³

Holt'a göre, "Çocuklar hangi yaşta olursa olsunlar para kazanmak için çalışma ve bunu kendileri için tasarruf etme ya da kullanma hakkına sahip olmalıdır."³²⁴ Holt, okulun aksine çalışma hayatının daha sağlıklı bir sosyalleşme sağladığını, çocukların büyüdüğünde, zamanının çoğunu çalışarak geçireceği için şimdiden çalışmanın nasıl bir şey olduğunu keşfetmenin tam zamanı olduğunu ileri sürer: "Çalışma hayatı, genellikle dünyada görülebilir bir fark yaratır. İş, çocuğun gücünün ve yeteneğinin daha fazla talebinde bulunur. Bu onun okulda yaşayamayacağı bir deneyimdir. Bu nedenle iş yaşamı çocuk için daha fazla heyecan yaşamasına neden olacaktır."³²⁵

Tüm bu yasalar, düzenlemeler ve taahhütler, her ne kadar sendikaların, hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının konuya verdiği önemi gösterse de, çocukların artık işyerine gitmeyeceğinin güvencesini maalesef verememektedir. Çünkü ilk olarak yasalar Türkiye'de uygulamaya sokulsa bile merdiven altı çalışmalar ve ev içi emek gibi unsurlardan ötürü kayıt dışı istihdamın önüne bir türlü geçilememektedir. İkinci olarak sendikaların ve bazı ulusal ve uluslararası çaptaki

³²³ İnal, **a.g.e.**, s.20-21

³²⁴ Aktaran: İnal, **a.g.e.**, s.21

³²⁵ Aktaran: İnal, **a.g.e.**, s.21

kuruluşların çocuk işçiliğiyle ilgili söylemleri ve duruşları, Hindistan'daki çocuk sendikalarıyla ciddi benzerlikler taşımaktadır. Zira bunlar çocuk işçiliğini lağvetmek yerine, çocuğun işyerindeki şartlarını iyileştirerek, çocuk işçiliğini meşru kılmaktadırlar. Böylelikle çocuğun işçi olarak hayatını idame ettirmesine destek olmaktadır. Burada işçi olmayı eleştirmek gibi bir durum asla söz konusu değildir lakin çocuğun işçi olması hem mikro hem de makro çapta büyük sorunlara neden olabilmektedir. Elbette bu sendikaların çocukların işçileşmesine karşı aldıkları önlemler, hayata geçirdikleri projeler vardır fakat çocuğu iş yerinde gören bir düşünceyle, bu soruna asla çözüm getirilememektedir. Dolayısıyla çocuk işçiliğiyle baş etmek için ilk önce, çocuk işçiliğine neden olan yapısal problemlerin giderilmesi gerekmektedir. Yani bir ailede yaşayan yetişkinlerin, sigortalı, kalıcı işlerde, kimseye muhtaç kalmadan, kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını giderebilmesi sağlanmalıdır. Bu koşullar sağlanmadığı taktirde, çocuklarının sosyal ihtiyaçlarını karşılayamayacak olan aileler, geçim sıkıntısının da işin içine girmesiyle, çocuklarının okumamasına, gelir getirici kısa vadeli mesleklerde istihdam olmasına göz yumabilmektedirler.

II. BÖLÜM

ÇOCUK VE MEDYA

Teknolojik gelişmelerin hızlandığı bir dönemde, çocuk ve medya ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.³²⁶ Zira teknolojik gelişmeler önce medya alanında baş göstermekte ve medyaya en çok maruz kalan kitlenin de çocuklar olduğu (okul çağındakiler) bilinmektedir.

20'nci yüzyılın başları iletişim araştırmalarında çocuğa yönelik ilginin belirdiği dönem olarak işaretlenmektedir. Çocukların kitle iletişim araçları arasında

³²⁶ Geçmişte çocuk ve medya üzerine yapılmış başarılı tezler bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucu, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi bünyesinde, işçi çocuklar ve medya ilişkisini konu edinen yüksek lisans ve doktora tezi görülmemiştir. Yapılan tez çalışmalarının bazıları şöyledir: Halkla İlişkiler Yönünden Radyo ve Televizyonun Çocuk Eğitimindeki Rolü ve Önemi (Karaosmanoğlu,1986), Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Etkisi (Tayfur,1986), Televizyonda Yer Alan Şiddet Programlarının Çocuk ve Gençlere Etkisi (Mihandoust,1986), Televizyon Çocuk Programlarının Toplumsallaştırıcı İşlevleri Örnek Olay: Susam Sokağı (Timisi, 1991), Televizyonun Çocukların Siyasal Toplumsallaşmalarındaki Yeri (Öztürk, 1992), Televizyonda Gösterilen Çizgi Filmlerin İlkokul Çağı Çocukları Üzerine Etkileri (Çelenk, 1995), Türkiye’de Aile Yapısı-Eğitim Sistemi İçerisinde Çocuklarda Yaratıcı Düşünce Oluşturma Bağlamında Televizyonun Rolü (Zongur, 1996), 10-16 Yaş Arasındaki Çocukların Cinsiyeti İle Anne-Baba Öğrenim Düzeyinin Televizyon Programı Seçme ve İzleme Süresine Etkileri (Doğanay, 1997), Okul Öncesinde İzlenen Televizyon Programları ve Bu Programların Eğitsel Değeri (Peri, 1997), Televizyonda Çocuk Programları (Öçal, 1999), 5 Yaş Okulöncesi Televizyon Eğitim Programlarında Görsel Öğelerden Hareketin Çocuklara Etkisi-Örnek Olay: Deniz Yıldızı (Altunöz, 2000), Türkiye’de Ana-Çocuk Sağlığı Eğitiminde Televizyonun Yeri ve Önemi: TRT Örneği (Aktaş, 2001), Medyadaki Şiddetin Çocuklar Üzerindeki Etki ve Sonuçlarının Medya Etiğinin de Ele Alınarak Değerlendirilmesi (Savaş, 2004), Televizyon Yiyecek Reklamlarının Çocuklar Üzerindeki Etkisi (Çivi, 1989), Çocuklara Yönelik Reklamların Etkileri ve Bir Araştırma (Tosun, 1991), Reklam Müzikleri ve Çocuk Üzerindeki Etkileri (Atlıoğlu, 1994), Televizyon Reklamlarının Çocuklar Üzerindeki Etkileri (Topaloğlu, 1998), Geleceğe Yönelik Pazarlama Anlayışında Reklam-Çocuk İlişkisi (Uçkun, 2006), Radyo Çocuk Programlarının Söylem Yapısı İle Çocuğun Toplumsallaşması Arasındaki İlişki (Nacaroğlu, 1999), Korku Sinemasında Çocuk İmgesi ve “The Ring”, Halka Filminin Çözümlemesi (Arkan, 2007), Görsel İştisel Bir İletişim Aracı Olan Videonun Çocukların Toplumsallaşmasındaki Rolü (Kocaman, 1990), Video Oyunlarının Çocuklarda Saldırganlığa Etkisi (Çetinkaya, 1991), Yeni Bir Medya Türü Olarak Etkileşimli Bilgisayar Oyunları (Toksöz, 1999). Detaylı bilgi için bkz. <http://papyrus.ankara.edu.tr/web/catalog/search.php> ya da Nurullah Terkan, **Türkiye’de Popüler Çocuk Dergilerinde Egemen Söylemlerin Kuruluşu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı (Doktora Tezi), Ankara 2009

Yüksek lisans ve doktora çalışmalarının olmaması, işçi çocuklar üzerine çalışma yapılmadığını göstermemektedir. Öyle ki alanında uzman akademisyenler ve doktorların yürüttüğü işçi çocukları konu alan çalışmalar bulunmaktadır.

büyümesi ve bu araçların çocuklar üzerinde çeşitli etkilere sahip olması, iletişim çalışmalarının onları bir izleyici grubu olarak işaretlemesine sebep olmuştur. Etki paradigması içerisinde kabul edilebilecek yöntem ve tekniklerle çalışan ilk iletişim araştırmaları, film ve radyo üzerinden yapılırken özellikle 1950 sonrası televizyonun, 1980 sonrasında bilgisayar ve 1990 sonrası internetin, çocukların “toplumsallaşma”sı doğrultusunda ortaya çıkardığını varsaydığı bir dizi soruna odaklanmış, çocukların yetişkinliğe uyumunu güçlendirecek stratejileri tartışmışlardır. Araştırmalarda, görsel, görsel-işitsel ve elektronik materyalin çocuğun zihinsel ve beden gelişimini zedeleyici etkisine karşılık çocukların korunması gerektiğine ilişkin görüşler yaygınlık kazanmıştır. Gerek televizyonun gerekse bilgisayarın kullanımının çocukluğun okuryazarlıkla tanışmadığı bir evreye denk gelmesi, okuryazarlık üzerine kurulu rasyonel toplumun bu evrede koruyucu önlemler geliştirmesini haklılaştırmıştır.³²⁷ Ana akım yaklaşımlar 20’nci yüzyılın başlarıyla birlikte “etki araştırmaları” çerçevesinde çocukların kitle iletişim araçlarından nasıl ve ne biçimde etkilendiğini ele almış, 1930’larda filmlerin çocuklar ve gençler üzerindeki etkileri araştırılırken, 1940’lı yıllarda çocukların radyo dinleme alışkanlıkları üzerine araştırma yapılmıştır. 1950’li yıllardan sonraki araştırmalarda televizyonun ilgi odağı olduğu görülmektedir. 1970’lerle birlikte eleştirel çalışmalar çocukluğun tarihi içindeki iletişim örüntülerine yer verirken, 1980’li yıllarda bilgisayar, bilgisayar oyunları ve 1990’lı yıllarda internet araştırma konusu edilmiştir.³²⁸

Terkan’a göre Türkiye’de de çocuk odaklı iletişim araştırmaları ise; Oya Tokgöz’ün Ankara, Eskişehir ve Yozgat’ta gerçekleştirdiği televizyon reklamlarının çocuklar üzerindeki etkileri ile anne-çocuk ilişkisi üzerine yaptığı ilk araştırmalardan

³²⁷ Terkan, **a.g.e.**, s.1-2

³²⁸ Terkan, **a.g.e.**, s.7

sonra genel olarak bir artış göstermektedir.³²⁹ Kejanlıoğlu, televizyon, radyo, dergi ve reklam konularında bir ilgi ortaya çıkmasına rağmen, “medya ve çocuk konusunun Türkiye’de en fazla ihmal edilen araştırma alanı” olduğunu belirtmektedir. Öyle ki son yirmi yılda medya ve çocuk üzerine yapılan çalışmalardaki gelişmeyi, 1990’larda televizyon ve radyo kanallarının sayısının artmasına ve yeni medyanın kullanılmaya başlamasına bağlamaktadır. Kejanlıoğlu, tüm bunlara rağmen medya ve çocuk konusunda ihmalin sürdüğünden bahsetmektedir.³³⁰ Medya ve çocuk ilişkisinin fazlaca sorgulanmadığından yakınan Terkan da; Türkiye’de yapılan tez çalışmalarına bakıldığında daha çok televizyon ve televizyon programlarının ve reklamların çeşitli boyutlarıyla çocuklarla olan ilişkisini inceleyen araştırmaların öne çıktığını aktarmakta; radyo programları, sinema filmleri, video ve video oyunları, bilgisayar oyunları üzerine de sınırlı çalışma yapıldığını kaydetmektedir.³³¹

Kejanlıoğlu ve Terkan’ın yukarıdaki saptamaları dışında, belirtilmesi gereken en önemli hususlardan biri de çocuk işçilerin medya kullanımlarını konu edinen tez çalışmalarının sayıca azlığıdır. Öyle ki yüksek lisans ve doktora tezleri araştırıldığında, çocuk işçiliğine rastlanılsa da onların medya kullanımlarının doğrudan araştırıldığı bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Her ne kadar akademik ilginin bu konuda az olduğu rahatlıkla söylene de, çocuk ve çocuk işçiliği üzerine yapılan değerli çalışmaların varlığı da unutulmamalıdır. Eğer ki onların yaptığı çalışmalar olmasaydı, bu tez için kaynakça bulmak epeyce zor olacaktı ve tezin gidişatı da tehlikeye girecekti.

³²⁹ Terkan, **a.g.e.**, s.9

³³⁰ Aktaran: Terkan, **a.g.e.**, s.9-11

³³¹ Terkan, **a.g.e.**, s.11

Bu doğrultuda, bu bölümün ilk başlığını çocuk gelişiminde oyun ve önemi oluşturmaktadır. Burada başta medyanın ve çocuğun yaşam koşullarının, çocuk için oldukça önemli bir aktivite olan oyunu³³² nasıl yok ettiğini değinilecektir. Bölümün ikinci alt başlığı olan yeni çocukluk ideolojisinde ise, çocuğu yetişkin hayatından ayıran unsurların, başta medya olmak üzere, işçi çocuğun yaşam koşullarınca törpülediği anlatılmaya çalışılacaktır. Yani çocukluk ve yetişkinlik arasında bir ayırım yapmanın artık önemsizleştirilmek istendiği vurgulanacaktır. Üçüncü alt başlıkta ise yeni medya ve elektronik oyunların, *yiten çocuklara* ne gibi etkisinin olduğu tartışılacaktır. Son alt başlıkta ise çocuğun toplumsallaşmasında çeşitli etkenlerin (aile, okul, arkadaş) yanında medya etkisine değinilecektir.

2.1. Çocuk Gelişiminde Oyun ve Önemi

Bu başlık altında oyun oynamanın tarihi üzerine kısa bir giriş yaptıktan hemen sonra, oyun oynamanın öneminden bahsedilecektir. Çoğu kez toplumun hor gördüğü, önemsemediği oyun, çocuğun zihinsel ve bedensel gelişimi için oldukça önemlidir. Fakat bu önemli edimin kendisinden, çocuk işçiler günlerinin önemli bir kısmını iş yerinde geçirdiklerinden ötürü yoksun kalmaktadırlar. Tüm bu yoksunlukların üstüne para kazanmanın vermiş olduğu büyümüşlük hissi oyunu ve oyuncacı çocuk gözünde önemsizleştirmektedir. Zira oyun ve oyuncak ikilisi onların deyimiyle “çocuklar içindir”. Dolayısıyla zaten çocuk tarafından önemsiz görülen

³³² Burada bilgisayar dolayısıyla oynanan sanal oyunlardan ziyade, çocuğun tek başına veya arkadaşlarıyla oynadığı “gerçek” oyunlardan bahsedilmek istenmiştir.

oyun dışlanmakta yerine kazanılan az miktarda parayla internet kafenin yolu tutulmaktadır. Çocuklar buralarda, hiçbir fiziksel edimde bulunmadan, dolaylı olarak katıldığı uygunsuz içerikteki oyunları oynamaktadırlar. Bu oyunlarda çocuklar gündelik hayatta gördükleri şiddeti sanal karakterlere uygulayarak bir rahatlama sağlamaktadırlar. Onun haricinde çocuklar fiziksel bir aktiviteden yoksun kaldıkları gibi, tek başına ya da arkadaşlarla oynanan oyunların zihinsel katkılarından da mahrumdurlar.

Oyunun çocuk için önemine değindikten hemen sonra oyun ve oyuncak tarihine değinmekte fayda vardır. Oyun ve oyuncak ikilisi, neredeyse insanlıkla aynı yaşıttadır. Öyle ki yapılan kazıların birçoğunda eskiçağlara ait oyun gereçlerine rastlanılmıştır. Oyun ve oyun gereçlerinin geçmişinin epey eski olmasına rağmen, günümüzde aileler oyunu, çocuklarını başından savmak, avutmak ve susturmak amaçlı kullanmaktadırlar. Hâlbuki oldukça hassas bir konu olan oyunlar ve oyuncaklar çocukları yetişkin hayatına hazırlamakta, onları eğitmektedir. Dolayısıyla konunun hassaslığına istinaden Kazım Karabekir de, oyuncakları köhnelikten ve yavanlıktan kurtarmak için “ilim ve fen sahibi” kişilerin oyuncakçılıkla uğraşmaları gerektiğini savunmaktadır.³³³

Aktaş, oyunun çocuğun kendisini ve duygularını ifade edebildiği, yeteneklerini, dil, zihin, sosyal ve duygusal becerilerini geliştirebildiği, yaratıcı potansiyelini kullandığı en önemli süreç olduğunu aktarmaktadır.³³⁴ "Çocuğun duygusal ve fiziksel yönden gelişimini sağlayan en doğal ve aktif öğrenme ortamı oyun zamanıdır" diyen Aktaş, koşma, atlama, sıçrama, tırmanma, sürünme gibi

³³³ Aktaran: Onur, **a.g.e.**, s.205

³³⁴ <http://www.milliyet.com.tr/extra/venus/cocuk/coc001/cocuk67.html> (erişim:18/07/2012)

fiziksel güç gerektiren aktivitelerin dolaşım, solunum, sindirim ve boşaltım sistemlerinin düzenli çalışmasını sağladığını vurgulamaktadır. Ayrıca oyun sırasında çocuğun yasaklanan güdülerini de ifade ettiğini belirten Aktaş, şu görüşe de yer vermektedir: "Çocuk, ailede yaşanan herhangi bir olumsuz olayı, kardeş kıskançlığını, korkularını veya arkadaşlarıyla iletişim kuramama gibi problemlerini oyununa yansıtabilir. Böylece kendi istediği gibi bir çözüm yolunu bulabilir ve bu şekilde kaygılarından da kurtulabilir." Aktaş, çocuğun oyun sırasında mutluluk, sevinç, acıma, korku, kaygı, dostluk, düşmanlık, kin, nefret, sevgi, sevilme, sevmeye, güven duyma, bağımlılık, ayrılık ve ölüm gibi birçok duygusal tepkiyi de öğrendiğini belirtmektedir.³³⁵ Çocuk arkadaşlarıyla birlikte oynadığı oyunlarla sosyalleşirken; ana, baba, işçi, doktor, hasta gibi çeşitli rollere bürünmekte ve kimlik kazanma yolunda önemli adımlar atmaktadır. Yani çocuk oyunla hayal gücünü geliştirmektedir.

Onur, bugün bütün dünyada, çocuk oyunlarının açık alanlardan kapalı mekânlara çekildiğini belirtmektedir.³³⁶ Ayrıca Onur, oyunun gitgide eğlenceye dönüşmesini de en önemli modernleşme örüntüsü olarak görmekte ve çocukların, oyun ve eğlence kültürünün yalnızca pasif alıcıları olmadıklarını, aynı zamanda bu kültürün yaratıcıları da olduklarını ifade etmektedir.³³⁷

Oyun oynama ediminin kapalı alanlara çekilmesinin nedenleri arasında teknoloji ve (bölüm 3.2.2’de bahsedileceği üzere) betonlaşma bulunmaktadır. Zira kişisel gelişimi hızlandıran oyunlarla, zekâ gelişimini olumlu etkileyen oyunların yerini genellikle evlerde bulunan bilgisayarlar, atariler ve kişisel oyun makineleri

³³⁵ <http://www.milliyet.com.tr/extra/venus/cocuk/coc001/cocuk67.html> (erişim:18/07/2012)

³³⁶ Onur, **a.g.e.**, s.282

³³⁷ Onur, **a.g.e.**, s.282

almıştır. Bu makinelerle çocuklar doğrudan katılımcı olmak yerine, oyuna dolaylı olarak katılmakta yani işin içine bizzat girememektedirler. Onun yerine gerçek hayat deneyimlerinin ‘ucuz kopyasına’ ³³⁸ maruz kalmaktadırlar ve oturdukları yerden ‘hareketsiz bir şekilde toplumsallaşmaktadırlar.’ ³³⁹

Elbette bu tez çalışması, bilgisayar tabanlı oyunların ³⁴⁰ hepsinin zararlı olduğunu savunmamaktadır fakat başta teknolojik gelişmeler olmak üzere, medyanın ve durağan olmayan toplumun, çocuğu ve çocukluğu git gide yıprattığı ve bitirdiğini de okuyucuyla paylaşmayı hedeflemektedir. Bugün çocukluk, tıpkı sanayi devriminin başlangıcındaki korkunç haline döndürülmek istenmektedir. Buda teknolojik gelişmeler (teknolojik gelişmelerin etkisinin en kuvvetli olduğu alan medya) ve sosyal adaletsizlik sayesinde gerçekleştirilmektedir. Teknolojik gelişmeler oyun oynama pratiklerini değiştirdiği gibi, yeni çocukluk ideolojisinin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu ideolojide ise çocuk ve yetişkin gibi bir kavram yoktur. Ek olarak çocuğun içine bulunduğu yaşam koşulları ve psikoloji de onu oyun oynamaktan uzaklaştırmakta, oyunu gereksiz kılmaktadır.

³³⁸ Detaylı bilgi için bkz. Cesur ve Parker, **a.g.m.**, s.112

³³⁹ Detaylı bilgi için bkz. Cesur ve Parker, **a.g.m.**, s.112

³⁴⁰ Wartella, Lee ve Caplovitz bilgisayar kullanımının çocukların gelişimsel ihtiyaçlarını karşılayamayacağını ifade etmektedirler. Özellikle bilişsel gelişim açısından çocuklar fiziksel ve duygusal olarak işin içine girdiklerinde öğrenebilmektedirler. Bilgisayarın sadece içerik nakleden sistemi, gerçek hayat deneyimlerinin ucuz birer kopyası olmaktadır, çünkü yaşanan deneyimlerin yerine bilgisayar malumat-işleme (information processing) temelli, mekanik bir model sunabilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Cesur ve Parker, **a.g.e.**, s.112

2.1.1. Yeni Çocukluk İdeolojisi

Bu kısımda yeni çocukluk ideolojisinin ne olduğu üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Bu ideoloji ilk başlarda, çocuk emeğinin kullanılmaya başladığı dönemlerden çok sonraları çocuğu yetişkin hayatından izole etmiş; fabrikadan kurtarmıştır. Günümüzde ise bu değiştirilmiş yeni çocukluk ideolojisi, teknoloji, medya³⁴¹ ve kapitalizm vasıtasıyla desteklenmekte, çocuk ve yetişkin hayatı arasındaki ayrım hızla eritilip, toplumsal bir kurgu³⁴² olan çocukluk kavramı yok edilmeye çalışılmaktadır. Tıpkı çocukların olduğu ama çocukluğun olmadığı dönemlere geri dönmek istenircesine, kapitalizm çocuk ve yetişkini eskiden de olduğu gibi aynı yerde, yani fabrikada görmeyi arzu etmektedir.

Ortaçağlar sonrası modern dönemlerde, her ne kadar çocuk emeğine rastlanılsa da, orta ve üst sınıflarca, çocuğun yerinin iş yeri değil, okul; temel meşgalesinin çalışma değil, eğitim ve oyun olduğu benimsenmiştir. Bu bakımdan çocuk ile çocukluk (childhood) arasında kopmaz bir ilişkinin olduğuna dair orta sınıflar arasında güçlü bir düşünce belirmiştir. Postman, çocukluğun bir orta sınıf fikri olarak başladığından kuşku duymamıştır.³⁴³ Çünkü çocuklara ancak orta sınıflar para harcayabilmişlerdi. Postman, çocukların yetişkinlerden farklı biçimde giyinen, konuşan, zaman geçiren, öğrenen ve düşünen insanlar olduğuna dair fikrin, bir yüzyıl sonra da alt sınıflarca kabul edildiğini belirtmiştir.³⁴⁴ Bu fikrin kabulüyle, çalışmayı da içeren yetişkinlere ait günlük ilişkiler dünyasının dışına atılan çocuklar,

³⁴¹ Teknolojinin medyayı her geçen gün güçlendirdiği gerçeğini unutmamak gereklidir.

³⁴² Kavram Neil Postman tarafından kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Cesur ve Paker, **a.g.m.**,

³⁴³ Aktaran: İnal, **a.g.e.**, s.15

³⁴⁴ Aktaran: İnal, **a.g.e.**, s.15

kendilerine sunulan mekana (okul) yerleşmeye ve eğitimle tanımlanmaya başlamışlardır.³⁴⁵

Ertürk, 19'uncu yüzyıldaki kanalıyla kalkınma sürecindeki temel tartışmanın, emeğin seferber edilmesini öte yandan bu seferberlik sürecinin insani yönlerinin hesaba katılması gerekliliği üzerine oturtulduğunu belirtmiştir.³⁴⁶ Bu bağlamda çocuğun zaman ve enerjisine aynı oranda talip olan okul ve fabrika arasındaki ayrışma evrensel doğurguları (implications) olan bir tartışma başlatmıştır.

Bazı çevreler fabrikayı çocukları sokaktan kurtaran ve yetişkinliğe geçişlerini sağlayan önemli bir sosyalleşme süreci olarak romantize ederken, diğer bazıları çocuğun fiziki ve entelektüel gelişimini olumsuz yönde etkilediği gerekçesiyle çalışmalarına karşı çıkarak çocukların yerlerinin okul olduğu görüşünü savunmuşlardır. Zaman içinde, ikinci görüş galip gelerek etik değerlere ve uluslar arası anlaşmalara temel olmuştur. Kısaca ekonomik ve sosyal değişimler sonucu, erken modern dönem başlangıcında çocuk emeği ve çiraklık değer kaybetmiştir. Zira makineleşme gelişmiş ve zanaatın yerini, gelişkin biçimi yaşam boyu öğrenme olan eğitim almıştır. Böylece iş hayatından okula doğru bir değişim başlarken çocuğun bir bağımlılık zamanı olması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır.³⁴⁷ Zelitzer'in de belirttiği gibi çocukların sanayiden koparılıp idealize ve romantize edilmiş bir çocukluk dünyasına yerleştirilmeleri ve rekabetçi piyasa ilişkileri dünyasından ve kamusal alandan korunmaları onların yeni bir ideoloji içinde ele alınmalarını sağlamıştır.³⁴⁸ Ek olarak başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinde

³⁴⁵ Aktaran: İnal, **a.g.e.**, s.15

³⁴⁶ Aktaran: İnal, **a.g.e.**, s.16-17

³⁴⁷ İnal, **a.g.e.**, s.17

³⁴⁸ Aktaran:İnal, **a.g.e.**, s.17

çocuk işçileri korumak için çıkan yasalar onları fabrika ortamından uzaklaştırmıştır. Bu yasalarla birlikte çocuğun sevgi gösterilmesi gereken bir varlık olduğu ve gelecek yaşantısında yer alacakları meslekler için daha iyi eğitilmeleri gerekliliği anlaşılırken; ailenin de bundan statü talep etmesi bir çocukluk ideolojisi oluşmasına neden olmuştur.

Gelir azlığının yoksulluğa yoksulluğun ise çocukların çalışması üzerinde etkili olacağına kanaat getiren Bulutay, ilkel ve geleneksel toplumlarda anne ve babanın çocuktan yararlandığını “modern zamanlarda” ortaya çıkan çekirdek ailenin ise bu ilişkiyi tersine çevirdiğini; yani artık çocuğun aileden çıkar sağladığını, normal olanın da böyle olması gerektiğini ifade etmektedir.³⁴⁹ Kısacası, bir taraftan çocuğun çalışmasının temelinde yatan asıl nedenlerden birinin (hem de belirleyici olanın) yoksulluk olduğu kaydını düşen yazar; diğer taraftan çocuk çalıştırmayı modernlikle bağdaştırmamaktadır.³⁵⁰

Bulutay’dan sonra, Uno’nun Japonya örneği yeni çocukluk ideolojisini anlamak adına oldukça kayda değerdir.³⁵¹ “Uno, son üç yüz yıl boyunca çocuklar karşısındaki tutumların ve davranışların sürekli değiştiğini belirtmektedir. Buna göre bağımlı ve sevgiye fazlaca gereksinim duyan romantik çocuk görüşü bugünün kentsel Japonya’sında geçerlidir; oysa erken modern ve savaş öncesi dönemde çocukları imparatorun tebaası ve evin işçisi olarak gören yararcı çocuk anlayışı yaygındı.³⁵² Bugün altı yaşın üstündeki çocuklar evin bir çalışanı olmaktan çok bağımlı ve tüketici olarak algılanırlar; annelerinin uzun süreli, dikkatli bakımını

³⁴⁹ Aktaran:Gün, **a.g.e.**, s.110-111

³⁵⁰ Aktaran:Gün, **a.g.e.**, s.110-111

³⁵¹ Onur, **a.g.e.**, s.325-326

³⁵² Onur, **a.g.e.**, s.325-326

bekledikleri varsayılır. Bu yeni anlayışa göre çocuklar sevgi alan, başarılı aile statüsünü ilerleten varlıklardır; ama evin gelir getiren işçileri olmaları gerekmez. Öte yandan, ana babalar çocuklarının yaşamda kendi yollarını özgürce seçmelerine izin verirler, destek olurlar. Toplumda bir yer ve geçim sağlamak için çocukların evde ve toplulukta büyüklerine boyun eğmesinin teşvik edildiği geçmiştekinden farklı olarak; bugünün Japon çocuklarının çeşitli ortamlarda çeşitli öğretmenlerden daha değişik toplumsal ve mesleksel beceriler talep ettikleri söylenebilir.”³⁵³

Görüldüğü gibi yukarıda açıklanan tüm görüşlerin ana eksenini; çocuğun korunmaya, sevgiye, eğitime ve oyuna gereksinim duyan bir varlık olduğu yönündedir. Tüm bu gereksinimler çocuğu yetişkinden ayırmakta, onun gelişimsel sürecine katkıda bulunmakta ve sağlıklı bir yetişkin olmasını sağlamaktadır. Bugün bu gereksinimlerin birçoğu belirli etmenlerce yok edilmeye çalışılmaktadır.

Korunmaya ve gözetilmeye muhtaç olan çocuk, eğitimin parasız olduğu bir ülkede, eğitimin yan masraflarından ötürü okuyamamakta; geçinmek için ağır ve düşük getirisi olan işlerde çalışmaktadır. Gününün birçok saatini işyerinde, yastı olmayan insanların yanında, gözetimsiz geçiren çocuk, her türlü tehlikeye açık olabildiği gibi, 1.2.5’de bahsedildiği üzere, yetişkin yaşantısından da etkilenebilmektedir. Bu etkilenme, ‘rol model alma’ olarak adlandırılabilen ve çocuk bunu muhatap aldığı kişilerden öğrenebilmektedir. Böylelikle çocuğa ait olan davranışlar yıpranmakta ve çocuk üzerinde yetişkin davranışı ağır basmaya başlamaktadır. Elbette iş ortamları tüm bunların dışında, sevgi ve oyun gibi çocuğun ihtiyaç duyduğu diğer gereksinimleri karşılamakta da yetersiz kalmaktadır. Tüm bu yetersizlikler silsilesi aslında, çocukluk kavramını git gide törpülemektedir.

³⁵³ Onur, a.g.e., s.325-326

Çocukluğun kendisinin tüketildiğinden bahseden Postman; nereye bakılsa, yetişkinlerin ve çocukların davranış, dil, tutum ve arzularının hatta fiziksel görünümünün, giderek artan bir biçimde birbirine benzediğini, birbirinden ayırt edilemediğini savunmaktadır.³⁵⁴ Bu çerçevede Postman, yaşadığı Amerikan toplumundan örnekler vererek, savını desteklemektedir:³⁵⁵ “Öyle ki farklı giyim biçimleri gibi bir zamanlar kasaba ve kentlerin sokaklarında görülen çocuk oyunları, giderek ortadan kaybolmaktadır. Zira çocuk oyunları antrenör (eğitmen), hakem ya da seyirci gerektirmemekte ve o anda bulunabilen yer ve araç-gereçler kullanılmak suretiyle, eğlenmek amaçlı oynanmaktadır. Little League’de beyzbol ve Pee Wee’de düzenlenen futbol etkinliklerinin, sadece yetişkinler tarafından yönetilmekle kalmamakla, her koşulda büyük lig maçlarına göre de biçimlendirilmektedir. Hakemlere ihtiyaç duyulur. Araç-gerece gerek görülür. Yetişkinler, oynayan çocukları saha kenarından alkışlar ya da yuhalarlar. Oyuncular zevk için değil, şöhret olmak için oynarlar. Bu sebeptir ki, dokuz yaşın üstünde olan bir çocuğu Jacks, Johny on the Pony (birdirbir) Blindman’s Buff (körebe) ya da top-zıplatma oyunları oynarken görmek artık çok güçtür.”³⁵⁶ Kısaca çocuğa has olan oyun oynama edimi, yetişkinlerinkiyle devşirilmeye çalışılmakta ve çocuğa ait olan şey tahrip edilmektedir. Tahrip edilen konu sadece oyun oynama edimi değildir.

Çocukluk ve yetişkinlik arasındaki bölücü hattı aşındıran önemli bir unsorda yeni teknolojiler sayesinde gün geçtikçe güçlenen medyadır. Tartışmaya, merkez medyayı oluşturan televizyon örneğinden başlanması oldukça yerindedir. Buna göre; resimler ve diğer grafik imgelerinin, Reginald Damerall’ın deyişiyle ‘bilişsel

³⁵⁴ Postman, **a.g.e.**, s.13-14

³⁵⁵ Postman, **a.g.e.**, s.14

³⁵⁶ Postman, **a.g.e.**, s.14

açından geri' olduğunun, en azından basılı sözcüğe ters olduğunun söylenebileceği bir anlam vardır.³⁵⁷ Postman'a göre, basılı sözcük, okuyucudan 'doğruluk içeriği'ne saldırgan bir yanıt vermesini gerektirir.³⁵⁸ "Kişi daima belirleme yapma konumunda olmayabilir, fakat kişi eğer yeterince bilgi ve deneyime sahipse kuramda belirleme yapabilir. Fakat resimler, gözlemcinin estetik bir tepki vermesini gerektirir. Resimler, aklımıza değil duygularımıza seslenir. Bizden düşünmemizi değil duyumsamamızı isterler. Grafik devrimini yansıtan ve televizyon üzerindeki yığınsal tezahürlerini önceden tahmin eden Rudolf Arnheim'in resmin zihinlerimizi uyutma potansiyeline sahip olduğu biçimindeki uyarısının nedeni budur."³⁵⁹ Damerall: "Hiçbir çocuk ya da yetişkin, televizyon izlerken daha fazla televizyon karşısında kalarak daha iyi konuma gelmez. Gereken beceriler o kadar basittir ki henüz yeteneksizliğinden dolayı televizyon izleyemeyen bir vaka duymadık. Sözlüksel ve sözdizimsel güçlüğüne göre büyük ölçüde değişen ve okuyucunun yeteneğine göre ayarlanabilen kitapların tersine televizyon imgesi, yaşa bakmaksızın herkesin izleyebileceği niteliktedir" ifadesine yer vermektedir.³⁶⁰ Yani televizyon simgesel biçimlerle ilgili olduğu için Laverne and Shirley'i³⁶¹, Sesame Street kadar kavrayabilmek kolaydır. Aynı kolaylık, McDonalds'ın reklamının bir Xerox reklamının kavraması için de geçerlidir.³⁶² Kavram kargaşasına mahal vermemek adına burada anlatılması gerekenler özetlenecek olursa; televizyon yetişkin yaşantısına ait olan şeylerle, çocuk yaşantısına ait olan şeyler arasındaki ayrımı kaldırmaktadır. Böylelikle, bir çocuk

³⁵⁷ Aktaran: Postman, **a.g.e.**, s.96

Aslında yukarıda Damerall'ın televizyon dünyasına ait resim ve grafik imgeleri bilişsel açıdan geri bulmasının nedeni tüm içeriğin herkesçe anlaşılmasının kolay olmasıdır.

³⁵⁸ Postman, **a.g.e.**, s.96

³⁵⁹ Postman, **a.g.e.**, s.96

³⁶⁰ Aktaran: Postman, **a.g.e.**, s.103

³⁶¹ 1976 yılında ABD'nin, ABC kanalında yayınlanan bir durum komedisi.

³⁶² Postman, **a.g.e.**, s.103

yetişkin beğenisine hitap eden bir reklamı rahatlıkla anlayabilmektedir keza tersi de söz konusudur.

Arnheim, Heilbroner ve Barthes grafik devriminin, çocukluğun statüsünde radikal değişime nasıl da katkıda bulunduğuna işaret etmektedirler. Zira bu yazarlar, çocukluğu olanaklı kılan sosyal ve entelektüel hiyerarşileri ³⁶³ desteklemeyen simgesel bir dünyanın oluşmasından bahsetmektedirler. ³⁶⁴ Bu dünyada aslında çocukluk yittiği gibi, yetişkinlik de muğlâk bir hal almaktadır. Zira televizyondan ve sinema endüstrisinden örnek verilecek olursa, artık yapımların büyük bir çoğunluğu belirli bir kitleye seslenmekten çok ortak bir kitleyi hedeflemekte; çocuklara sunulan yapımlar yetişkinlere de hitap etmektedir. Böylelikle yetişkinlere ve çocuklara ortak kültürel değerler benimsetilmeye çalışılmaktadır.

Yukarıda esas olarak anlatılmak istenen, Şirin'in de aktardığı gibi, televizyona getirdiği eleştirel bakışla adından söz ettiren Neil Postman ve Martin Esslin gibi iletişimciler açısından da geçerli olan bir ayrımın söz konusu olduğudur: Bu da televizyonda çocuk ve yetişkin arasında ayırım yapmanın gereksizliğidir. ³⁶⁵ Zaten mentaliteleri türdeş hale getirmek, televizyonun doğasında vardır. Televizyon programlarının on iki yaş mentalitesi için tasarmlandığı sözündeki kinaye, esas kitlesi aile olması gereken televizyonun neden on iki yaş çocuğunun biliş düzeyini

³⁶³ Burada hiyerarşi sözcüğü çok önemlidir. Televizyon her şeyi her dakika söyleyebilen bir aygıttır. Öyle ki yetişkinler, bir çocuğun yanında sarf edilmemesi gereken sözler olduğunu bilir ve bunu çocuğun gelişimsel açıdan zarar görmemesi için kullanmaz. Televizyon ise bunu hiç ummadık bir zamanda çocuğun da bulunduğu bir ortamda kullanabilir. Böylelikle çocuğu seneler içinde yetişkin yapacak olan bilgiler, yani çocuğun yıllar içinde öğrenmesi gereken bilgi hiyerarşisi bozulur. Bu da tahmin edilebileceği gibi sağlıklı bir gelişimi engeller.

³⁶⁴ Postman, **a.g.e.**, s.97

³⁶⁵ Ertürk,**a.g.m.**, s.64

dikkate alarak programlandığı paradoksunu gündeme getirmektedir.³⁶⁶ Yani medya iki dünya arasında bir köprü vazifesi görmekte, bu iki dünyayı birleştirmektedir.

Akçalı'ya göre çocukluğun yitirilmesinde televizyon tek başına bir aktör değildir. Çünkü tüketim toplumu içinde çocukluk ile yetişkinlik arasındaki ayırıcı çizgi hızla aşınmakta ve çocukluğun kendisi de hızla tükenmektedir. Birbirine benzeme, marka tutkusunun yaygınlaşması, çocuk oyunlarının giderek yitmesi, sürekli can sıkıntısı halinin kalıcılığı, çocukluğun tüketim kültürü içinde yeniden biçimlenmesinin, yitirilişinin işaretleri olarak alınabilir.³⁶⁷

Yazılı medyanın da çocukluğun yitmesine destek olduğu aşikârdır. Seçkin'in yaptığı çözümlemeye göre tüketici çocuğun inşasına yönelik, piyasada çeşitli yaş gruplarındaki çocuklara ulaşmayı hedefleyen çok sayıda popüler çocuk dergisi satışa sunulmaktadır.³⁶⁸ Buna göre; marketlerde, gazete bayilerinde çocukların bireyselleşmesine, toplumsallaşmasına katkıda bulunan eğlendirici kitle iletişim araçları olarak sunulan dergilerin, aynı zamanda doyumsuzlaştıran, sorgusuz bir tüketim kültürünün hem aracı, hem ürünü olarak işlev gördüğü, çocukları, tüketip atmaya, sahip olmaya, tüm dünyayı bu çerçevede algılamaya sürüklediği sonucuna varılmaktadır.³⁶⁹

Montgomery'e göre internette hızla yerleşen çocuklar ve ergenler için yaratılmakta olan yeni dijital medya kültürü ise pazar güçlerini betimlemektedir. Ona

³⁶⁶ Ertürk, **a.g.m.**, s.64

Postman, TV'nin, çocukluk ile yetişkinlik arasında kesim çizgisini üç biçimde aşındırdığı sonucuna ulaşmıştır: Birinci olarak, çünkü TV, biçimini anlamayı sağlayacak bir eğitim gerektirmez. İkinci olarak, çünkü TV, gerek zihinden gerekse de davranışlardan karmaşık istemlerde de bulunmaz. Üçüncü olarak, çünkü TV, izleyicisini ayrıma tabi tutmaz. Detaylı bilgi için bkz. Postman, **a.g.e.**, s.104

³⁶⁷ Cesur ve Paker, **a.g.m.**, s.108

³⁶⁸ Gülcan Seçkin, "Popüler Çocuk Dergileri ve Tüketici Çocuğun İnşası(Pazarlanması)", **Çocuk Hakları ve Medya El Kitabı**, (Haz. Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.235

³⁶⁹ Seçkin, **a.g.m.**, s.235

göre, kar amacı gütmeyen örgütler, müzeler, eğitsel kurumlar, hükümet birimleri çocuklar için online içerik geliştirmede önemli rol oynamaktadırlar. Onlarla dünyayı keşfetme diğer çocuklarla topluluk oluşturma ve kendilerinin sanat ve literatür eserlerini yaratma fırsatı sunmaktadırlar. Ancak çoğunlukla teşvik edilen bu ticari siteler medya kartelleri ve oyuncak şirketleri tarafından desteklenmekte ve bu siteler eğitsel siteleri gölgede bırakmaktadır. İnternetin interaktif özelliklerini kullanarak şirketler, reklamı ve web sitesi içeriğini birleştirip çocuklar arasında marka bilinci ve bağlılığı yaratmaya çalışmakta, çocukları çok erken yaşlardan başlayarak tüketici olmaya teşvik etmektedirler. Benzer şekilde Marsh ve Millard da, bilgisayar ve dijital erişim kaynaklarının çocukları yenedünyalara götürebildiği, kendileri ve başkalarının hayatları hakkında yeni bakış açıları yarattığını vurgularken, pazar aktörlerinin sadece çocukların ceplerine yönelmediğini, bunun yanında düşünce süreçleri ve kanaatleri hakkında da planlarının bulunduğunu belirtmektedirler.³⁷⁰

Marka bağımlılığı yaratmak, çocukların düşüncelerini ve kanaatlerini yönlendirmeye çalışmak, çocukların ceplerine göz dikmek aslında kapitalizmin çocuk ve yetişkin ayırt etmeksizin sömürmeye odaklı olduğunun en büyük göstergesidir. Çocuk ve yetişkin ayrımının olmadığı bir toplumda da çocuktan bahsetmek oldukça gereksizdir. Tüm bunlarla birlikte yukarıda sayılan medyaların çokluğu göz önünde bulundurulursa, enformasyona aşırı derece maruz kalmak, aslında çocuklar için uygun değildir ve bir yazarın mecazlı anlatımıyla, “önceden yetişkin enformasyonunun gizli bahçesine giren çocukların, çocukluk bahçesinden kovuldukları” anlamına gelmektedir.³⁷¹

³⁷⁰ Terkan, **a.g.e.**, s.27-28

³⁷¹ Serdar Öztürk, **Televizyonun Çocukların Siyasal Toplumsallaşmalarındaki Yeri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000, s.52

2.1.2. Yeni Medya, Dijital Oyunlar Ve Çocuklar

Bu bölümde, teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ve gün geçtikçe yaygınlaşan yeni medya kavramına değinilecektir. Yeni olan medyanın, yitip giden çocukları nasıl etkilediği bu bölümün tartışma konusunu oluşturacaktır.

Yeni medya araştırmalarında yeni kültürel formların gelişinin genellikle çok farklı tepkilerle karşılaşılır oluşu dijital medya için de söz konusu olmuştur. Bir yandan, yeni medyanın özellikle öğrenme için inanılmaz pozitif potansiyele sahip olduğu, diğer yandan ise, genelde risk altında görünenler için zararlı olarak ele alındığı görülmektedir. Bilgisayarın yeni öğrenme biçimleri meydana getirdiği ve çocukların doğal yaratıcılıklarını ve öğrenme isteklerini ortaya çıkardığı ileri sürülmekte, bilgisayarların çocukların birbirleri ile iletişim kurmalarına, kendilerini ifade etmelerine ve daha önceden mümkün olmayan şekilde topluluk hayatına katılmalarına olanak sağladığı dile getirilmektedir. Buna karşılık yeni medyanın çocukların hayatına yönelik olumsuz etkilerinden de söz edilmektedir: Özellikle yeni medyanın çoğunlukla eğitimsel potansiyeli değil de, eğlenme aracı olarak ortaya çıkması üzerinde durulmaktadır. Televizyon hakkında düzenli olarak tekrarlanan endişelerden bazıları, bu yeni medyayla da bağlantılıdır. Dijital medyanın sıklıkla çocukların davranışları üzerinde kötü etkileri olduğu ve özellikle taklidin şiddete neden olduğu vurgulanmaktadır.³⁷²

Ertürk'e göre de insan kaynaklı tüm teknoloji ürünleri gibi, bu zaman sürecinde medyanın teknolojik açılımı olumlu ve olumsuz pek çok katkısı ile

³⁷² Terkan, **a.g.e.**, s.27

tartışılmıştır.³⁷³ Çocuklar ve gençler arasında halen devam eden ‘oyun deliliği’, internetin yayma etkisi ile büyük kitlelere ulaşmıştır. Bilgisayar teknolojilerinde üretilen pek çok küçük boy el oyuncacı, küçük bilgisayar donanımlarıyla çocukların oyun dünyasında yerini almıştır. İnternet bağlantılı oyunlar çocukları farklı ülke ve kültürden de olsa birbirlerini tanımadan sanal oyun ortamları yaratmaya başlamıştır.³⁷⁴ Televizyon, gazete, dergi, radyo gibi pek çok iletişim mecrası, bilgisayar, cep telefonu vb. pek çok farklı teknolojiler ile takip edilebilir duruma gelmiştir. Bu gelişmeler sonucu bilgisayarların ve dolayısıyla internetin eve girişi ile teknolojik gelişmelerin etkisi, çocuk doğduğu andan, hatta anne karnında iken gelişim dönemlerine etki etmeye başlamıştır.³⁷⁵

Bir önceki başlığa atfen, çocuklar yetişkinlerin bildikleri şeyleri bilmeyen bir insan kategorisi olarak tanımlanmıştır.³⁷⁶ Ortaçağ’da insan kategorisi yoktu, çünkü yetişkinlerin özel (:exclusive) enformasyonu bildirebilecekleri araçlar oluşmamıştı. Gutenberg çağında ise bu türden araçlar geliştirilmiş,³⁷⁷ televizyon çağında ise çözülmüştür.³⁷⁸ Yani burada yetişkinlerin bilmesi gereken sırlar yukarıdaki bölümde de bahsedildiği üzere çocuklara ifşa edilmiş ve buda çocukluğu öldüren bir süreci başlatmıştır. Tüm bu sürecin farkına varılması sonucu; Cheviron, 1980’li yıllarda iletişim alanında üstünde çokça durulan medyaya ve medya teknolojisine erişimde eşitsizlik sorununun, artık büyük ölçüde değiştiğinden

³⁷³ Ertürk, **a.g.m.**, s.50-51

³⁷⁴ Aktaran: Ertürk, **a.g.m.**, s.51-52

³⁷⁵ Yıldız Ertürk, **a.g.m.**, s.51-52

³⁷⁶ Neil Postman, **a.g.e.**, s.110

³⁷⁷ Matbaanın icadıyla bilgi hiç olmadığı kadar ekonomik ve hızlı bir şekilde dolaşıma girmiştir. Basılı materyal sayısındaki bu fazlalık yetişkin (okumayı bilen) ve çocuk arasındaki bilgi farkını oldukça açmıştır. Bu da bir tarafta okumayı bilen ve yazılı kaynaklardan öğrenen bir yetişkin modeli yaratmışken; bir tarafta da okumayı bilmeyen hayata dair pek şey öğrenememiş çocuk modelini ortaya çıkarmıştır.

³⁷⁸ Postman, **a.g.e.**, s.110

bahsetmiştir.³⁷⁹ Bu doğrultuda, medya ile izleyicileri arasındaki ilişkiyi, medyaya açıklık, medyaya erişim kolaylığı, medyaya maruz kalma ve medya bağımlılığı almıştır. Söz konusu bağımlılığın çocuklarla ilgili boyutuna bakıldığında ise, iki medyanın ön plana çıktığı vurgulanmıştır: Televizyon ve internet.³⁸⁰

Ertürk, teknolojik gelişmelerin etkisiyle, toplumsal değişimin çok hızlı gelişmekte ve yayılmakta olduğunu belirtmektedir.³⁸¹ Teknolojik gelişmeler çoğunlukla toplumsal diğer değişim ve gelişim unsurlarının önünde gitmektedir. Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler, her şeyden önce iletişim alanında kendini göstermektedir. İletişim ve enformasyon tabanlı olgu-süreçleri toplumsal yapıyı giderek daha fazla belirlemektedir.³⁸² Doğal olarak çocuk gelişimi açısından da bu değişimin etkisi görülmektedir. Bu hızlı değişim, hiçbir zaman ebeveynin kendi gelişim dönemine paralellik göstermemektedir. Ebeveyn genellikle kendi gelişim döneminde ki toplumsal gelişimin daha iyi ve doğru olduğu inancıyla, teknolojik gelişmelerin çocuğun doğal gelişimini olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. Bu hızlı gelişimin kontrolsüz bir şekilde yaşama girmesi, teknolojik gelişimin nasıl yönetilmesi gerektiğinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.³⁸³

Ertürk'e göre çocuğun gelişim sürecine etki eden toplumsal değişkenler içindeki medya etkisi artık kaçınılmaz olarak başköşedeki yerini almıştır.³⁸⁴ Bugün teknolojiye sürekli ve hızlı değişim paralelinde, medyanın yetişkine hitap ettiği kanısı, yerini çocukların da göz ardı edilmemesi gerekliliği bilgisine dönüştürmüştür.

³⁷⁹ Cheviron, **a.g.m.**, s.189-190

³⁸⁰ Cheviron, **a.g.m.**, s.189-190

³⁸¹ Ertürk,**a.g.m.**, s.50

³⁸² Aktaran:Ertürk,**a.g.m.**, s.50

³⁸³ Ertürk,**a.g.m.**, s.50

³⁸⁴ Ertürk,**a.g.m.**, s.49

Medyaya katılım hakkı olan çocuğun, medya kullanımının ve medyada kullanımının önemine vurgu yapılmaya başlanmıştır.³⁸⁵ Fakat teknolojik gelişmeler ışığında güçlenen yeni medya ortamlarının çocuklar üzerinde nasıl yönetilmesinin bilinmemesi çeşitli problemler çıkarmış ve bu da araştırmalarca kanıtlanmıştır. Inter Media Surveys'in toplumsal yapıyı tehdit eden medya mesajlarını ve bu mesajların çocuk ve gençlerde ne tür davranışları desteklediğini ele alan 2002-2003 raporunda yer alan olumsuz etki ve sonuçlarından bazıları şöyledir: Eğlence medyasının, gençlerin kimlikleri ve tarzları üzerindeki etkisi; aile, okul, din ve toplum gibi geleneksel etki kaynaklarının rolünün gittikçe azalması; toplumsal ve sosyal başarılar yerine bireysel ve kişisel başarıların öneminin vurgulanması; değer yargılarını oluşturan 'doğru' ve 'yanlış'ın birbirine karışması; gerçekte yükselen beklentiler arasındaki boşluğun artması; tahammülsüzlük ve apati gibi zararlı ve gerçekçi olmayan stereotiplerin vurgulanması; gençlerin düşünme ve üretme çabalarının yerini medya takibinin alması..³⁸⁶

Her ne kadar başlıkta belirtilmese de tartışmaya geleneksel medya yani televizyon cephesinden başlanması oldukça yerindedir. Buna göre, Türkiye'de yapılan çalışmalar televizyon aracılığıyla, çocukların edilgin bir şekilde popüler tüketim kültürünün hedefi haline geldiğine işaret etmektedir.³⁸⁷ Tandaçgüneş çocukların televizyon izleme oranıyla, dilde yaşadığı kültürel yabancılaşma arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu görmüş ve bu doğrultuda yapılan değerlendirmede çocukların kitle iletişim aracı olarak televizyondan aldıkları iletileri, farkındalıktan

³⁸⁵ Ertürk, **a.g.m.**, s.49

³⁸⁶ Aktaran: Cesur ve Paker, **a.g.m.**, s.110

³⁸⁷ Cesur ve Paker, **a.g.m.**, s.110

yoksun olarak içselleştirdikleri yorumunu yapmıştır.³⁸⁸ Mihandoust ise televizyonun kullanım ve rolü bakımından yapılan araştırmaların her hangi bir toplumda televizyonun yaşama girmesiyle paralel olarak, bireylerin zamanın çoğunu bu aracı izlemekle geçirdiğini bildirmiş; televizyonun toplumun belirli kesimleri olan çocuk ve gençlik kesimini, diğer izleyici gruplarına göre çok daha fazla etkilediğini aktarmıştır.³⁸⁹ Burada televizyon izleme her ne kadar olumsuz özellikleriyle ele alınmış olsa da, bazı yazarlar televizyon izlemenin çocuk üzerindeki olumlu etkilerinden de bahsetmiştir.

Okul dönemi çocuklarının, televizyonu sevilen bir eğlence aracı olarak da gördüğünü belirten Kapferer, televizyon izlemenin dil gelişimini arttırdığı, kelime haznesi geliştirdiği, belli bilgileri kazandırdığı, küreselleşmeyi oluşturduğu gibi, çocuk gelişimindeki olumlu etkilerini öne çıkarmaktadır.³⁹⁰

Her ne kadar işçi çocukları kapsamasa da Beebtjes ve Tom Van der Voort'un araştırma bulguları oldukça önemlidir. Televizyonun çocuk ve gençlerin okuma alışkanlıkları üzerinde etkilerini inceledikleri çalışmalarında Beentjes ve Tom Van der Voort, televizyonun okumaya ayrılan zamanı daraltmakla birlikte, çocukları meraklandırarak onları okumaya yönlendirebileceğini iddia etmektedirler.³⁹¹ Dikkat edilmesi gereken olumlu araştırma sonuçlarının, okul çağı çocuklardan alındığıdır. Televizyon ve kitap okuma arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırma, televizyonun kitap okumaya ayrılan zamanı alması durumunda olumsuz etkiye

³⁸⁸ Aktaran: Cesur ve Paker, **a.g.m.**, s.110

³⁸⁹ Nassrin Mihandoust, **Televizyonda Yer Alan Şiddet Programlarının Çocuk Ve Gençlere Etkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1989, s.1

³⁹⁰ Aktaran: Ertürk, **a.g.m.**, s.63

³⁹¹ Aktaran: Ertürk, **a.g.m.**, s.63

dönüştüğü yolundadır. Televizyon izleme, bilgisayar ve benzeri ortamlarda oyun oynama, çocuğun okumaya karşı olan ilgisini azaltabilir, çünkü medya ortamlarından anlatılan bir öyküyü izlemek daha kolaydır. Burada üzerinde önemle durulan nokta, hayal sürecidir. Medya ortamları genellikle, hayali de kurgulamış olarak çocuğa sunmaktadır. Oysa kelimeler, düşünceleri hayale dönüştürür. Çocuk bir şeyi okurken, kelimeleri ve harfleri tanır. İsterse tekrar okuyabilir, isterse durabilir, hayal edip okumaya devam edebilir.³⁹² Artık çocukların kitap okuma için bile, bilgisayarlarını veya küçük elektronik araçlarını tercih ettikleri görülmektedir.³⁹³

Tartışmanın bir diğer cephesini de dijital oyunlar oluşturmaktadır. Binark ve Sütçü'ye göre oyun kültürü ve oyun oynama pratikleri üzerine çalışmalar bugüne kadar halk bilimi, sosyal ve kültürel antropoloji bilim dalları içinde yapılmaktadır.³⁹⁴ Bu doğrultuda, dijital oyun kültürü üzerine akademik çalışmalar ise daha yakın tarihlidir ve dijital oyun kültürü üzerine çalışmaların artmasının iki temel nedeni vardır. İlki, dijital oyun yazılımının bütün dünyada sinema endüstrisi gelirleriyle neredeyse denk gelir sağlaması ve önemli bir kültür endüstrisi haline gelmesidir. İkincisi de, günümüz gençlerinin televizyon kültürü içinde doğmuş olması ve bu görsel-işitsel kültürünü verili kabul etmelerinden kaynaklanan ekran karşısında bedeninin genelini hareketsiz, ama gözün ve ellerin hareketli olduğu şekilde boş zaman geçirme etkinliklerini kolaylıkla benimsemeleri durumudur. Araştırmacılar bu iki nedenden dolayı, dijital oyun kültürü üzerine giderek daha fazla, önemli bir

³⁹² Aktaran:Ertürk,**a.g.m.**, s.63

³⁹³ Ertürk,**a.g.m.**, s.63

³⁹⁴ Mutlu Binark ve Günseli Bayraktutan Sütçü, "Dijital Oyun Kültürü ve Türkiye'de Gençliğin İnternet Kafe Kullanım Pratikleri: Çevrim İçi ve Çevrim Dışı Kimlik Egzersizleri, Hareketsiz Toplumsallaşma ve Sanal Kariyer Yapma-Ankara'da Etnografik Alan Çalışması", (TÜBİTAK, Etnografik Alan Çalışması, Aralık 2008), s.15

bilimsel çalışma alanı, hatta dalı (ludology)³⁹⁵ olarak eğilmektedirler. Bu çalışmalar disiplinlerarası bir duruşa sahip olup, bilgisayar oyunların çeşitlenmesi ve erişiminin yaygınlaşması ile birlikte gelişim göstermektedir.³⁹⁶

Binark ve Sütçü, yaşam tarzı ve tüketimin tanımını yaptıktan sonra, boş zaman kullanımının tercih ve pratiklerinin de yaşam tarzı ile alakalı olduğunu bildirmektedirler. Buna göre, Türkiye’de gençler farklı bireysel tarzlar ararken, kendileri için en uygun olanı aslında küresel kültürel pazarda sunulan belirli seçenekler arasından seçmek zorunda kalmaktadırlar.³⁹⁷ Bu bağlamda sanal uzamda dijital oyun oynama edimi kültürel sermayenin belirli bir biçimde kullanılması olarak tanımlanmaktadır.³⁹⁸

Kültürel sermayenin dijital oyun oynanarak kullanılmasının zararlı olduğu gibi bir görüş bildirmek elbette bu araştırmanın amacı değildir fakat çocuk üzerinde belirli etkileri olduğunu da belirtmek oldukça yerindedir. Buna göre Smith dijital oyun oynamanın pozitif etkilerini el-göz eşgüdümü, dikkati toplama stratejileri, simgesel dilleri anlama ile zihinde döndürme, uzamsal görselleştirme ve zihinsel bütünleme gibi becerilerin gelişimi olarak sayarken; negatif etkileri ise bağımlılık, daha önemli etkinliklerden geri kalma ve saldırgan düşünce ve davranışlarda artış olarak kaydetmektedir.³⁹⁹

Dijital oyun ve bilgisayardan hemen sonra tartışmanın son cephesini de internet oluşturmaktadır. 1980’li yıllardan itibaren bilgisayar ve buna bağlı olarak

³⁹⁵ Oyun bilimi.

³⁹⁶ Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.15

³⁹⁷ Aktaran: Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.17

³⁹⁸ Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.16-17

³⁹⁹ Gleen G. Smith, “How do computer affect your children?”, **Eğitim Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Güz 2004 , s.72

bilgisayar oyunları, 1990’larda internet, hedef kitlesini çocuk ve gençler üzerinde yoğunlaştıran mecralar olarak belirmiştir. Çocuklar da yetişkinler kadar hızlı ve doğrudan iletişim araçlarına erişim sağlayabilir duruma gelmişler ve çocuklar birçok elektronik iletişim teknoloji(si) tarafından kuşatılmıştır.⁴⁰⁰ Fakat bu ortam diğer mecralardan radikal bir şekilde ayrılmaktadır. Zira gerek oyun tartışmalarında gerekse televizyon tartışmalarında, çocuğun maruz kalacağı içeriğin bilinmesi çok daha kolay olabilirken, internette bunu kestirmek çok daha zordur. Dolayısıyla çocuklar milyonlarca içeriğe maruz kalabildiği gibi, bunları denetlemek; hangilerinin olumlu, hangilerinin olumsuz olduğunu tahmin etmek oldukça güçtür. Öyle ki bu ortam şu şekilde tanımlanmaktadır: “Hayatımıza giren, yaşam biçimlerimizi değiştirmeye aday bir teknoloji İnternet. Hem de öyle bir teknoloji ki; bir yandan dünyayı küçük bir köy haline getiren, bilgiyi ayağınıza ulaştıran, sıcak evinizden çıkmadan birçok işinizi yapan bir ‘uşak’ı diğer yandan ise, evinizin bir köşesinde canavarları barındıran tehlikeli silah.”⁴⁰¹ Bu tanımdan da hareketle internet, hayatı kolaylaştırıp bilgiyi insanlığın ayağına getiren bir ‘uşak’ olabilirken, oldukça tehlikeli bir ortam da olabilmektedir. Çünkü genellikle çocukların ebeveynleri tarafından avutulmak amaçlı karşısına oturtulduğu bilgisayarlarda, çocukların önüne gelen internet sitelerine girebilmesi mümkün olabilirken; zararsız gibi görünen çoğu internet sitesi de barındırdığı spam⁴⁰² adlı uygunsuz iletilerle çocuklar için tehlike oluşturabilmektedir. Bu yolla çocuklar internet üzerinden suça, sömürüye ve tacize hedef olabilmektedir. Bölüm 3.2.2’de çocukların bu tür sömürüye nasıl alet oldukları detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Dolayısıyla güvenliği olmayan yeni bir dünya

⁴⁰⁰ Terkan, **a.g.e.**, s.26

⁴⁰¹ Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.102

⁴⁰² SPAM mailin en basit tanımı; sizin isteğiniz olmadan size gönderilen reklam içerikli maillerdir. Detaylı bilgi için bkz. <http://web.deu.edu.tr/sssp/spam.html> (erişim: 27/08/2012)

olan internet, çocuklar için hayal kırıklığı, korku ve tedirginlik yaratıcı da olabilmektedir.⁴⁰³ Bundan ötürü de, Binark ve Sütçü'ye göre siyasi irade ve siyasal seçkinler tarafından yeni medya ortamının ve kullanım mekanlarının denetlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁴ Temelinde korumacılık anlayışının yattığı bu yasal düzenlemeler, gündelik yaşamda egemenlik alanını gittikçe genişleyen yeni sağ muhafazakar politikaların stratejik ve yapısal işlevinin bir sonucu olarak görülmektedir.⁴⁰⁵ Tüm bu denetlemeler ve düzenlemeler aslında internete erişim sınırlılığını da beraberinde getirmekte; siyasi otoritenin uygunsuz bulduğu içeriklere erişim gerçekleşmemektedir. İnternetin çocuklar ve gençler üzerindeki olası etkileri şiddet, pornografi ve tüketim kültürü değerlerinin ve tüketimciliğin aşılması şeklinde saptanmakta, bir çeşit ahlaki panik içerisinde muhafazakâr bakış açısından teknolojinin “zararlı” içeriğine erişimin denetlenmesine yönelik düzenlemeler önerilmektedir.⁴⁰⁶ Önerilen düzenleme ve denetlemeler her ne kadar başta gençleri ve çocukları koruma ve kollama şiarı altında sunulsa da bu ortamın getirilerinden bahsedilmemektedir.

Freire'ye göre, ileri teknoloji insanlığı hızla nesneler haline getirip, sistemin mantığına uygun şekilde programlamaktadır.⁴⁰⁷ Bunun gerçekleşme derecesine göre insanlık yeni bir “sessizlik kültürü”ne gömülmüş hale gelse de paradoks insanlığı bu hale getiren teknolojinin aynı zamanda ne olup bittiği hakkında yeni bir duyarlılık da yaratmasındadır. Yani sürekli zararlarından bahsedilen bir ortamın, özgürleştirici doğası hiçbir şekilde gündeme getirilmemektedir. Bu doğrultuda özellikle gençler

⁴⁰³ Aktaran: Yaprak İşçi, “Bilgisayar, İnternet ve Video Oyunları Arasında Çocuklar”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, Temmuz 2011, Cilt: 7, Sayı: 1, s.124

⁴⁰⁴ Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.161

⁴⁰⁵ Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.161

⁴⁰⁶ Aktaran: Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.99

⁴⁰⁷ Freire, **a.g.e.**, s.14

arasında, eski otorite kavramlarının aşınmasıyla birlikte yeni medya, bu yeni köleliğin açıkça bilincine varılmasının yolunu açmaktadır. Gençler kendi sözlerini söyleme haklarının kendilerinden çalınmış olduğunu ve bu hakkı tekrar kazanma mücadelesinden daha önemli pek az şey olduğunu kavramaktadırlar.⁴⁰⁸ Fakat bölüm 3.2.7’de detaylı olarak bahsedileceği üzere yeni medya, yeni köleliğin açıkça bilincine varılmasını sağlamaktan oldukça uzak görülmektedir.

Kısaca yasak temelli denetleme ve düzenlemelerin yerine; çocukları temel alan uygulamalar hayata geçirilmelidir. Çocukların faydalanabileceği teknolojiyi ve onun bir ürünü olan bilgisayarları, nasıl kullanmaları gerektiği konusunda yönlendirilmeleri gerekmektedir.

Bu konuda en büyük görev ailelere düşmektedir.⁴⁰⁹ Her ne kadar işçi çocukların ailelerinin eğitim seviyeleri düşük de olsa, en çok kullandıkları medya kanalı olan televizyonlardan internet güvenliği hakkında bilgilendirilmeleri belki az da olsa çocuklarını medya kullanımı konusunda bilinçlendirmelerini sağlayabilir.

2.1.3. Medya, Toplumsallaşma Ve Çocuklar

Bu başlık altında medyanın çocukların toplumsallaşması üzerindeki rolü tartışılacaktır. Çocuklar zamanlarının çoğunu genellikle televizyon karşısında, bilgisayar başında ve internet kafede geçirmektedirler. Bu ortamlar ailelerce her ne kadar zararsız görülse de, çocuğun sağlıklı bir şekilde toplumsallaşmasını engeller

⁴⁰⁸ Freire, **a.g.e.**, s.14

⁴⁰⁹ İşçi başı, **a.g.m.**, s.124

niteliktedir. Zira çocuğun maruz kaldığı olumsuz içerik dışında, ana, baba, arkadaş, akraba gibi unsurlardan medya daha baskın çıkmakta ve en güçlü toplumsallaştırıcı etken olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Liberal açıdan konu irdelendiğinde Tokgöz'e göre çocuğun iletişimle ilgili olan davranışına bakmak iki yönden anlamlıdır. "Bir yandan iletişim, toplumsallaşmayı kolaylaştıran bir süreçtir, diğer yandan ise toplumsallaşmanın bir ürünüdür".⁴¹⁰ Kısaca belirtmek gerekirse, çocuk diğer bireylerle iletişim kurmayı toplumsallaşma yoluyla öğrenmektedir.⁴¹¹ 21'inci yüzyılda çocukların doğar doğmaz medya içeriklerine maruz kaldığı artık bilindiğinden, bu içeriklerin aile, arkadaş çevresi ve diğerleriyle olan ilişkilerde olduğu gibi çocuğun toplumsallaşma sürecinde önemli roller oynadığı göz ardı edilmemelidir. Bu içerikler çocukları olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkileyebileceği gibi; onların toplumsal inşalarını da gerçekleştiren önemli bir unsur olarak varlığını korumaktadır.

Kocaman'a göre çocukluk döneminde bireyin belirgin özelliklerinden birisi, diğer dönemlere oranla daha çok bilgiye gereksinim duymasıdır.⁴¹² Çocuk toplumsallaşma süreci içerisinde değişik kaynaklardan gerek yakın gerekse uzak çevresiyle ilgili enformasyon sağlamaktadır. Bu açıdan, çocuğun toplumsallaşmasında aile, yakın çevre bağlamındaki okul, arkadaş, yaşıt grupları, kitle iletişim araçları önemli işlevleri yerine getirmektedirler. Sonuçta, toplumsal bir

⁴¹⁰ Aktaran: Lale Bostancı Kocaman, **Görsel İşitsel Bir İletişim Aracı Olan Videonun Çocukların Toplumsallaşmasındaki Rolü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990, s.37

⁴¹¹ Kocaman, **a.g.e.**, s.37

⁴¹² Kocaman, **a.g.e.**, s.36

nitelik taşıyın taşımasını çeşitli kaynaklar, çocuğun içinde yaşadığı evreni tanımlamasına, kavramasına, bilgi edinmesine aracılık etmektedirler.⁴¹³

Benzer bir açıklama da Atlıoğlu'ndan gelmektedir.⁴¹⁴ Atlıoğlu; günümüzde, bireyin biyolojik bir varlık olmaktan çıkarak, toplumun bir üyesi, bir birimi olmasında ve toplumsallaşmasında çeşitli etkenlerin (aile, okul, arkadaş, iş çevresi, çeşitli siyasal ve toplumsal kurum ve kuruluşlar vb...) yanında, kitle iletişim araçlarının da yeri olduğunun kabul edildiğini aktarmaktadır.⁴¹⁵ Böylelikle kitle iletişim araçları da artık toplumsallaşma etkenleri arasına girmiştir ve bireyin toplumla bütünleşmesinde, toplumun bir varlığı olmasında, toplumdaki kültürü almasında, yeni değerler kazanmasında, inanç, tutum ve hatta davranışlarında değişiklik meydana gelmesinde rol oynamaya başlamıştır. Bu etkilenmenin derecesi ise, bireyin bu araçlara ne kadar açık olduğu, bunları ne derece kullandığı ve bu araçlardan hangi tür mesajların verildiği ile sınırlı kalmıştır.⁴¹⁶

Toplumsal öğrenme kuramcıları, çocuğun yaşamında sıklıkla karşı karşıya geldiği ana babalar, öğretmenler gibi canlı modellerin yanı sıra kitle iletişim araçlarından yayılan modellerin de çok güçlü etkileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Çoğunlukla gençler, zamanlarının çoğunu, kitle iletişim araçlarının, özellikle televizyonun ürünlerini izleyerek geçirmektedir.⁴¹⁷ Fakat günümüzde gençlerin televizyon gibi eski olarak nitelendirilebilecek kitle iletişim araçlarından ziyade bilgisayar ve internet ortamını daha sık kullandığı bilinmektedir. Kitle iletişim

⁴¹³ Kocaman, **a.g.e.**, s.36

⁴¹⁴ Füsün Atlıoğlu, **Reklam Müzikleri Ve Çocuk Üzerindeki Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim "Güzel Sanatlar Eğitimi" Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s.35-36

⁴¹⁵ Atlıoğlu, **a.g.e.**, s.35-36

⁴¹⁶ Atlıoğlu, **a.g.e.**, s.35-36

⁴¹⁷ Kocaman, **a.g.e.**, s.77

araçların toplumsal öğrenme kuramcılarının iddia ettiği gibi güçlü etkilerinin olduğu kabul edilirse, günde 3-4 saatini bilgisayar ve internet başında geçiren çocukların bu ortamlardan etkilenmesi oldukça mümkün görünmektedir.

Bu açıklamaların ardından Kocaman, tezinde kitle iletişim araçlarının gençler için, toplumsal normlarda değişiklik yapılmasında ve davranışın yeniden şekillenmesinde, diğer toplumsallaşma etkenlerine göre, daha önemli bir yer aldığını ileri sürmektedir. Öyle ki ailenin toplumsallaşma sürecindeki etkisi, televizyon yayınları aracılığıyla tekrar tekrar tanımlanan, resmedilen davranış kalıplarına bağlı olarak azalmaktadır.⁴¹⁸

Bu çalışmada, medya etkisinden önce ailenin çocuk üzerindeki rolünün en başta azaldığı iddia edilmektedir. Zira çocuk geçim sıkıntısı ve farklı nedenlerden ötürü çalışma hayatına atıldığı için ailesinden uzaklaşmakta; genellikle fazla bilinmeyen bir yetişkinin yanına iş öğrenmesi için yerleştirilmektedir. Bu da medya etkisinden de önce çocuğun belki de daha olumsuz etmenlerce (yetişkin ortamı, iş çevresi, müşteriler vb.) toplumsallaştırılmasını sağlamakta, çocuğun bu şekilde olumsuz toplumsallaşmasını da medyadaki olumsuz karakterler desteklemektedir.

⁴¹⁸ Bandura'ya göre, "iletişim teknolojisindeki ilerlemelerle, simgesel modellemenin artan kullanımına paralel olarak, ailelerin, öğretmenlerin diğer toplumsallaşma etmenlerinin nispeten daha az etkili olacağı olası gözükmemektedir" Detaylı bilgi için bkz. Kocaman, **a.g.e.**, s.77

III. BÖLÜM

ANKARA’DA ÇOCUK İŞÇİLER VE MEDYA ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

3.1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, Şubat-Nisan 2012 tarihleri arasında Ankara İli, Şaşmaz Oto Sanayi bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Yaşları 15 ile 17 arasında değişen, gönüllü 10 çırak ile yüz yüze, derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşmeler ortalama olarak 15-25 dakika arasında sürmüştür. Çalışmanın amacı görüşme öncesinde deneklere ve işverenlere anlatılıp aydınlatılmış onamları alınmıştır. Çalışmaya katılmayı reddeden 1 kişi olmuştur. Gerek çocukların çekingenliği ve gerekse işverenlerin anket yapmaya sıcak bakmamaları görüşmelerin yüz yüze yapılmasını gerekli kılmıştır. Çalışmanın esas alındığı ve araştırma sorularının irdelenmesine temel teşkil edecek verilerin derlenmesinde nitel araştırma yöntemine sadık kalınmıştır. Nitel araştırma teknikleri, düşüncelerin sözlü olarak derinlemesine kavranmasında son derece önemlidir.

Konu seçimi, araştırmacının kendi biyografisine benzerlik gösterdiğinden çocuk işçiler olarak belirlenmiştir. Çocuk İşçilerin yoğun olarak bulunduğu mekânın Ankara Ostim Oto Sanayi olduğuna kanaat getirildikten sonra pilot çalışma yapmak amacıyla alan ilk kez 28 Şubat 2012 tarihinde ziyaret edilmiş; son yılların en ağır kış şartlarının yaşandığı dönemde alana varılmıştır. Ostim Sanayi Sitesi’nin büyüklüğü ve araştırmacının alana yabancı olması, araştırmanın rahat ve sağlıklı

gerçekleşmesini engeller nitelikte olduğundan aynı gün pilot çalışmayı gerçekleştirmek üzere Şaşmaz Oto Sanayi'ne gidilmiştir. Ostim'e göre Şaşmaz Oto Sanayi'nin daha küçük ve toplu olması ayrıca araştırmacının bağlantıları sayesinde alandaki esnafa ulaşması, araştırmanın güvenilirliğini artırmıştır. Bu vasıtasıyla esnafa ulaşıldığından araştırmacı esnaf ve çocuk için bir tehlike olmaktan çok işini yapan bir öğrenci olarak görülmüştür. Bu sayede çocuklarla güvenli ve rahat bir iletişim ortamı oluşturularak, derinlemesine bilgi alınmıştır.

Alanı ilk ziyarette iletişim halinde olunan işyerine girildikten sonra kısa bir tanışma faslının ardından Ahmet'le ilk pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin sonunda Ahmet, *“Karşıda da bir çocuk çalışıyor abi!”* diyerek araştırmacıya yol göstermiştir. İkinci işyerinden de kolaylıkla izin alınarak Ali ile 2'nci pilot görüşme yapılmıştır. Üçüncü pilot görüşme için rastlantısal olarak birkaç işyeri gezilmiş fakat hepsinden olumsuz yanıt alınmıştır. Görüşme için ziyaret edilen iş yerlerinden birinde çalışan 30'lu yaşlardaki bir erkek *“Artık nerde eskisi gibi çırak. Son nesil bizdik...”* diyerek çocuk çalışan olmamasından yakınmıştır. Üçüncü görüşme için uzunca bir gezinin ardından ziyaret edilen tamirhanedeki Haydar'dan söz alınmıştır fakat Haydar görüşme sırasında ankete katılmayacağını belirterek görüşmeden çekilmiştir.⁴¹⁹ Hava şartlarının kötü olmasından ötürü ilk pilot çalışma sadece Ali ve Ahmet ile gerçekleştirilebilmiştir. Özetle ilk ziyaret, alandaki yeni yerleri tanımak, çocuk işçilerin çalıştığı yerleri saptamak ve görüşme formunun eksikliklerini gidermek için yapılmıştır. Ziyarette alanın bilgisine ulaşılmış, çocukların çalıştığı yerler saptanmış ve alanı tanıma gezisi gerçekleştirilmiştir.

⁴¹⁹ Araştırmada iş yeri sahiplerinin rızası alındıktan hemen sonra çocuklara ankete katılıp katılmayacağı sorulmuş ve rızaları alınmıştır. İşverenin evet diyip de çocuğun ankete katılmak istemediği gibi bir durumda ortaya çıkmıştır. Bu gibi bir durumda çocuğun dediği kale alınmıştır.

Tahmin edilebileceği gibi cinsiyetçi iş bölümü oto sanayinde de egemendir dolayısıyla deneklerin hepsi erkek çocuğudur. Araştırma sırasında alanda kız çocuğuna rastlanılmaması şaşırtıcı değildir. Araştırmanın etiği açısından çocukların isimleri saklı tutulmuştur dolayısıyla verilen isimler araştırmacı tarafından belirlenmiş takma isimlerdir

Alanı ikinci ziyaret, 10 Nisan tarihinde mümkün olabilmıştır. Zira hava şartları normal seyrine dönmüş ve bu sürede görüşme formuna son şekli verilmiştir. Bağlantıda olunan işverenlerle ulaşabilecek çocuk çalışan kalmadığından ötürü, araştırmacı rastgele seçtiği iş yerlerinden 3 çocukla görüşmüştür. Bu çocuklarla yapılacak görüşmeden önce bir işverenle tanışılmış ve bu işveren araştırmacıyı çocuklarla buluşturacağını belirterek bir gün sonrası için görüşme önermiştir.

Alanı üçüncü ve son ziyaret 11 Nisan tarihinde gerçekleşmiştir. Sözleşilen işveren önce tereddütte kalmıştır, çünkü araştırmanın başta kendisi ve diğer işveren arkadaşlarına zarar vereceği düşüncesine kapılmıştır. Ardından, “*çocukların kimlik numarasını, adını, soyadını alcan mı?*” gibi soruları araştırmacıya yöneltmiştir. İlk iş olarak okula giden küçük oğlundan bilgiler vermeye başlamış; “*n’olcak işte hep internette...*” demiştir. Bu sözlerinden fırsat bulur bulmaz araştırmanın amacı işverene anlatılmış ve işveren çocuk çalıştıran bir arkadaşının dükkânına araştırmacıyla birlikte yönelmiştir. Bu ufak yürüyüş esnasında işveren, “*Gezceen dükkânlara buradan geldiğini de söyle*” diyerek araştırmacının işini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Dükkâna yaklaştıktan hemen sonra işveren, arkadaşına araştırmacıyı takdim ederek yapılacak çalışmadan arkadaşına söz etmiştir, fakat çocuğun yukarı katta çalıştığı anlaşıldıktan sonra araştırmacı aynı hizada olan başka dükkanlarda çocuk çalışan aramaya başlamıştır. Bağlantıda olunan işverenin adı verilerek girilen

ilk dükkanda Cesur’la bir görüşme yapılmıştır. Ardından işverenin yönlendirdiği ilk dükkan’dan Atakan’la konuşulmuştur. Daha sonra araştırmacı Can ve Yusuf’a ulaşmıştır. Alan çalışması süresince nitel araştırma teknikleri kullanılarak; açık uçlu görüşme formuyla, 15-17 yaş arası toplam 10 çocuğun medya kullanım alışkanlıkları öğrenilmeye çalışılmıştır.

3.1.1. Araştırmada Kullanılan Niteliksel Yöntemler

Nitel Araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır.⁴²⁰

Dolayısıyla bu alan araştırmasında niteliksel bilgi vermeye dönük, derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu araştırmada,10 çocukla açık uçlu sorular vasıtasıyla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Dolayısıyla, tezin alan araştırmasıyla ilgili bulguları, yapılan görüşmelerin niteliksel verilerinin değerlendirilmesine dayandırılmıştır.

Alan araştırmasının sağlığı açısından, görüşmelerin tümü araştırmacı Mehmet Türkcan tarafından yapılmıştır. Çünkü çocuk çalıştırma konusunda,

⁴²⁰ Ali Yıldırım ve Muhittin Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s.39

genellikle işverenlerin bilgi vermekte çekingen davrandıkları gözlemlendiğinden, başta işverenleri ve daha sonra çocukları ikna etmek oldukça meşakkatli olmuştur.

Coğrafi açıdan küçük işletmeler sanayi sitelerinde ve birbirinden uzak alanlarda farklı iş kollarında örgütlenmiştir. Araştırma alanı olarak küçük oto tamirhanelerinin yoğunlaştığı iş alanları tasarlanmıştır. Bu oto tamirhaneleri kendi içinde farklı iş kollarına ayrılmıştır. Bunlar; oto kaporta, elektrik, şanzıman, oto tamir gibidir. Bu yöntem ile çocuk çalıştıran işyerlerini kapsama almak mümkün olabilecektir. Çünkü çocukların hangi işletmelerde gruplandığına dair mevcut bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1.1.1. Katılımlı Gözlem

Sosyal olguları çevreleyen koşulların anlaşılmasında, davranışların nasıl olup bittiğinin kavranmasında araştırmacının, dinlemenin yanı sıra görerek ilk elden veri derlemesi kendi gözlemleri ile gerçekleşebilir. Olguları, davranışları, sosyal aktörün gözünden görmeye çalışmak ve daha içerden bir görüntü oluşturmakta gözlem yararlı bir tekniktir. “Doğal oluş hali”ni ve diğer tekniklerle oluşturulan verilerin bağlamsal değerlendirilmesini yapabilmek için gözlem temel bir teknik olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırma içeriğini zenginleştirmek adına, araştırma esnasında çocukların çalıştığı çevre başta olmak üzere, görüşme sırasındaki davranışları ve faaliyetleri gözlemlenmiştir. Araştırmanın etiği açısından gözlem çocuğun rızası alınıp görüşmeye başlandıktan sonra gerçekleşmiştir.

İlk olarak bu yöntem sayesinde, pilot çalışma esnasında çocukların vücut dillerinden sorulara verdiği tepkiler anlaşılma çalışılmıştır. Bazı soruların anlaşılmasından, sorular uzadıkça çocukların ellerini ve ayaklarını hareket ettirmesinden, sorulara kısa yanıtlar vermeye çalışmalarından, çocukların sıkıldığı anlaşılmış ve görüşme formu yeniden biçimlendirilmiştir.

“Daha var mı? Abi ya çokmuş!”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

Kümbetoğlu'nun'da dediği gibi gözlem, bir araştırma stratejisi ve tekniği olarak niteliksel araştırmalarda görüşmeler sırasında gözden kaçırılacak durumsal, davranışsal değişimleri saptayabilmek için de kullanılabilir.⁴²¹

İkinci olarak çalışan çocuk bulmak üzere rastlantısal olarak gezilen çevre tamirhanelerde araştırmacı tarafından çalışma ortamları gözlemlenmiştir. Bu gözlem sırasında çalışma ortamları oldukça sağlıksız ve gürültülü bulunmuştur. Aylardan şubat olmasına karşın kapısı açık dükkanlar sobayla ısıtılmaya çalışılmaktadır. Gün boyu oradan oraya koşturan çocuklar için bu ısıtma oldukça yetersizdir. Bu sırada yoğun kar yağışı altında yerleri temizleyen bir çocukla karşılaşmıştır. Elleri kıp kırmızı olan çocuk, belki de haklı olarak görüşme isteğini “*Yok abi, sağ ol*” diyerek reddetmiştir.

Yaşından ötürü dalgın ve dikkatsiz olabilecek çocuk işçilerin çalıştığı tamirhanelerin zeminleri paslı metaller ve petrol türevi maddelerle bezenmiştir. Dolayısıyla zemindeki paslı metallerin ayağa batma riski oldukça fazladır ve zemin

⁴²¹ Belkis Kümbetoğlu, **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.126-128

kaygandır. Öyle ki araştırma esnasında birçok kez düşme tehlikesi yaşanmıştır. Olası bir yaralanmada ise ilk yardım yok denecek kadar az seviyededir. Örneğin dükkânların birindeki ilk yardım dolabında sadece yara bandı bulunması, işçi sağlığı için nasıl bir önlem alındığının da göstergesi olabilir. Motorlarda kullanılan kimyasal maddelerin kokusu çevreden geçenler tarafından bile hissedilebilecek bir durumdayken motorla yüz yüze olan çocuklar her hangi bir koruyucu maske, eldiven tarzı gereçler kullanmamaktadırlar. Özellikle kaporta işi yapan tamirhaneler oldukça gürültülü çalışmaktadırlar. İnsanın başını döndüren bu gürültü çevre dükkânlardan bile rahatlıkta duyulabilmektedir. İleri ki yaşları için önemli sorun oluşturabilecek bu gürültüye çocuklar savunmasız bir şekilde maruz kalmaktadırlar. Çocukların yüzleri ve elleri elbiseleriyle birlikte petrol türevi maddelere bulanmış, simsiyah vaziyettedir. Lakin bu siyah onların güler yüzünü ve içtenliklerini hiçbir şekilde kapatamamıştır.

Üçüncü olarak havalar biraz ısınıp da, nisan ayı gelince otomobillerin arasında çocukların ve patron olduğu düşünülen kişilerin hep birlikte yemek yediği gözlemlenmiştir. Bu gözlem sırasında araştırmacı, yemek yiyen Can'ın yanına görüşme isteğini iletmek için gittiğinde, Can'dan olumsuz yanıt almıştır.⁴²² Durum gün içinde ziyaret edilen tüm iş yerleri için geçerlidir. Özüğurlu'nun da dediği gibi katılmalı (katılımcı) gözlemde sürekli karşılaşılan bir sorun, inceleme alanına kabul edilmemesidir. Araştırmacı herhangi bir rahatsızlık olmadan kabul edilmeli, katılmalı ve onlardan biri olmalıdır.⁴²³ Fakat tamirhanenin yetkilileri, görüşme ile ilgili

⁴²² Aynı gün çocuklarla görüşme yapmak üzere tamirhane gezilirken, lastik değiştiren bir çocuğun müşterinin yanında patronu tarafından nasıl sesli bir biçimde azarlandığına da şahit olundu. Patronu kendi çıraklık döneminden örnek vererek, kendinin öyle olmadığını savunuyordu.

⁴²³ Metin Özüğurlu, **Sosyal Araştırma ve Yöntem Okumaları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, (Ders Notları), 2010c, s.30

sorularından sonra, görüşmeyi anlayıp onaylamaları sonucunda Can üstünde görüşmeye katılması için baskı kurmaya başlamışlardır. Birden fazla yetişkin Can'a şakayla karışık baskı yaparak, *“la yapsana işte adamın işi bu!”*, *“n’olcak işte yap ya...”* gibi sözler sarf etmeleri sonucunda, zorlada olsa Can görüşmeye katılmaya razı olmuştur. Can’la konuşmaya başlamadan önce araştırmanın etiği açısından rızası alınmış ve eğer kendi rızası olmazsa bu anketin gerçekleşmeyeceği söylenmiştir. Can’ın onayından sonra aynı soru tekrar sorularak ankete başlanmıştır. Can hem yemeğiyle uğraşmış hem anket sorularına cevap vermeye çalışmış hem de çevredekilerin esprilerine gülerек karşılık vermiştir. Çocuğun yemeği bitmeye yakın ankette sonlanmaya başlamıştı ve anketin sonuna doğru bu güler yüzlü çocuğa verdiği cevaplar için teşekkür edilmiş ve yan tamirhaneye doğru Yusuf’la görüşme yapmak üzere hareket edilmiştir. Bu sırada elindeki cep telefonuyla oynayan Yusuf, *Yok abi sağ ol, bana yapma.* demesinin hemen ardından yan tamirhanedekilerin şakalı ısrarları sonucu Yusuf da ankete katılacağını bildirmiş; *“Tamam abi sor.”* demiştir. Yusuf’a eğer istemezse bu görüşmeye katılmak zorunda olmadığı anlatılmış ve çevresinden baskı görmesi göz önünde bulundurularak, onun ankete katılmış gibi gösterilebileceği de söylenmiştir. Tüm bu konuşmalardan araştırmanın aslında o kadar ürkütücü olmadığını ve kendine her hangi bir zarar vermeyeceğini gören Yusuf, görüşmeyi onaylamış ve görüşme başlamıştır. Görüşmenin ardından Yusuf’a da teşekkür edilmiş ve başka çocuklarla görüşmek üzere tamirhaneden uzaklaştırılmıştır.

Son olarak araştırmanın başlarında farklı görülen dükkânların hepsinin artık birbirine benzemeye başladığı bir anda, yani tükenmişlik anında, bir çay ocağında çalıştığı düşünülen 16 yaşındaki Uğur’la karşılaşmıştır. Uğur bu araştırmada

görüşme yapılacak son çocuktur. Araştırmanın amacı hızlı bir şekilde anlatıldıktan sonra Uğur güzel bir gülümsemeyle “*Tamam abi.*” demiş yani araştırmaya katılmaya rıza göstermişti. İlk kez oto tamirinde olmadığı düşünülen bir çocukla görüşme yapılacaktı. Bu yolla farklı bir iş kolunda çalışan çocuğun medya kullanım alışkanlıklarına da ulaşıp araştırmanın zenginleşmesi de sağlanabilecekti. Tam bu sırada çay ocağının görevlisi, “*Çayları al!*” diyerek Uğur’a bir tepsi uzattı. Uğur’un kendisinin burada bekleneceği söylenerek, işini yapması için ankete ara verildi. Fakat Uğur, “*Abi, ben burda çalışmıyom ki!*” diyerek tüm düşünceleri tersine çevirdi. Yani tüm diğer çocuklar gibi Uğur’da oto sanayinde, kaportacıda çalışıyordu. Kendisine iş yerinde görüşmeye devam edilip edilemeyeceği sorulduğunda Uğur; “*Yok abi, izin vermezler ki!*” diyerek görüşmeye devam edilemeyeceğini kaydetti.

3.1.1.2. Derinlemesine Görüşme

Briggs, görüşmenin sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda kullanılan en yaygın veri toplama yöntemi olduğunu savunmakta ve bu durumun, görüşme yönteminin; bireylerin deneyimlerine, tutumlarına, görüşlerine, şikayetlerine, duygularına ve inançlarına ilişkin bilgi elde etmede oldukça etkili bir yöntem olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.⁴²⁴

Derinlemesine görüşmede sıradan günlük konuşmalardan farklı olarak araştırmacı konuşmayı yönlendirebilir, ayrıntılı sorularla zenginleştirebilir ve konuşma süresince konuşulan kişinin kendini daha rahat hissetmesini sağlayabilir.

⁴²⁴ Aktaran: Yıldırım ve Şimşek, a.g.e., s.119

Niteliksel araştırmalarda kullanılan derinlemesine görüşme tekniği, sosyal dünyadaki ‘görünür’ birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır. Araştırılan konuya odaklanan, bu konu etrafında bireylerin görüş, düşünce ve değerlendirmelerini bir araya getirerek veri oluşturmayı amaçlayan etkin bir tekniktir. Bu teknik ile doğrudan gözlemlenemeyen, davranışlara yansımayaabilen, ancak belirli bir süreç içinde ortaya çıkabilecek anlamlara, niyetlere beklentilere bakarak, bireylerin dünyalarını nasıl oluşturdukları, dış dünyaya ilişkin algıları ile kendilerini kuşatan sosyal çevreyi nasıl değerlendirdiklerini ortaya koyma fırsatı yakalanabilir⁴²⁵

Bu kurallar çerçevesinde örneklem grubu saptandıktan sonra çocuklara yöneltilecek sorular hazırlanmıştır. Soruların oluşturduğu görüşme formunda  ocuk psikolojisi dikkate alınmış ve toplam 111 soru oluşturulmuştur. Hazırlanan görüşme formu bu araştırmada, sadece araştırmacının soruları belirli bir nizam içerisinde sormasını sağlamıştır. Dolayısıyla araştırmacı, araştırmanın akışına göre denek için önemsiz gördüğü soruları sormamış, önemli gördüğü sorulardan daha detaylı bilgi elde etmek içinde soruların sonuna sondalar eklemiştir.

Özellikle sondalar, görüşme sürecinde toplanan verilerin derinlemesine olmasını ve zenginleştirilmesini sağlayan önemli etkenler olarak görülür. Sondalar görüşülen bireye hangi noktalarda ek veri vermesi gerektiği, verilen ayrıntının yeterli olup olmadığı ve tam olarak anlaşılmayan açıklamalara ek açıklamalar getirmesi gerektiği konusunda bir geri bildirim özelliği de taşır. Ayrıca sondalar, görüşme

⁴²⁵ Kümbetoğlu, a.g.e., s.72

sürecini daha doğal bir iletişim haline getirme yönünden de, görüşme sürecine önemli katkıda bulunurlar.⁴²⁶

Her soru formu için uygulama süresi değişmekle birlikte, bu süre en az 16 dakika en çok 26 dakika arasındadır. Çıraklara uygulanan soru formunda; 82'si kapalı, 29'u açık uçlu olmak üzere toplam 111 soru bulunmaktadır. Dolayısıyla hazırlanan soru kağıdı tam anlamı ile düzenli görüşmeden çok, görüşme yönergesi özelliklerini göstermektedir. Çıraklara uygulanan soru kağıdı aracılığı ile çıraklarla sohbet dolayısı ile derinlemesine bilgi derleme olanağı elde edildi.

Görüşme soru formunda; aile ve hane halkı özellikleri, çocuğun çalışma öyküsü ve işe giriş nedenleri, çırağın halen çalıştığı işteki konumu, yaptığı işler, işyerindeki ilişkileri, çocuğun sosyal hayatı ve medya kullanım alışkanlıkları hakkında bilgi toplamaya yönelik sorular bulunmaktadır.

Çocuklarla yapılacak görüşmelerin hazırlıklarından hemen sonra pilot çalışma Şubat 2012 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmaların sonuçlarına göre görüşme formunun yeniden düzenlenmesi haricinde tamirhanelere tanıdık esnaf vasıtasıyla ulaşmanın daha kolay olduğu anlaşılmış ve civar esnaftan yardım alınmıştır. Görüşme formları 19.04.2012-20.04.2012 tarihleri arasında çalışan çocuklara uygulanmıştır.

⁴²⁶ Yıldırım ve Şimşek, **a.g.e.**, s.133

3.1.1.3. Sahadan Yöntemsel Notlar

Çalışmada deneklerin seçilmesinde kartopu örneklem ve raslantısal örneklem modelleri tercih edilmiştir. Bu modellerin seçiminden hemen sonra, araştırma sırasında sahada karşılaşılan güçlüklerden de bahsetmek yerinde olacaktır. Zira bu güçlükler araştırmayı her ne kadar zorlaştırsa da, güvenilirliğine sekte vurmamış, fakat daha zengin bir hal almasını engellemiştir.

Görüşme izni; alan araştırması sırasında, araştırmacıyı en fazla zorlayan unsur olarak yerini almaktadır. İşverenlerin görüşmeye izin vermemelerinin altında yatan çeşitli nedenler bulunmaktadır. Örneğin girilen birçok işyerinde çocuklar sigortasız, zor şartlarda çalışmaktadır. Araştırmacının, işveren ve çocuk gözünde tüm bu usulsüzlükleri ortaya çıkaran bir kişi gibi görünüp, hoş karşılanmadığı sayısız işyeri vardır. Zira işverenler görünmeyenlerin ortaya çıkmasından (çocukların sigortasız ve ağır şartlarda çalıştırılması) ve işlerinin aksamasından tedirgin olabilmektedirler. Erder Köksal ve Lordoğlu'nun da belirttiği gibi; küçük işyerlerinin çoğunluğu güvencesiz koşullarda ve yasal olmayan biçimlerde işçi çalıştırdıkları için ve çocuk çalıştırmalarının ortaya çıkacağından duydukları endişe, zaman zaman işveren ve ustaların ikna edilmesini gerektirmektedir.⁴²⁷ İşyerine giren araştırmacı, çocuk çalışan sorduğu zaman, dükkanın içindeki kaçışmacılar da bunu doğrular niteliktedir. Sigortasız, güvencesiz ve sağlıksız ortamlarda çalışan çocukların çalışma yaşamı da patronun iki dudağı arasındadır. Çocuk sözleşme hakkından mahrum kaldığı gibi, işyerinde yaşayabileceği kazalardan da sadece kendisi sorumlu

⁴²⁷ http://www.kuvvetlordoglu.com/yazilar/cirakliktan_cocuk_emegine.pdf s.43

olmaktadır. Görüşme yapılan işyerlerinde çocukların neredeyse tamamı mesleki ve teknik eğitimden faydalandığı için sigortaları Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bütçesine konulan ödenekle karşılanmaktadır.⁴²⁸ Muhtemelen görüşme yapılamayan çocuklar, mesleki ve teknik eğitim alanların sosyal haklarından yararlanamamakta ve mesleki kazalarla daha çok karşı karşıya kalabilmektedirler. Zira amaç burada her ne kadar MEB'in verdiği mesleki ve teknik eğitimi savunmak olmasa da, eğitim alan çocukların almayanlara göre alet ve edevatın teorik kullanımı yönünden daha bilgili oldukları söylenebilir.

Zorlanılan ikinci konu ise, ziyaret edilen iş yerinin araştırmacıyı vakit hırsızı olarak görmesi sonucu görüşme için izin alınamamasıdır. Görüşme için gidilen iş yerlerinden birinde, araştırmacıya *“Sağ ol canım, şimdi işimiz var!”* denmesi bunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca araştırmacının işletmenin yetkililerinden izin alıp da çocuktan izin alamaması gibi bir durumda söz konusu olmuştur. Bu gibi durumda haliyle görüşme gerçekleşmemiştir. Buna en iyi örnek Haydar'dır. Haydar'ın çalıştığı işyerinden zorda olsa birden çok yetkiliden izin alınmış ve sıra Haydar'a gelmiştir. Haydar'ı çağıran patron, araştırmacıyla Haydar'ı yalnız bırakmıştır. Elinde levye benzeri bir cisimle gelen Haydar'dan, önce izin alınmıştır fakat tam sorular sorulacakken Haydar, *“Ben katılmak istemiyorum.”* diyerek görüşmeden ayrılmıştır. Bu gibi zorluklar haliyle farklı çocuk tiplerine ulaşılmasını engellemiştir.

Araştırmada karşılaşılan üçüncü zorluk ise; görüşme sırasında denek ve araştırmacının çoğu zaman baş başa kalamamasıdır. Pilot çalışma da dahil olmak üzere araştırma süresince denekle yalnız kalınmaya çalışılsa da bu pek mümkün

⁴²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.

http://metefankara.meb.gov.tr/baglantilar/05_mesbil/ciraklik/sigorta_islemleri.html

olamamıştır. İşverenden izin alındıktan hemen sonra çocuk çalışanın gönüllü rızası alınmış ve görüşme başlamıştır. Görüşme esnasında, tamirhane içinde bulunan (müşteri, işçi, patron gibi) meraklı kişilerin araştırmacı ve deneği yalnız bırakmaması, çocukların bazı sorulara çekingen yanıt vermesine neden olmuş, muhtemelen çevredeki diğerlerinden utandıkları için kısa ve sosyal olarak kabul edilebilir yanıtlar vermeye zorlanmışlardır. Bu durum zaman zaman çocuklardan belirli bilgilerin elde edilmesini güçleştirmiş, verilen bilgilerin doğruluğuna da gölge düşürebilme ihtimali taşımıştır. Örneğin pilot çalışma sırasında görüşülen ilk çocuk olan Ahmet’le, tamirhane içindeki bir camekâna karşılıklı şekilde oturulmuş ve görüşmeye başlanmıştır. Bu sırada camekânın kapısı açılmış ve ayakta duran bir kişi görüşmeyi izlemeye koyulmuştur. Araştırmacı mekândaki kişiyi patron sanarak, Ahmet’i zor durumda bırakmamak adına bazı soruları atlamıştır. O kişi gittiğinde ise araştırmacı, Ahmet’e, belirli soruların sorulmadığını, şimdi daha rahat konuşulabileceğini söylediğinde;

“Boşver abi onu, o gelir gider. Patron değil o.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk

yanıtını vermiştir. Ahmet burada rahat olduğunu iddia etse de araştırmacı görüşme formundaki bazı soruların sırasını saptırmak zorunda kalmıştır. Bu da görüşmenin seyrini değiştirmiş ve haliyle diğer katılımcılarla yapılan görüşmelerin aynı olmamasına neden olmuştur. Bu meseleye örnek bir diğer çocukta Cevat’tır. Cevat’la yapılan görüşmede de Cevat’ın patronu denek ve araştırmacı ile aynı mekânı paylaşmıştır. Patron bu grubun yanında kararmış ellerini süngerle temizlemekle meşgul olmuş; bazen Cevat’ın anlamadığı soruları ona anlatmış, bazen de Cevat’ın eksik yanıtladığı soruları tamamlamış kısaca görüşmeye müdahil olmuştur. Cevat

patronunun yanında özellikle işyeri ile ilgili sorulan sorularda çekingen yanıtlar vermiştir. “Sigortan var mı?” sorusunu da Cevat’tan önce patronu yanıtlamış, “Okulun yaptığı sigortası var” demiştir. Kısaca ikinci pilot çalışmanın yapıldığı Ali hariç, diğer çocuklarla araştırmacı baş başa kalamamıştır. Zira ya patron ya da çalışanlar araştırmaya müdahil olmuş veya tamirhane müşterileri araştırmayı seyirlik hale getirmiştir. Bunun da denek üzerinde olumsuz etkiye sebep olduğu gözlemlenmiştir.

Zorlanılan dördüncü konu ise araştırmacı ve denek arasındaki iletişimi zorlaştıran güçlükler oldu (bazı işyerlerindeki sesler, motor sesi, kaportacının çekiçlediği demir parçasının çıkardığı kulak çınlatıcı ses, son ses açık olan radyo gibi). Bu görüşme süresini uzattığı gibi, araştırmacı ve çocuk arasındaki iletişimi de sekteyi uğratar nitelikteydi. İletişimi zorlaştıran engeller haricinde görüşmenin sürekliliğini bozup, süresini uzatan iki engelle daha karşılaşıldı. Bunlardan ilki görüşme esnasında işverenin, çocuktan yerine getirmesini istediği bazı görevlerdi. Örneğin Atakan görüşme esnasında patronunun isteği üzerine çay koymak için, “*Bir dakika abi!*” dedi ve izin istedi. Bir yandan sobanın üstünde çayı demlemeyen Atakan, bir yandan da görüşmeyi devam ettirmeye çabaladı. İkincisi ise aynı ya da yakın tamirhanelerde çalışan çocukların arkadaş olması sonucu, görüşme sırasında birbirleriyle dalga geçmeleri oldu. Örneğin Fatih ve Reşit’e aynı iş yerinde rastlanıldı. Bu hareketli ve neşeli çocuklar sıkı arkadaşlar oldukları için görüşme sırasında birbirlerinin verdiği formal cevaplarla dalga geçti ve bir birleri hakkında doğru görmedikleri cevapları önce kahkahalarla yalanlayıp daha sonra düzeltme yoluna gittiler. Dolayısıyla görüşmede verilen cevapların güvenilirliği için bazı

sorular üzerinde tekrar durulduğundan ve sondalama soruları sorulduğundan görüşme süresi oldukça uzadı.⁴²⁹

3.1.2. Araştırmaya Katılan Çocuklar

Bu başlık altında araştırmaya katılan çocukların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleriyle birlikte, çalışmaya başlama yaşları, çalışma nedenleri ve çalışma ortamları gibi konulardan bahsedilecektir.

Çalışan çocuklar tahmin edilebileceği gibi toplumun yoksul kesimine mensupturlar. Hane halkı bireylerinin, özellikle de anne babaların eğitim düzeyi, meslekleri, yaşam koşulları bunu kanıtlar niteliktedir. Bunlar haricinde hane halkı sosyo-ekonomik durumu farklı olan bir tek Ahmet vardır. Ahmet'in babası buz fabrikası sahibidir. Diğer babaların ikisi oto tamir işinde çalışmakta, üçü de inşaatta demircilik gibi işler yapmaktadır. Geriye kalanlar okulda hademelik, pazarcılık ya da serbest meslekle uğraşmaktadır. Çırakların babaları genellikle ilkokul ya da ortaokul mezunudur. Çocukların annelerinin neredeyse tamamına yakını ev hanımıdır. Sadece Ali'nin annesi ilkokulda hademedir.

⁴²⁹ Tüm çocuklar için geçerli olan bir güçlükte zaman meselesidir. Zira hem patron hem de çocuk görüşmeyi onaylasa dahi, çocuğun iş yerinde bulunduğu zaman zarfı içinde belirli görevleri yerine getireceğinin farkında olmasından ötürü, hem işiyle hem de anketle ilgilenmesi araştırmacının daha fazla sonda sorusu sormasına engel olmuş, buda araştırmanın zenginleşmesini engellemiştir.

İsim	Yaş	Eğitim	Retrospektif Çalışma Verileri	Sosyal Çevre
Ahmet	15	Lise 1 terk. Çıraklık okuluna gitmiyor.	Çalıştığı ilk iş yeri. Şuan işi öğrenme aşamasında.	Ankaralı. Ailesiyle birlikte yaşıyor.
Ali	17	Ortaokul terk, liseyi açıktan okuyor.	Daha öncede oto tamir işinde çalışmış.	Ankaralı. Ailesiyle birlikte yaşıyor.
Haydar	-	-	-	-
Cevat	17	Lise 3 terk. Çıraklık okuluna gidiyor.	İlk burada çalıştığını belirtti. Tatillerde de oto tamir işi yapmış.	Kırşehirli. Ailesiyle birlikte yaşıyor. Göç ederek gelmişler.
Fatih	17	Lise 2 terk. Çıraklık okulunda.	Daha önce alabalık tesisinde çalışmış.	Sivaslı. Ailesiyle birlikte yaşıyor. Göç ederek gelmişler.
Reşit	17	Terk ettiği sınıfı bildirmedi. Çıraklık okulu mezunu. Şuan ustalığa gidiyor.	İlk işyeri.	Ankaralı. Ailesiyle birlikte yaşıyor.
Cesur	16	İlkokul mezunu. Çıraklık okuluna gidiyor.	İlk işyeri.	Yozgatlı. Ailesi Yozgat'ta. Çalışmaya gelmiş. Dayısıyla yaşıyor.

Atakan	15	İlkokul mezunu.	Daha önce oto tamir işinde çalışmış.	Ankaralı. Ailesiyle birlikte yaşıyor.
Can	17	Ortaokul mezunu. Çıraklık okuluna gidiyor.	Daha önce kuaförde çalışmış.	Erzurumlu. Ailesiyle birlikte yaşıyor. Göç ederek gelmişler.
Yusuf	17	Ortaokul mezunu. Çıraklık okuluna gidiyor.	Daha önce oto kaporta çalışmış.	Çorumlu. Ailesiyle birlikte yaşıyor. Göç ederek gelmişler.

Tablo: 4, Araştırmaya Katılan Çocukların Demografik Özellikleri

Görüşme sırasında çocukların dünden bugüne mesleki deneyimlerini öğrenmek üzere çeşitli sorular sorulmuştur. Dört çocuk bulundukları tamirhaneyi, çalıştıkları ilk yer olarak bildirmişlerdir. Fakat bu grup arasından Cevat yaz tatilleri de çalıştığını belirtmesine rağmen, mevsimlik işini sabit bir iş olarak görmediği için çok fazla kale almama eğilimindedir. Haliyle şimdiki sabit işini ilk işi olarak görmektedir. Çocuklardan Ali, Atakan ve Yusuf, şimdi olduğu gibi eskidende oto tamir sektöründe çalıştıklarını belirtmişlerdir. Şimdi oto tamir sektöründe olan Fatih ve Can ise daha önce çok farklı sektörlerde çalışmışlardır. Örneğin Can bir kuaförün yanında, Fatih’te alabalık tesisinde iş hayatına atılmıştır. Çocukların çalışmaları ağırlıklı olarak kendi isteklerine dayanmaktadır. Bir kısmı da bu kararı yoksulluklarından ötürü aileleriyle vermişlerdir. Daha önce hangi sektörde çalışmış olursa olsun, çocukların bulundukları iş yerini tercih etme nedenlerini ise şöyledir:

“Bu işi sevmem ”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3terk

“İleride daha iyi meslek için ”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

“Boş gezmemek için ”

Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna gidiyor

““Mesleğim olsun, boş kalmayayım...”

Can, 17 yaşında, Erzurumlu, Ortaokul mezunu

“İşi seviyorum, akraba yanı yabancı değil...”

Yusuf, 17 yaşında, Çorumlu, Ortaokul mezunu

En ilginç cevap ise Atakan’dan gelmiştir.

“Evde sök-tak işleri yapıyodum, o yüzden buradayım.”

Atakan, 15 yaşında, Ankaralı, İlkokul mezunu

Görüşme yapılan çocuklar çalışmaya genel olarak formel eğitim kurumundan ayrıldıktan sonra başlamıştır. Ali, Can ve Yusuf, 8 yıllık zorunlu eğitimi bitirir bitirmez işe başlamış; Cesur, Atakan ve Ali ilkokuldan hemen sonra, diğer çocuklarda lise’nin belirli sınıflarından ayrılarak çalışma hayatına girmişlerdir. Erder ve Lordoğlu 8 yıllık zorunlu eğitimden önce işe başlanmasını ailenin sosyo-

ekonomik durumunun elverişsizliğine bağlamıştır. Bu araştırmada ilk ve ortaokul mezunu olanlarla, lise eğitimini yarıda kesenlerin aileleri arasında sosyo-ekonomik bakımdan fazla fark bulunmasa da, görece ailesinin durumu daha iyi olan çocuklar eğitimini daha geç sonlandırmıştır. Bunu kanıtlamak adına da çocuklara kazandıkları parayla ne yaptıkları sorulmuştur.

“Bir kısmını köydeki aileme yollarım.”

Cesur, 16 yaşında, Yozgatlı, İlkokul mezunu

“Eve veririm.”

Atakan, 15 yaşında, Ankaralı, İlkokul mezunu

“Aileme veriyorum.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

“Hepsini eve veriyorum.”

Yusuf, 17 yaşında, Çorumlu, Ortaokul mezunu

“Eve, kalanı kendime.”

Can, 17 yaşında, Erzurumlu, Ortaokul mezunu

“Biriktiririm, harcarım.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk⁴³⁰

⁴³⁰ Ahmet'in kazandığı paraya ailesinin ihtiyacı yoktur çünkü babası fabrika sahibidir.

“Genellikle harcıyorum.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

*“Yarısını aileye, yarısını kendim harcıyorum. Arkadaşlarla
geziyorum.”*

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

Burada çocuğun yaşı ve eğitim süresi ilerledikçe aldığı ücreti ailesine teslim etme oranı azalmaktadır. Çocuğun yaşı ile ailenin çocuğun kazancını kontrol altında tutma isteği arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu açıktır. Bu durumda “çırak”lar için, işte çalışmanın somut getirisi olan ücret gelirinin pek fazla bir anlamı kalmamaktadır. Çırakların çalışmaları sonucu elde ettikleri ücret gelirleri kendi ellerinde değil, tamamen kendi kontrolleri dışında kalmaktadır.⁴³¹

Ailelerinin geçimi için çalışan çocuklara bu işleri; başta babaları, daha sonra ikinci derece tanıdıkları ve arkadaşları bulmaktadır. Erder ve Lordoğlu’nun, Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeğine adlı alan araştırmasında; geleneksel olarak aile veya yakın akraba tarafından ustaya teslim edilme biçiminin giderek terk edildiği, çırağın bizzat kendisinin iş araması ve bulmasının, işverenin de bu kanalla çırağa ulaşmasının, giderek daha sık rastlandığı belirtilmiştir.⁴³² Erder ve Lordoğlu’nun bu belirmesi, alan araştırmasındaki bulguların tersi olmasına karşılık, tarihsel süreçte geleneksel yöntemlere dönüldüğünün de göstergesi olabilir.

⁴³¹ Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.84

⁴³² Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.50

Emekleri karşılığı aldığı ücretler sorulduğunda ise onca tehlikeye karşı hayatlarını yaşayamadan, ailesinin bekası için çalışan bu çocukların da sömürü mekanizmasına dâhil edildiği saptanmıştır. Öyle ki araştırmaya katılan çocuklar ücret konusunda suistimale uğramaktadır. 2012 yılı için asgari ücret 16 yaşından büyükler için net 701 TL, 16 yaşından küçükler içinse net 610 TL olarak belirlenmişken; çocuklar haftalık olarak 60 TL-130 TL arası ücret almaktadırlar.⁴³³ Çoğu mesleki ve teknik eğitimden yararlanan bu çocukların sigorta primlerini işverenin ödememesine karşılık, maaşların işverence bu kadar düşük tutulması, onların sömürüldüklerinin en büyük işaretidir.⁴³⁴ Maaşlarının bu kadar düşük olması, onların küçük bedenlerine uygun işler yaptıkları anlamına gelmemektedir. Çünkü onlar iş yerinde temizlik, takım asma, sök tak gibi basit işler yanında; araba bakımı, şanzıman tamiri, oto elektrik, kaporta gibi işlerde yapmaktadır.

Çocukların ortalama olarak 10 saat ile 12 saat arası çalıştığı belirlenmiştir. Bu çalışma sürelerinin işin yoğunluğuna göre değiştiğini söyleyen çocuklar da vardır. Cesur ve Atakan buna örnek teşkil etmektedir. Tüm bu veriler çocukların çalışma süresi bakımından da istismar edildiğini kanıtlar niteliktedir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 63'üncü maddesine göre iş süresi haftada en çok 45 saat olarak belirlenmişken; bu çocuklar haftada 60-72 saat arası çalıştırılmaktadırlar. Yani çocukların çalışma sürelerinin haftalık olarak 15-22 saat arası uzadığı görülmektedir. İş yerinde kalış süresi bakımından bu araştırmadaki denekler, Erder ve Lordoğlu'nun yaptığı araştırmadaki deneklerden de fazla çalışmaktadır. Erder ve Lordoğlu'nun araştırmasında çırakların işe geliş ve gidiş saatlerine bakıldığı zaman ortalama olarak

⁴³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/cgm.portal?page=asgari>

⁴³⁴ Aday çırak, çırak ve işletmelerde mesleki eğitim gören öğrencilerin sigorta primleri, 1475 sayılı İş Kanunu gereğince belirlenen, yaşlarına uygun asgari ücretin %50'si üzerinden, sigortalı ve işveren hissesi ayrılmadan bakanlık bütçesine konulan ödenekten karşılanır.

çırakların 10 saat 5 dakikalarını işyerinde geçirmekte oldukları belirlenmiş, hafta içinde ve cumartesi gününü çalışarak geçiren yüzde 75’lik büyük grubu da bu ortalamaya dâhil edildiği zaman, haftalık çalışma sürelerinin 6 saat 30 dakikaya uzadığı tespit edilmiştir.⁴³⁵ Yasal haftalık çalışma sürelerinin ortalama %35 üzerinde bir çalışmanın çıraklarla birlikte gerçekleştiğinin altı çizilmiştir.⁴³⁶

Görüşme sırasında, ele alınan iş yerlerinin bir kısmında çocukların eğitim ve çalışma günleri bakımından çelişkili cevaplar verdiği gözlemlenmesi burada da sömürü mekanizmasının söz konusu olduğunu akla getirdi. Zira çıraklık okulu kuralları gereği çocuklar haftanın 5 gününü iş sahasında ve bir gününü okulda geçirmek zorundadır. Kalan bir gün de tatildir. Yönetmelikteki bu kurala rağmen çıraklık okuluna giden 6 çocuktan 5’i haftanın 6 günü çalıştırılmaktadır. Burada da akla hemen iki seçenek gelmektedir. Çocuklar ya okula gitmemektedirler ya da işverenleri tarafından sigortalı olmadıkları belli olmasın diye okula gittiklerini söylemeleri tembih edilmiştir. Çünkü çıraklık okuluna gidiliği zaman devlet, çocuğun sigorta primini ödemektedir.⁴³⁷ Sigortalı olmak demek okullu olmak demektir. Okullu olmak demek de sigortalı olmak. Böylelikle işveren de hiçbir usulsüzlüğe karışmamış, sıradan bir işverendir. Okul tarafından sigortalı olduğunu söyleyip de okula gitmediği belirlenen bir tek Can vardır. Bu çocuklar arasında okula gittiği belirlenen sadece Cevat’tır. Bu da konuşma sırasında Cevat tarafından değil, konuşmaya müdahil olan patronu tarafından belirtilmiştir.

⁴³⁵ Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.53

⁴³⁶ Köksal ve Lordoğlu, **a.g.e.**, s.53

⁴³⁷ Böylelikle sigorta işveren için bir “kölfe” olarak görülmediğinden memleket için teknik alanda eğitilmiş eleman yetiştirilmesinin önü de açılmış olacaktır.

Çocukların işyerinde şiddet görüp görmediği araştırıldığında ise yüzde 60'ının azarlandığı tespit edilmiştir. Bu durum; işi yanlış ya da istenildiği gibi yapamama, işi zamanında yetiştirememe gibi nedenlere dayandırılabilir. Bu olumsuz unsurun kaynağı işveren olabileceği gibi, işyerinde çocuklardan yaşça ve kıdemce büyük çalışanlarda olabilmektedir. İnsanı yaptığı işten soğutabilecek tüm bu olumsuz koşullara rağmen çocuklar, gelecekte şu an yaptıkları işle ilgili bir meslek dalında çalışmak istemektedirler. İlerde bu işi yapmayacağını belirten çırak sayısı ikidir. Bunlardan biri Ahmet'tir, diğeri de Ali. Ahmet'in böyle cevap vermesi ailesinin sosyo-ekonomik konumuna ve okula geri dönmek istemesine bağlanabilir zira 15 yaşındaki Ahmet'e göre okula dönmek için çok geç kalınmamıştır. Ali ise üniversiteyi meslek sahibi yapan bir kurum olarak görmüş ve dolayısıyla çalışıp çalışmamasını üniversite eğitime bağlamıştır.

“Durumu bağlı, yaparım. Üniversiteyi kazanırsam yapmam.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

Gelecekte çocuklar şimdiki işlerine benzer işlerde istihdam olmak istemektedirler. Gün bunu, çocukların çalışma nedenlerine ilişkin herhangi bir farkındalıklarının olmamasına bağlamaktadır.⁴³⁸ Zira çocukların gelecekte yapmak istedikleri iş ile ilgili konuşulduğunda, birkaç istisna dışında, yaptığı işle ilişkili veya yaptığı işe çok yakın işleri imgelemelerinde canlandırmaları, başka bir açıdan bakıldığında onlarda kendi sınıfsal konumlarına ilişkin bir farkındalık oluştuğunu göstermektedir.⁴³⁹

⁴³⁸ Gün, a.g.e.,

⁴³⁹ Gün, a.g.e.,

Çocuklar bilişsel gelişimlerine faydası olmayan basit işlerle birlikte, yetişkinlerin yaptığı ağır işleri de üstlenmektedirler. Görüşme yapılan çocuklara, “Genel olarak bu iş yerinde yoruluyor musun?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soru fiziki gelişimlerine uygun olmayan işler yapan çocukların yorulup yorulmadığını belirlemek amacıyla sorulmuştur. Soruya verilen yanıtlar incelendiğinde ise 15 yaşında Ahmet “Eh”, 17 yaşındaki Ali “İşin durumuna bağlı”, 17 yaşındaki Cevat “Pek değil”, 17 yaşındaki Fatih ve 16 yaşındaki Cesur “Evet”, 17 yaşındaki Can “Bazen” ve son olarak 17 yaşındaki Yusuf ise “Yoğunken evet” ifadelerini kullanmıştır. Yorulmadığını söyleyen sadece iki çocuk bulunmaktadır. Bu cevabı veren Reşit, muhtemelen görüşmenin yapıldığı arkadaş ortamında küçük düşmek istememiş olabilir. Zira yorgunluk o yaştaki bir çocuk için farklı anlamlara da gelebilmektedir. Atakan’ın ise böyle bir yanıt vermesi aşırı çekingenliğine bağlanabilir. Çocukların iş yerindeki mola sıklıkları incelendiğinde ise çok çeşitli cevaplar alınmıştır.

“Var, yemek molası.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise2 terk

“Var, yemek saati.”

Can, 17 yaşında, Erzurumlu, Ortaokul mezunu

Fatih ve Can, bir insan için yaşamsal öneme haiz yemek yeme saatini mola olarak nitelendirmişlerdir. Onun haricinde mola hakkında tek cümle sarf

etmemişlerdir (anlaşılan o ki yemek yeme haricinde hep çalışmaktalar). Reşit ve Atakan ise tamirhaneye müşteri uğramaması sonucunda meydana gelen boşluğu mola olarak nitelendirmişlerdir. Öyle ki Atakan, “*İş olmadığına*” hep mola halinde olduğunu ifade etmiştir. Cevat ve Cesur mola verdiklerini belirtmiştir, Yusuf ise “*Genelde çay molası*” diyerek, yorulduğu zaman verdiği ufak çay aralarından bahsetmiştir. Ayrıca görüşme yapılan deneklerin haftada sadece bir gün izinli oldukları kaydedilmiştir, bu da çocukların çalışma yoğunluğunu gözler önüne sermektedir.

Yıldırıcı ve güç koşullar altında çalışan çocuklara, okula dönmek isteyip istemedikleri sorulduğunda ise, çocuklardan 6’sı okula dönmek istediğini dile getirmiştir. Okula dönme isteğinin altında yatan ilk neden olarak çocukların eğitim sisteminden kopmaktan pek de memnun olmadıkları gösterilebilir. İkinci neden olarak madden ve manen sömürüldüklerinin farkında olmaları dışında, küçük yaşlarına rağmen gelişme çağındaki bedenlerinin ağır iş koşulları altında pes etmesi de etkili olabilir. Öyle ki Cevat okula dönmeyi daha kolay olduğundan ötürü istemektedir. Bu da iş ortamının zorluğu ve yoruculuğu gibi elde edilen araştırma bulgularını onaylar niteliktedir. Çünkü Cevat’a göre okul, işten daha kolaydır. Okula dönmek istemeyen çocuklar arasında ise Atakan, Can ve Yusuf üçlüsü bulunmaktadır. Yusuf, “*Açık liseye yazıldım, gerek yok.*” diyerek hem okuyup, hem çalışan çocuklarla aynı kaderi paylaşacağını gözler önüne sermiştir. Haftanın 6 günü, günde 10:30 saat çalışan Yusuf’un bu ağır koşullar altında eğitimini nasıl tamamlayacağı tamamen meçhuldür. Zira günümüzde haftanın beş günü örgün eğitim sisteminin olanaklarından yararlanıp da, hafta sonları dersane yolunu tutan çocukların okuldaki başarıları bilinmektedir. Okula dönmek istenilmemesinin

altında yatan bir diğ er neden de meslek sahibi olamama kaygısıdır. B oy lelikle  ocuklar okuldan uzak kalarak meslek edinebileceklerini ve ilerisi için boş kalmayacaklarını d    nmektedirler. Çocukların s  ylemleri de bunu destekler niteliktedir.

“Mesleğim olsun, boş kalmayayım.”

Can, 17 yaşında, Erzurumlu, Ortaokul mezunu

“Boş gezmek için.”

Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna gidiyor

Tüm bu pi manlıklara rağmen, çalışma mecburiyetinden   t r  akranlarından uzak, yetişkinlerin yanı başında büyüyen çocuklara madde kullanıp kullanmadıkları soruldu. Zira yetişkin ortamında büyümeleri, hayatın yoruculuğ , onları madde kullanımına itebildiğ  gibi, muhatap oldukları kimyasal maddelerde alışkanlık yapabilmektedir. Buna göre 4  ocuğ n i ki ve sigara kullanmadığı belirlendi. Bu cevapları bizzat çocuklar vermesine karşılık, g r   me esnasında çevresel koşullardan (patronun ve diğ er kişilerin olması) etkilenebilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira i ki ve sigara Türk toplumunda büyüğü duyulan saygıyı zedeleyebilecek faktörler arasındadır. Madde kullanan  ocuk sayısı ise 3’tür. Bu  ocuklardan Fatih ve Can önce madde kullanımlarını reddetseler de ortamda bulunan arkadaşları bunu if a etmişlerdir. Dolayısıyla Fatih ve Can hem i ki i tiğ ni hem de sigara kullandığını kabul etmiştir. Öte yandan Reşit’te sigara kullandığını belirtmiş ve içkiyi de özel günlerde i tiğ ni kaydetmiştir. Madde kullanımıyla ilgili soruların 7  ocuğ a y neltildiğ  göz önünde bulundurulursa, (bu sorular pilot

çalışmadan sonra eklenmiştir) 3 çocuğun madde kullanması hiçte küçümsenecek bir oran değildir.⁴⁴⁰

3.2. Bulgular Işığında Ankara’da Çocuk İşçiler Ve Medya

“Medya ve Çocuk” ilişkisi üzerine tartışma ve değerlendirmeler medya çalışmalarının ilk dönemlerine kadar götürülebilir. Tarihsel süreç içinde medya çalışmalarının günümüze kadar iki yönelimli ilerlediğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki daha çok çoğulcu çalışmalar olarak adlandırılan ve kitle iletişim araçlarının, insanlar üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalardır. Çoğulcu söylemi benimseyen çalışmalarda; çocuğun, edilgin yapıda olduğu bu nedenle de kitle iletişim araçlarından çok kolay etkilendiği vurgulanır. Medya çalışmalarının diğer yönelimi daha eleştireldir. Bu çalışmalarda kitle iletişim araçları, ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal yapıyla birlikte düşünülür. Medyayı (kitle iletişim araçlarını) tek boyutlu düşünmek yerine birden fazla ilişkiler ağı içinde değerlendiren bu araştırmalarda, medya ve çocuk ilişkisi bir süreç olarak ele alınır ve çok boyutlu değerlendirilir.⁴⁴¹

Bu araştırmada çocukların medya kullanım alışkanlıkları ile birlikte, medyanın; çocuk hayatını nasıl değiştirip, dönüştürdüğü işlenmiştir. Çocuğun yaşı ve psikolojisi gereği incinebilir bir varlık olduğundan hareketle tercih ettiği içeriklerin

⁴⁴⁰ Madde kullanımı gibi bir unsur toplumda her ne kadar sorunlu insanlara atfedilen bir özellik olarak görülse de, görüşme sırasında sorulan sorular vasıtasıyla madde kullanan çocukların tıpkı diğer akranları gibi aileleri ve kardeşleriyle aralarının iyi olduğu saptanmıştır.

⁴⁴¹ http://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami106.pdf#page=11 S:11

onlara ne gibi etkilerinin olduğu tartışma konusu yapılmıştır. Mutlu'nun da belirttiğı gibi çocukluk insanın, 'ağacın yaşken eğilmesi' misali toplumun değerlerini edinmesi, bilgilenmesi, doğru davranış modellerini benimsemesi, kişiliğinin yapıtaşlarını ideal birey ölçütüne göre kurması sürecini en yoğun olarak yaşadığı bir dönemdir.⁴⁴² Bu hassas dönemde, çocukların sosyo-ekonomik durumu ne olursa olsun, hemen hemen hepsinin evinde bilgisayarın ve internet bağlantısının bulunduğu göz önünde tutulur ve okumaktan çok hepsinin iyi birer televizyon izleyicisi olduğu belirtilirse, çocukların bu ortamların tehlikelerine doğrudan maruz kalabileceğı de rahatlıkla söylenebilir.

Çocuğun medya kullanım alışkanlığı genellikle anne-baba'nın eğitim seviyesi ve çocuğa olan ilgisiyle belirlenip, şekillenir. Ailenin eğitim seviyesi düşük ve çocuğa olan ilgisizi azsa, çocukların kullandığı medya içerikleri de genellikle aile tarafından değil, bizzat çocuk tarafından belirlenir. Öyle ki çocuklar akşamları işten yorgun bir şekilde gelip aileleriyle birlikte saatlerini aynı televizyon içeriğini izleyerek geçirmekte; yetişkinlere hitap eden bu içerikler karşısında çocuk, yetişkin hayatına yönelik bilgileri almakta, (aşk, cinsellik, şiddet, borsa, para) kısaca kendi hayatı için getirisi olmayan herşeye maruz kalmaktadır. Araştırmaya katılan çocukların da belirttiğı gibi, hiçbir aile çocuğunun televizyon izlemesine karışmamaktadır. Çocuklar dilediğı zaman ailelerinin izlediğı içeriğı, onlarla birlikte izlemektedir. Tüm bu özetten sonra, aşağıdaki başlıkta bu bulgular detaylandırılarak anlatılacaktır.

⁴⁴² Erol Mutlu, **Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya**, (Haz: D. Beybin Kejanlıoğlu ve Aytaç Yıldız), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005, s.166

3.2.1. Medya Kullanım Alışkanlıkları

Bu bölümde araştırmaya katılan çocukların medya kullanım alışkanlıkları detaylı bir biçimde anlatılacaktır.

3.2.1.1. Televizyon

Yukarıda da bahsedildiği üzere hane halkının sosyo-ekonomik durumu ne olursa olsun her hanede televizyon cihazı bulunmaktadır. Bu yüzden çocukların neredeyse hepsi iyi birer televizyon izleyicisidir ve ağırlıklı olarak seçimlerini dizilerden yana kullanmaktadırlar. Bu sebeple bu başlık altında merkez medyayı televizyon oluşturmaktadır. Genel olarak çocuklar vakit geçirmek, can sıkıntısı, yorgunluk giderme, haz alma gibi nedenlerden ötürü televizyon seyretmektedir. Çocukların hepsi televizyon izlemesine rağmen Yusuf, Can ve Fatih diğer çocuklara nazaran daha az televizyon izlediklerini belirtmişlerdir. Bu çocuklar muhtemelen televizyon başında vakit geçirmektense bilgisayarı tercih etmektedirler. Çünkü bu çocukların evlerinde bilgisayar olması haricinde internet bağlantısı da bulunmaktadır. “Neden televizyon izlersin?” sorusuna ise çocuklar muhtelif cevaplar vermiştir.

“Bir şeyler öğrenmek için, film izlemek için...”

Ahmet, 17 yaşında, Ankaralı, Lise1 terk

“Vakit geçirmek, genelde bilgisayar başındayım.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

“Boş zamanda bir şey bulamadığım için.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

“Yorgunluk gidermek için.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

“Vakit geçsin diye.”

*Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna
gidiyor*

“Değişiklik olsun diye.”

Cesur, 16 yaşında, Yozgatlı, İlkokul mezunu

“Canım sıkıldıkça.”

Atakan, 15 yaşında, Ankaralı, İlkokul mezunu

“Keyif veriyor.”

Can, 17 yaşında, Erzurumlu, Ortaokul mezunu

“Akşam yapacak bir şey yok!”

Yusuf, 17 yaşında, Çorumlu, Ortaokul mezunu

Çocuklar görüşme sırasında televizyonu, oda içerisindeki anne, baba, kardeş ya da yanında kaldığı yakın akrabasıyla izlediklerini belirtmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere, televizyon izleme edimi gün içinde ayrı kalan aile bireylerini bir araya getiren, aileyi toplayan bir aktivite olmaktadır. Günün en yorgun saatlerinde bir araya gelen aile bireyleri televizyon etrafında toplanarak aynı içeriği seyretnmektedir. Çocukların ve yetişkinlerin aynı içeriklerin izleyicisi olması, televizyonun çocuk dünyası ile yetişkin dünyası arasında olduğu varsayılan mesafeyi fiilen kaldırdığını göstermektedir. Cesur ve Parker’in de belirttiği gibi, gerek çoğu çocuk programının ideolojik temalarının yetişkinlerinki ile aynılığı, gerekse çocukların bizzat yetişkin programlarına maruz kalması, ‘ayrı dünyalar’ temsilinin pratikteki değerini güçlü biçimde tehdit etmektedir.⁴⁴³ Pek çok yapım, belli bir gruba hitap etmek yerine ‘herkes’i, bu mümkün değilse ‘anne ve çocuklar’ şeklinde olabildiğince geniş grupları hedef izleyici haline getirmektedir. Örneğin fantastik unsurlar içeren Harry Potter serisi, Narnia Günlüğü gibi ürünler çocuklar kadar yetişkinlere hitap ederken, ‘Sihirli Annem’, ‘Çocuklar Duymasın’, ‘Acemi Cadı’ gibi yerli yapım diziler çocuklar kadar genç kızları ve kadınları da izleyicileri arasına katmaktadır. Nitekim diziler bağlamında aile hedef kitlesini kadın ve çocuk temsil etmektedir. Bu ve benzeri gözlemler bağlamında televizyon, yaş ve cinsiyet, etnik köken, siyasi tutum,

⁴⁴³ Cesur ve Parker, **a.g.m.**, s.125

inanç vb. düzlemlerde farklılaşan çeşitli tarafları, kendi normatif ideallerinin dışına çıkaran, kuşatıcı bir kamusal uzam niteliğindedir.⁴⁴⁴

Belirtilmesi gereken önemli bir konu da çocukların “Ne tür programlar izliyorsun?” sorusuna verdikleri yanıt olmuştur. Zira çocukların “Ne tür programlar izliyorsun?” sorusu ile “Bu programların isimleri nelerdir?” soruları arasındaki farkı ayırt edemeyip, iki soruya da birbirinin yerine geçen cevaplar verdikleri görülmüştür.

“Araba yarışları, eğlenceler, Limit yok”⁴⁴⁵

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

“Yabancı diziler.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise2 terk

“Yabancı türler; Jackie Chan, Rambo ve Cüneyt Arkın”

*Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna
gidiyor*

En çok hatırlanan program adları ise dizi adlarıdır. Çocuklar en fazla Kurtlar Vadisi ve Sakarya Fırat dizilerini izlemekte, hemen ardından Pis Yedili ve Arka Sokaklar gelmektedir. Suskunlar, Yahşi Cazibe, Geniş Aile ve Cennet Mahallesi de çocuklar tarafından seyredilen programlar arasındadır. Görüşmede çocukların hiç biri çizgi film izlediğini belirtmemiştir. Öyle ki bıyıkları bile yeni terleyen bu çocuklar,

⁴⁴⁴ Cesur ve Paker, **a.g.m.**, s.125

⁴⁴⁵ Filimin orijinal adı “*Limitless*”dır. Ve film insanları madde kullanımına özendirecek boyuttadır.

çocukluklarının farkında değillerdir. Çocukların izlediği program türlerine bakıldığında ise ağırlıklı olarak şiddet hemen ardından komedi ve macera-aksiyon gelmektedir. Televizyon izleyen çocukların neredeyse yarısı, izlediği programlardaki bir ya da birkaç karakteri beğenmektedir. Bu programların isimleri ve burada oynayan karakterlerin isimleri ise şöyledir: “Pis Yedili- Bayrampaşalı ve Orço”, “Kurtlar Vadisi- Polat Alemdar” , “Sakarya Fırat-Osman Kanat”. Görüşme sırasında tek farklı cevap Reşit’ten gelmiştir. Öyle ki Reşit genelde film izlediği için beğendiği karakterin Rambo olduğunu belirtmiştir. Bu diziler ve buradaki karakterler, çocukların duygu ve düşüncelerine etki eder niteliktedir. Zira konusu okulda geçen bir dizi olan “Pis Yedili”yi izleyen Ali, dizideki okul hayatına imrenmekte ve formel eğitim hayatına geri dönmek istemektedir.

“Okula devam etmek isterdim.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

“Bazı şeylere heyecanlanıyorum.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk

“Bir gün ben de yaparım.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

“Gerçek olmuş gibi hissediyorum, vakit geçiyor.”

*Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna
gidiyor*

“Haftaya ne olacak, onu düşünürüm.”

Cesur, 16 yaşında, Yozgatlı, İlkokul mezunu

“Yatarım.”

Can, 17 yaşında, Erzurumlu, Ortaokul mezunu

“Çok güzel olduğunu görüyorum, bitmese de izlese!”

Yusuf, 17 yaşında, Çorumlu, Ortaokul mezunu

“Hiçbir şey hissetmiyorum.”

Atakan, 15 yaşında, Ankaralı, İlkokul mezunu

Atakan’ın yukarıdaki yanıtı vermesi, tamirhanenin kalabalık olmasına dayandırılabilir. Zira tıpkı diğer çocuklarda olduğu gibi, çevredekiler Atakan

üzerinde baskı yaratabilmektedirler. Çocuklara izlediği karakterler gibi olmak isteyip istemedikleri sorulduğunda ise 2 çocuk evet derken, 4 çocuk hayır demiştir. Medyatik şiddete bu kadar maruz kalan çocukların, akranlarına ve kadınlara medya ortamında uygulanan şiddetin farkında olup olmadıklarını saptamak adına da çeşitli sorular sorulmuştur. Çocuklar, “bazen iyi, bazen kötü” yanıtını ağırlıklı olarak kullanmışlardır. Bu cevapları takiben, 17 yaşındaki Cevat “*Sert*”, 17 yaşındaki Fatih “*Normal*”, 17 yaşındaki Reşit de “*İyi*” ifadesini kullanmıştır.

Görüldüğü gibi çocuklar, medyanın kadınlara ve akranlarına uyguladığı şiddetin farkındadırlar. “*Normal*” cevabını veren Fatih ve “*İyi*” cevabını veren Reşit ise medyanın akranlarına ve kadınlara uyguladığı şiddeti artık normal olarak algılamaktadırlar bu da şiddeti özümsemiş olabileceklerine ya da içeriğe dikkat etmemelerine dayandırılabilir. Çocuklara kendi sınıfsal konumları hakkında herhangi bir duyarlılık geliştirip geliştirmediklerini öğrenmek amacıyla da, çocuk işçilerin dikkatlerini çekip çekmediği sorulmuştur. Bu soruya 6 çocuk evet, 2 çocuk hayır demiştir. Cevat ise, “*Pek izlemediğim için, hayır.*” ifadesini kullanmıştır. Cevaplar ışığında çocukların yaşları küçükte olsa sınıfsal konumlarına karşı bir duyarlılık geliştirdikleri söylenebilir.

Özetle sosyo-ekonomik durumu ne olursa olsun her hanede televizyon cihazı bulunmaktadır. Televizyon izleme edimi, tüm haneyi bir araya getiren bir aktivite olarak görülse de, çocuklarla yetişkinlerin aynı içeriklerin izleyicileri olması, televizyonun çocuk dünyası ile yetişkin dünyası arasında olduğu varsayılan mesafeyi fiilen kaldırdığını göstermektedir. Çocuklar çizgi film ya da yaşlarına uygun yapımları izlemek yerine seçimlerini dizilerden yana kullanmaktadır. Bu dizilerde şiddet, macera-aksiyon ve komedi temaları hakimdir. Çocuklar genel olarak

televizyon izleme nedenlerini vakit geçirme, can sıkıntısı, yorgunluk giderme, haz alma gibi unsurlara bağlamaktadır. Hepsinin iyi birer televizyon izleyicisi olduğu rahatlıkla söylenebilir öyle ki televizyon izlemeyen çocuk bulunmamaktadır. İzlenen diziler ve buradaki karakterler çocukların duygu ve düşüncelerine etki eder niteliktedir zira bazı okul dizileri çocukları örgün eğitime dönmeye özendirilmektedir. Çocuklar medyada akranlarına ve kadınlara uygulanan şiddetin farkında olduğu gibi sınıfsal konumları hakkında da bilgi sahibidir. Akranlarına nazaran televizyonla daha az ilgilenen çocukların da hem bilgisayar hem de internet bağlantısına sahip olduğu söylenebilir.

3.2.1.2. Radyo

Görüşme yapılan çocuklardan 8'i radyo dinlemekte, 1'i dinlememektedir. Çocukların dinlediği müziği ağırlıklı olarak arabesk oluşturmaktadır. Arabeskin hemen ardından rap ve oyun havaları gelmekte, son sırayı ise pop, rock, türkü, yabancı müzikler ve dinsel içerikli yayınlar almaktadır. Çocuklar arasında farklı dinleme davranışında bulunanın ise Can olduğu söylenebilir. Can sabahları ilahi dinlediğini aktarmıştır.

Çocukların radyo dinleme süreleri olabildiğince farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bunun rahatlıkla anlaşılabilmesi için, üç kategoride sınıflandırılma yapılacaktır. Bunlar şöyledir; radyoyu sadece seyahat esnasında kullananlar, radyoyu

gün boyu iş yerinde dinlemek zorunda olanlar ve kendi rızalarıyla sadece gün içinde radyo dinleyenler.

İlk kategoride radyoyu evden işe ve işten eve seyahatleri sırasında kullananlardan bahsedilecektir. Bu kategorideki çocuklar yolculukları süresince ortalama 15 dakika ile 2 saat arası radyo dinlemektedirler. Bu çocuklar radyoyu can sıkıntısından ve vakit geçirmek için tercih etmektedirler.

İkinci kategoriye ise tüm gün tamirhanedeki radyo yayınına istem dışı maruz kalan çocuklar oluşturmaktadır. İstem dışı çünkü radyo, patron ya da iş yerindeki diğer kıdemli kişiler tarafından açılmıştır. Çocuğun radyoyu kapatabilmek gibi bir lüksü olmadığından mecburen dinlemek zorundadır. Genellikle radyo tamirhanenin açılış saatinden kapanış saatine kadar çalışmaktadır. Bu tamirhanelerde yukarıda da bahsedildiği gibi radyo son ses açıktır ve genellikle radyoda oyun havası ya da arabesk müzikler çalmaktadır. Radyo tamirhanede kendi istemleri dışında çalsa da çocuklar radyoyu sevdiği için ve morallerini düzeltmek için dinlediklerini iddia etmektedirler. Buradan da anlaşılacağı üzere radyo içeriği, çocukların sıkıntılarını geçici bir süre pasifize etmektedir.

Üçüncü kategoriye ise kendi rızasıyla sadece gün içinde radyo dinleyen çocuklar oluşturmaktadır. Bu çocuklardan Atakan, tamirhanede iş olmadığı zamanlarda da radyo dinlediğini belirtmiştir. Çocukların radyoyla geçirdiği süre ise oldukça farklıdır fakat ortalama olarak 10 dakika ile 3 saat arası radyo dinlediklerini kaydetmişlerdir. “Neden radyo dinlersin?” sorusuna ise çocuklar şu yanıtları vermiştir:

“Şarkı dinlemek için.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk

“Can sıkıntısı.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

“Vakit geçsin.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

“Hoşuma gittiği için.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

“Sevdiğim için abi!”

*Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna
gidiyor*

“Seviyorum.”

Atakan, 15 yaşında, Ankaralı, İlkokul mezunu

“Moralim düzelsin diye...”

Cesur, 16 yaşında, Yozgatlı, İlkokul mezunu

Çocuklar arasında en çarpıcı cevabı veren Cesur olmuştur. Cesur dinlediği oyun havalarıyla hem çalıştığı iş yerinin ağır koşullarına dayanmakta hem de ailesinden uzakta yaşamının acısını bir nebze olsun unutmaktadır.

Sonuç olarak radyo kullanımı üç kategoride sınıflandırılmaktadır. İlk kategoriye sadece evden işe, işten eve seyahatleri sırasında radyo dinleyen çocuklar oluşturmaktadır. Bu kategorideki çocuklar ortalama 15 dakika ile 2 saat arası radyo dinlemektedirler. İkinci kategoriye ise tüm gün tamirhanedeki radyo yayınına maruz kalan çocuklar oluşturmaktadır. Burada radyo tamirhane patronu ya da kıdemce üst kişiler tarafından açıldığından, çocuğun radyoya her hangi bir müdahale hakkı söz konusu olamamaktadır. Radyonun iş yerinde sabahdan akşama kadar kendi istemleri dışında çalmasına rağmen çocuklar radyodan oldukça keyif almaktadır. Üçüncü kategoriye ise kendi rızasıyla gün içinde radyo dinleyen çocuklar oluşturmaktadır. Genelde tamirhanede iş olmadığı zaman radyo dinlediklerini belirten bu gruptaki çocuklar günde 10 dakika ile 3 saat arası radyo dinlemektedirler.

3.2.1.3. Sinema

Çocuklara, sinemaya ne sıklıkla gittiklerini öğrenmek amacıyla çeşitli sorular yöneltilmiştir. Fakat sorulara verilen yanıtların çokta iç açıcı olmadığı görülmüştür. Zira çocukların çalışma koşullarının ağırlığından ötürü vakit bulamamaları haricinde, kültürel bir aktivite olan sinemanın gereksiz görülmesi ve

pahalı olması, sinemanın çocuklarca tercih edilmemesinin nedenleri arasında gösterilebilir.

Öyle ki bir kişinin sinema harcaması ortalama 7 TL-10 TL arası olabilmektedir. Bu harcamalara ek olarak yan ürünlere (yiyecek, içecek) ödenecek ücretlerde bu aktiviteyi oldukça külfetli hale getirebilmekte ve zaten gelirin bir kısmını ailesinin geçimi için harcayan çocuk için sinema lüks bir aktiviteye dönüşebilmektedir.

Pilot çalışma sayılmazsa, çünkü sinema ile ilgili sorular pilot çalışmadan sonra eklenmiştir, çocukların neredeyse hiç biri sinemaya gitmemektedir. Sadece Cevat, arkadaşlarıyla bazen sinemaya gittiğini belirtmiştir. “Ne tür filimler izlersin?” sorusuna ise Cevat, “*Korku filmi, falan*” yanıtını verirken, “Neden sinemaya gidersin?” sorusuna da, “*Eğlenmek için, arkadaşlarla vakit geçirmek için*” yanıtını vermiştir. Buradan da anlaşılabileceği üzere Cevat sinemayı arkadaşlarıyla vakit geçirebileceği bir grup aktivitesi olarak görmektedir. Belki filminden sonra, film üzerine yapacakları konuşmalarla arkadaşlarıyla sosyalleşme fırsatı da bulacaktır.

Kısaca yoksulluktan ötürü çalışmak zorunda kalan çocuklar için sinema oldukça pahalı bir aktivitedir. Zira gelirin önemli bir kısmını ailesinin geçimi için ailesine teslim eden bu çocuklar; sinemaya para ayıramadıkları gibi, ağır çalışma koşullarından ötürü zaman da ayıramamaktadır. Haliyle sadece 1 çocuk sinemaya gidebilmektedir. Sinemaya giden Cevat, korku filmlerini tercih ederken sinemaya gitme nedenini eğlenmek ve arkadaşlarıyla vakit geçirmek olarak açıklamaktadır.

3.2.1.4. Dergi

Çocukların yazılı medya kullanım alışkanlıklarının oldukça düşük olduğu saptanmıştır. “Dergi okur musun?” sorusu çocuklara yöneltildiğinde, 6 çocuk hayır demiş; 3 çocuk ara sıra cevabını vermiştir. Bu 3 çocuktan, sadece 1’i dergilerden öğrenim amaçlı yararlandığını açıklamış ve 1’i de gittiği başka dükkanlardaki oto dergilerine merak amaçlı baktığını belirtmiştir. Kalan son çocuk Cevat ise, zincir marketlerin dağıttığı fiyat broşürlerini de dergiden saymış ve arada onlara baktığını söylemiştir. Aslında bu broşürler dergi kategorisine girmediğinden, Cevat da dergi okuyamayan çocuklar arasında sayılmıştır. Dolayısıyla görüşme sırasında dergi okuyan sadece 2 çocuk tespit edilmiştir. Dergilerin bu kadar az çocukça tercih edilmesi çeşitli nedenlere bağlanmıştır. Öyle ki aldığı az maaşla ailesinin geçimine katkı sağlamaya çalışan çocuk için aylık ya da haftalık çıkan bir dergiyi satın almak oldukça zor görünmektedir. Dergilerin pahalılığı dışında, çocukların dergileri tercih etmemesinin bir diğer nedeni de okuma alışkanlıklarının yok denecek kadar az olmasıdır. Çünkü çocukların okuma alışkanlıklarının formel eğitimi bıraktıktan sonra azaldığı gözlemlenmiştir. Bu çocuklara ne tür dergiler okudukları sorulduğunda ise şu yanıtlar alınmıştır:

“Bilim-Çocuk, öğrenim amaçlı, komik dergiler.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk

“Sanayide olduğum için araba dergileri, oyun dergileri.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

Çocukların bu tür dergileri nasıl elde ettiği öğrenilmek istendiğinde; sosyo-ekonomik düzeyi görece daha iyi olan Ahmet'in bu tür dergileri satın aldığı belirlenmiştir. Ali ise, *“Arkadaşlar arası bir yere gittiğimde merak amaçlı, marketlerdeki, başka dükkânlardaki dergiler”* ifadesine yer vermiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Ali gittiği başka tamirhanelerdeki dergilere sadece bakmakla yetinmekte, satın alamamaktadır. Ayrıca Ali de tıpkı Cevat gibi market broşürlerini dergiden saymaktadır.

Çocuklara, “Çocuk dergilerinden aldığın olur mu?” sorusu yöneltildiğinde ise hayır yanıtı alınmıştır. Fakat Ahmet verdiği *“Hayır”* yanıtıyla çelişkiye düşmektedir zira Ahmet Bilim Çocuk dergisi okuduğunu belirtmiştir fakat bu derginin çocuk dergisi olduğundan haberdar değildir. Bu sebeple kendisi bilmesede çocuk dergisi yalnızca Ahmet tarafından tercih edilmektedir. Ahmet ve Ali tıpkı diğerleri gibi çocuk yaşamından tamamen izole edilmiş bir alanda yaşam mücadelesi verdiğinden çocukluklarının farkında olamayabilirler bu sebeple çocuk olmadığını hisseden bir çocuğun da çocuk dergisi almasını beklemek biraz anlamsız olabilir.

Çocuklar dergilerde en çok komik şarkıları ve karikatürleri beğenmektedir. Ahmet ve Ali için dergilerdeki komedi unsurunun bu kadar dikkat çekmesi şaşırtıcı değildir. Çocuğun çalıştığı yetişkin ortamının sıkıntılarına maruz kalması, azarlanması, hor görülmesi, yorulması gibi nedenler karşısında dergi içeriğindeki komedi unsuru onlara geçicide olsa bir kaçış sağlamaktadır.

Reklam unsuruna gelince; bu medyadaki reklamlar çocuklar tarafından fark edilmektedir. Ali gözüne çarpan reklamları, *“Aksesuarlar, araba reklamları”* olarak

tanımlamıştır.⁴⁴⁶ Çocuklar buralardaki reklamları değerlendirirken, “*Eh, bazıları güzel, bazıları değil.*” ifadelerini kullanmıştır. Çocuklar reklamları çok başarılı bulmasalar da, reklamlarda görüp beğendikleri ürünleri satın alma yolunu tercih etmişlerdir. Yani reklamlar çocuklarca başarısız görülse de asıl amacına ulaşmış, reklamı yapılan ürünü sattırmıştır.

“Hoşuma giden şeyleri alıyorum.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

Özetle, çocukların dergi okuma alışkanlıkları oldukça düşüktür. Zira örgün eğitimden kopuş çocukların okuma alışkanlığını azalttığı gibi dergi fiyatları da çocukların satın alabileceği meblağda değildir. Araştırma sonuçları sadece 3 çocuğun dergi okuduğunu gösterse de, esasen 2 çocuğun dergi okuduğu anlaşılmaktadır. Zira çocuklardan bir kaç tane süper marketlerin dağıttığı fiyat broşürlerini de dergi olarak görmektedir. Maddi durumu görece daha iyi olan çocuklar dergileri satın alabilirken, maddi durumu kötü olan çocuklar, iş yerlerindeki ve gazete bayilerindeki dergilere sadece bakmakla yetinmektedirler. Çocuklar genellikle “*Oto dergileri ve komik dergiler*” almakla birlikte “*Öğrenme amaçlı Bilim-Çocuk*” gibi dergilerde almaktadırlar. Çocuklar dergilerde yapılan reklamları her ne kadar başarısız bulsa da, oralarda gördükleri ürünleri satın alma yolunu tercih etmektedirler. Yani reklam çocuklarca başarısız bulunsun da, amacına ulaşmakta; reklamı yapılan ürünü sattırmaktadır.

⁴⁴⁶ Burada Ali'nin aksesuardan kastı araba aksesuarlarıdır.

3.2.1.5. Kitap

Yapılan görüşmelerde, çocukların hiçbirinin düzenli kitap okumadığı görülmüştür. “Hiç kitap okur musun?” sorusu çocuklara yöneltildiğinde sadece 3 çocuğun ara sıra kitap okuduğu belirlenmiştir. Diğerlerininse kitap okumadığı saptanmıştır. Kitap okuyan çocuklara en son okudukları kitabın adı sorulduğunda ise şu yanıtlar alınmıştır:

“Çılgın Türkler.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

“Sefiller.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

Çocuklar arasında okuduğu romanın türünü bilen ve son okuduğu kitabın adını hatırlayan ilk çocuk Ahmet, ikinci çocuksa Fatih olmuştur. Ali, “*Arada kitap okurum*” demesine karşılık en son okuduğu kitabın türünü söyleyememiştir. Çocuklar; savaş, macera, dram, temalı yapıtları beğenmektedir. Cevat ise kitap türü söylemekten çok bir kitapta aradığı temalardan bahsetmiş ve “*Yabancı şehirleri filan anlatanlar*” ifadesini kullanmıştır. Tıpkı dergi gibi kitapta pahalı bir üründür. Dolayısıyla çocuklar tarafından çok tercih edilememektedir.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir hususta çocukların örgün eğitim kurumunu bırakmalarının hemen ardından, kitap okuma edimlerinin de tamamen ortadan kalktığıdır. Cevat'ın, *“Pek okumam, liseyi bıraktıktan sonra hiç.”* ve Cesur'un, *“Okuldan çıktı çıkalı okumam.”* ifadeleri bunu kanıtlar niteliktedir. Bu çocukların çıraklık okuluna gittiği de düşünülürse okul eğitimlerinin ne kadar yetersiz olduğu anlaşılabilir. Zira bu söylemlerden çıraklık okulunda çocukların hiçbir şey okumadığı da rahatlıkla anlaşılabilir. Zamanında çıraklığa bu kadar önem atfedildiği düşünülürse, aynı önemin çocukların bilişsel gelişimi için sarf edilmediği de gözlemlenebilir.

Sonuç olarak, çocukların hiçbiri düzenli şekilde kitap okumamaktadır. Ara sıra kitap okuduğu belirlenen 3 çocuktan sadece 2'si son okuduğu kitabın adını hatırlamaktadır. Kitap okuyan çocuklar genellikle savaş, macera, dram temalı yapıtları beğenmektedirler. Kitapların bu kadar az çocukça tercih edilmesi iki nedene bağlanabilir. İlki çocukların hazin de olsa formal eğitimi bıraktıktan sonra kitap okumayı da bıraktıklarını belirtmeleridir. Bunu belirtenler arasında çıraklık ya da ustalık okuluna giden çocuklar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kurumlara meslek sahibi olmak için giden çocukların söylemleri buralarda verilen eğitimin kalitesini de gözler önüne sermektedir. Kitapların bu kadar az çocukça tercih edilmesinin ikinci nedeni de tıpkı dergiler gibi pahalı olmalarından kaynaklanmaktadır.

3.2.1.6. Gazete

Tıpkı dergi ve kitap örneğinde olduğu gibi çocukların gazete okuma alışkanlığı da oldukça zayıftır. Çocukların 4'ü gazete okurken, 5'i okumamaktadır. Gazete okuyan 4 kişinin arasında bulunan Reşit'in cevabı araştırmacı tarafından çelişkili görülmüştür çünkü Reşit'in evine ve işyerine gazete alınmamaktadır. Araştırma sırasında sosyo-ekonomik durumu yüksek olan çocukların evine düzenli olarak gazete girdiği tespit edilmiştir. Buna örnek teşkil eden tek çocuk Ahmet'tir. Cevat ise düzenli olmasa da evlerine gazete alındığını bildirmiştir. Bu sebeple bulgular ışığında sadece 2 hane gazete alırken, kalan 7 hane alamamaktadır. Düzenli olarak gazete alabilen iş yerlerinin sayısı ise 4'tür. Buna ek olarak 1 iş yerinin de ara sıra gazete aldığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 4 iş yerine ise gazete alınmamaktadır. Çocukların kendi sınıfsal konumlarına olan duyarlılığını saptamak adına, "Gazetede çalışan çocuklarla ilgili hiç haber gördün mü?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya, gazete okuyan 4 çocukta hayır yanıtını vermiştir. Aslında verilen bu olumsuz yanıt, çocukların hepsinin gazeteyi çok fazla bilgi edinmek amaçlı kullanmadığını da göstermektedir. Evet, çocuklar çocuk olduklarından ötürü politik, ekonomik, sosyal haberlere önem vermeyebilirler ama kendi akranlarıyla (ister çalışsın, ister çalışmasın) ilgili haberlerle bile hiç karşılaşmadıklarını söylemeleri çok da şaşırtıcı değildir. Zira çocukların spor sayfalarıyla, magazinle, ilgilerini çeken resimlerle ve bulmacalarla alakadar olduğu görüşme sırasında belirlenmiştir.

“Genelde bulmaca bakarım.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

“Genelde futbol.”

Cesur, 16 yaşında, Yozgatlı, İlkokul mezunu

Yapılan görüşmelerde gazete okusun ya da okumasın neredeyse çocukların hepsinin gazeteye ilişkin bir fikirleri vardır ve bu fikirler genelde faydalı ve iyi olarak nitelendirilebilir. Çocuklar gazeteyi; “Dünya ve Türkiye’yle ilgili haber veren, kaçırılan haberlerin takip edilebileceği, iyi bir şey” olarak tanımlamaktadırlar.

Özetle çocukların tüm okuma alışkanlıklarında olduğu gibi gazete okuma alışkanlıkları da oldukça zayıftır. Sadece 4 çocuk gazete okumaktadır. Gazete okuyanlar da genellikle gazetenin spor, magazin ve bulmaca sayfalarıyla ilgilenmektedir. Gazete okusun-okumasın her çocuğun gazete hakkında bir fikri vardır ve bu da genellikle “*Faydalı, İyi*” şeklindedir. Her hane gazete alamamakta; sosyo-ekonomik durumu görece iyi olan haneler gazete alabilmektedir. Gazete satın alabilen hane sayısı 2, iş yeri sayısı ise 4’tür.

3.2.2. Yeni Medya Kullanımı: Bilgisayar, İnternet ve İnternet Kafe

Yeni medya kullanımı adlı bu başlıkta, çocukların bilgisayar, internet ve internet kafe ile olan ilişkileri üzerine detaylı bir tartışma gerçekleştirilecektir. İlk

kısımda çocukların bilgisayar sahipliği hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra evde bilgisayar ile neler yaptıklarına değinilecektir. İkinci kısımda ise çocukların ev içi internet kullanımlarıyla ev dışı internet kullanımları yani internet kafe pratikleri masaya yatırılacaktır. Bilgisayar oyunlarından sıkça söz edilecek olan bu kısımda, çocukların oyun oynama alışkanlıkları da detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Araştırmaya katılan çocuklardan 7'si bilgisayar sahibidir. Evinde bilgisayarı olan her çocuk internete girememektedir. Bunun nedeni de, bilgisayar sahibi olan 7 çocuğun sadece 6'sının evinde internet bağlantısı olmasıdır. Evdeki bilgisayarlar genellikle çocuğa ya da kardeşlerine aittir ve hane halkının ortak kullanımına açıktır. Bu genelleme dışında kalan tek çocuk ise Ahmet'tir. Ahmet kendinin ve kardeşlerinin ayrı bilgisayarı olduğunu söyleyerek hanesinde birden çok bilgisayar bulunduğunu belirtmiştir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, evlerinde bilgisayar olan çocukların bilgisayar kullanım sürelerini öğrenmek amacıyla, "Haftada kaç gün ve kaç saat bilgisayar başındasın?" sorusu yöneltilmiştir. Buna karşılık, Ahmet "*Her zaman*", Ali "*Her gün bilgisayar başındayım, 4-5 saat*", Fatih "*Haftanın 1 günü, 2-3 saat*" ve son olarak Reşit'te "*2-3 saat*" ifadesine yer vermiştir.

Ahmet ve Ali'nin en çok bilgisayar kullanan iki çocuk olduğu söylenebilir. Yukarıda ismi sayılan çocuklar dışında bilgisayar sahibi diğer üç çocukta, akşamları eve gittiğinde 30 dakika-1 saat arası zaman dilimini bilgisayar karşısında geçirmektedir.

Çocuklara bilgisayarda neler yaptıkları sorulduğunda ise, en çok Facebook'a girdiklerini ve oyun oynadıkları belirtmişlerdir. Daha sonra müzik dinlediklerini ve

film izlediklerini ifade etmişlerdir. Son sırayı ise internette arkadaşlarla sohbet etmek almıştır.

İkinci kısma gelindiğinde ise çocukların kaç saat internet karşısında vakit geçirdiklerini anlamak adına, “İnternete ne sıklıkla girersin?” sorusu sorulmuştur. Fakat çocuklardan 2’si, bu soruyu internette ne yaparsın sorusuyla karıştırmıştır. Dolayısıyla görüşme esnasında Fatih ve Reşit internete girme sürelerinden ziyade, internette neler yaptıkları hakkında bilgi vermişlerdir.

“Müzik dinlemek için.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

“Facebook ve oyun için.”

Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna gidiyor

Bu iki istisnai cevap dışında geriye kalan dört çocuk soruyu doğru anlayarak, her akşam evlerinde 30 dakika- 4 saat arası internette vakit geçirdiklerini dile getirmişlerdir. İnternet kafe en yoğun olarak Ahmet ve Reşit tarafından tercih edilmektedir.

Akranlarına nazaran vakit darlığı çeken bu çocukların, ciddi zaman ayırdıkları internette neler yaptıkları sorulduğunda (Ahmet ve Ali pilot çalışma sırasında görüşülen denekler olduğu için bu soru onlara sorulamamıştır) ise Facebook’a ‘takıldıkları’, oyun oynadıkları ve müzik dinledikleri belirlenmiştir. Bu soru yardımıyla çocukların hepsinin Facebook hesabı olduğu saptanmıştır ayrıca bu çocuklardan 3’ü MSN hesapları olduğunu da dile getirmiştir.

Çocukların sosyal konumlarından ötürü, kendileriyle aralarının nasıl olduğunu öğrenmek adına, üye oldukları arkadaş sitelerinde kendilerini nasıl tanıttıkları sorulmuştur. Çocukların 5'i kendi fotoğrafına yer verdiğini belirtmiş; buna ek olarak Ali çalıştığı yerinde hesabında görüldüğünden söz etmiştir. Çocuklardan sadece 1'i profilinde araba fotoğraflarına yer verdiğini dile getirmiştir.⁴⁴⁷

Çocuklara, internet ortamında uygunsuz görüntü ya da içerikle karşılaşp karşılaşmadıkları sorulduğunda ise 2 çocuk “Çok” yanıtını vermiştir. Bu çocuklardan Ahmet’in günde dört saatini internette geçirdiği göz önünde bulundurulursa, en çok onun zarar gördüğü de anlaşılabilir. Geriye kalan 5 çocuğun 4’ü “Evet” derken 1 çocuk da “Bazen” demiştir. Bazen diyen Can da Ahmet gibi her akşam internete girdiğini kaydetmesine karşılık, bu tür içeriklere çok rastlamadığını iddia etmesi, görüşme sırasında ortamın kalabalıklığına ya da kendisiyle dalga geçilebileceği ihtimaline dayandırılabilir.⁴⁴⁸

Çocukların kendi haklarından haberdar olup olmadığını öğrenmek adına, “Çalışan çocuklarla ilgili materyaller gözünüze çarpıyor mu?” sorusu sorulmuştur. Çocukların 6’sı buna olumsuz yanıt verirken, sadece Reşit evet demiş ve en farklı yanıtı Ali vermiştir.

“Facebook’ta araba resmi dikkatimi çekiyor. Sanayide çalışan çocuk araba resmi koyuyor.”

⁴⁴⁷ Evinde interneti veya bilgisayarı olmamasına karşılık, sosyal paylaşım sitelerinde hesabı olan 2 çocuk vardır. Çocuklar hesaplarına internet kafelerden erişebilmektedir. Bu iki çocuktan biri olan Cevat, Facebook ve Msn’de kendi fotoğraflarına yer verdiğini belirtmiştir. Cesur ise tıpkı Cevat gibi sosyal paylaşım sitesi olan Facebook’a üyedir. Cesur Facebook profilinde kendi fotoğraflarını kullanmaktadır.

⁴⁴⁸ Diğer çocuklar yani internet kafeleri kullananlar da uygunsuz içeriklerle karşılaştığını belirtmiştir.

Ali'nin dikkatini çalışan çocuklarla ilgili materyalden ziyade arabaların çekmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Materyallerin sıkıcı olması ve okunmasının zorluğu yanında imajların zahmetsizce anlaşılabilirliği bunu sağlayan en önemli unsur olarak kabul edilebilir. Ayrıca çocuk hakları konusunda bilgi veren ve onların korunmasını sağlayan Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve gönüllülerinin internette yer alma sıklığı kapitalist şirketlerle mukayese edilemeyecek bir boyuttur. Zira siteler reklam alanı için boş bıraktıkları yerlere ciddi fiyatlar talep ettiklerinden, bu fiyatların STK'larca ve gönüllülerce karşılanması bir hayli zor görünmektedir. Görüşme formuna dönülecek olursa; "Çalışan çocukların haklarıyla ilgili bir materyale internette rastladınız mı?" sorusu çocuklara yöneltildiğinde, tüm çocuklar hayır yanıtı vermiştir.

Çocukların internet kafe kullanımlarının incelendiğinde soruda ise, 7 çocuğun internet kafeye gittiği belirlenmiştir. Çocuklardan Fatih ve Yusuf internet kafeye gitmediğini kaydetmiştir. Yusuf internet kafeye gitmeme nedenini 3 senedir Ankara'da olmasına bağlamıştır çünkü çevreye yabancıdır. Çocuklardan Ahmet ve Reşit her akşam internet kafeye gittiklerini belirtmiş, kafede 2-4 saat arası vakit harcadıklarını kaydetmişlerdir. Böylelikle internet kafenin en yoğun olarak bu ikili tarafından tercih edildiği görülmüştür. Bu ikili haricinde diğer çocuklar haftada 1 gün, 30 dakika-3 saat arası internet kafede vakit geçirdiklerini dile getirmişlerdir. Bu bir gün de genellikle izin günleri olan pazar'dır. Araştırma esnasında, internet kafe'nin salt internete bağlanıp, oyun oynanan bir mekân olmaktan öte, sosyalleşmek için de çocuklar tarafından tercih edildiği saptanmıştır.

“Kafe’nin sahibi tanıdık, onla oturuyorum, internete giriyorum.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

İnternet kafeye giden çocuklara aileleri hiçbir şekilde karışmamaktadır. Eğer saat çok geçse, çocuklar azar işiteceklerini bildiklerinden ötürü eve zaten geç dönmemektedirler. Çocuklara hangi internet kafeye gittikleri sorulup, o internet kafeyi neden tercih ettikleri öğrenilmek istendiğinde ise genelde eve yakın internet kafeleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca kafenin kaliteli olması ve sahibinin de tanıdık olması tercih edilme nedenleri arasındadır. Sadece Reşit, haftalık tatili olan pazar günü uzak yerlerdeki internet kafeleri tercih ettiğini bildirmiştir. Çocukların duygusal durumlarını anlamak adına onlara; “İnternet kafeye gitmeden önce kendini nasıl hissediyorsun?” sorusu sorulmuştur. Çocuklardan 3’ü “*Normal*” derken, 2’si “*İyi*” yanıtını vermiştir. Burada farklı cevaplar verenler ise Cevat ve Cesur olmuştur. Belki de Cevat, ruhsal dünyasındaki sıkıntıları, şiddet oyunları vasıtasıyla gidermeye çalışmaktadır.

“Canım sıkkın.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

“Hareketli”

Cesur, 16 yaşında, Yozgatlı, İlkokul mezunu

Araştırma sırasında çocukların internet kafeye genellikle arkadaşlarıyla ve birinci derece akrabalarıyla gittiği belirlenmiştir. Arkadaşlarıyla ya da akrabalarıyla internet kafeye gittiğini ifade eden çocuklar, ara sıra tek başlarına da gittiklerini söylemiştir. “İnternet kafedeki imkanlar evinizde olsa, gene gider miydiniz?” sorusuna ise çocuklardan 3’ü “*Hayır*” demiştir. Diğerleri ise internet kafeye, kafedeki imkanlardan ötürü (bilgisayarların gelişmişliği, ortamın ambiyansı gibi unsurlar, oyun çeşitliliği) değil, arkadaşlarıyla ve tanıdıklarıyla oyun oynamanın zevkine varmak için gittiklerini belirtmiştir. Öyle ki Ali’nin ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir.

“Amacım kuzenimle, arkadaşlarımla oynamak, eğlenmek. Yoksa internette olan her şey evde var.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

Son tartışma olan oyun tartışmasına gelindiğinde ise çocukların hepsinin bilgisayarı oyun oynamak için tercih ettiği tespit edilmektedir. Araştırmada oyunların iyi ya da kötü olduğu gibi herhangi bir yorum yapılmaktan ziyade, sadece çocukların oynadığı oyunların türlerine ve bu oyunların onların gelişimine nasıl etkide bulunacağı üzerine bir tartışma yapılacaktır.⁴⁴⁹ Çocuklara ne tür bilgisayar oyunları oynadığı sorulduğunda yaşlarıyla alakalı olmayan oyunların isimlerini saymışlardır. Bu oyunlar hemen hemen her internet kafede çocuklar tarafından tercih edilen, çok

⁴⁴⁹ Smith, “How do computer games affect your children? “Bilgisayar oyunları çocuklarınızı nasıl etkiler? adlı makalesinde, bilgisayar oyunlarının çocuklar üzerindeki pozitif ve negatif etkilerini araştırmıştır. Pozitif etkiler; el-göz eşgüdümü, dikkatin bölünüp birden fazla yere odaklanılabilmesi, ikonik dilin gelişimi olarak sayılırken, negatif etkileri ise bağımlılık, daha önemli etkinliklerden geri kalma ve saldırgan düşünce ve davranışlarda artış olarak sayılabilir. Detaylı bilgi için bkz. Smith, **a.g.m.**

kullanıcıli yani grup şeklinde oynamaya müsait oyunlardır.⁴⁵⁰ Bu oyunlarda genellikle; şiddet, kan, hırsızlık, adam öldürme, adam yaralama, hız gibi çocukların kişisel gelişimine zarar veren unsurlar bulunmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu oyunların iyi ya da kötü olduğu bu araştırmanın konusu değildir fakat bu içerikleri barındıran oyunları oynayan çocukların da tehlike altında olduğunu söylemek yerindedir. Zira şiddet bu tür oyunlarda cezasız kalmakta ve ödüllendirilmektedir. Şiddetin ödüllendirilmesi ve çocuk gözünde olağan hale gelmesi ise çocuğun gelecekte başkalarına şiddet uygulayan bir yetişkin olmasına neden olabilmektedir.

İnternet üzerinden oynanan oyunlara gelindiğinde ise çocukların 6'sı internet üzerinden oyun oynarken; 3'ü oynamamaktadır. *Reşit* internet üzerinden oynadığı oyunun Need For Speed adlı oyun olduğunu kaydetmiştir. Bu oyun internet bağlantısı olan diğer kullanıcıların da oyuna katılmasına izin veren çok kullanıcıli (multi player) oyunlar kategorisine girmektedir. “Ne zaman oyun oynarsın?” sorusuna ise çocuklar şu yanıtları vermiştir:

“Canım sıkkın olduğu zaman, kafa dağıtmak için.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

“Sanal âlemde yapacak bir şey bulamadığımda, canım sıkıldığında...”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

⁴⁵⁰ Özellikle internet kafelerde oynanan çok kullanıcıli (devasa) çevrimiçi oyunlar gençlere hareketsiz toplumsallaşma olanağı sağlamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Binark ve Sütçü, s. 88

“Eve gittiğim zaman, ara sıra sinirli, genelde normal.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk

“Boş vakitlerimde.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

“Akşamları.”

Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna gidiyor

“İnternete gittiğimde.”

Cesur, 16 yaşında, Yozgatlı, İlkokul mezunu

“Ne zaman olursa.”

Atakan, 15 yaşında, Ankaralı, İlkokul mezunu

“Sıkılınca.”

Can, 17 yaşında, Erzurumlu, Ortaokul mezunu

Feys'te ⁴⁵¹ kimse olmayınca.”

Yusuf, 17 yaşında, Çorumlu, Ortaokul mezunu

Kısaca çocuklar oyun oynamalarındaki amacı, can sıkıntısı, eğlenmek, vakit geçirmek, yapacak bir şey bulamamak gibi nedenlere bağlamaktadırlar. Oyun

⁴⁵¹ Yusuf, “Feys'te” kısaltmasıyla Facebook'u kastetmiştir.

oynama nedenlerini diğer çocuklardan farklı niteleyenler ise Ahmet ve Fatih olmuştur.

“Canım sıkılıyor, hep iş hep iş olmaz.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk

“Futbola ilgim.”

Fatih, 17 yaşında, Sivaslı, Lise 2 terk

Ahmet burada oynadığı oyunu yaptığı iş karşısında bir mükâfat olarak algılamaktadır. Fatih ise futbola olan özlemini, bilgisayar oyunları sayesinde gidermeye çalışmaktadır. Özer ve Birsen tarafından bilgisayar oyunları üzerinde yapılan araştırmada, kullanım ve doyumlar kuramı uyarınca oyunların yarar ve doyum amaçlı oynanıp oynanmadığı ortaya konmuştur.⁴⁵² Rastlantısal olarak belirlenen, farklı yaş ve eğitim seviyelerini tespit eden ve bu oyunları oynayan 14 kişi ile görüşülmüştür. Araştırmada ortaya çıkan en önemli iki sonuçtan birisi oyun oynayanların büyük bölümünün bu oyunlardan yarar ve doyum sağlamakta olduğunu⁴⁵³ Gene varılan sonuçlardan hareket ederek, görüşülenlerin oyun oynayarak, takdir edilme ve toplumsal bir etkileşim içerisinde olmayı istemelerinin yanı sıra heyecan duymak arzusu ile eğitim amaçlı oyun oynadıkları söylenebilir. Bazıları için oyun oynamak, onların günlük hayatlarında daha hızlı ve akıllıca kararlar alabilmelerini sağladığı için onların gelişmesine yardımcı olmaktadır. Ancak, araştırmadan çıkan diğer bir bulgu da, oyunlara erken yaşta başlanılmasının,

⁴⁵² Aktaran: İşçibaş, a.g.m., s.125

⁴⁵³ İşçibaş, a.g.m., s.125

bir süre sonra onlarda bağımlılık yaratmasıdır. Tabi şüphesiz ki bu da endüstrinin bir isteğidir.⁴⁵⁴

Çocukların en çok oynadığı iki oyun ise Counter Strike ve Grand Theft Auto olmuştur. Bu oyunların yanı sıra çocuklar; Need for speed, Call of Duty, Fifa gibi oyunlar da oynamaktadırlar.⁴⁵⁵ Oynadığı oyunun ismini bilmeyen çocuklar ise oyunları temalarına göre isimlendirme yolunu seçmiştir, bunlar; araba yarışı, maç, savaş, dövüş şeklindedir. Çocuklar bu oyunlardaki karakterleri farklı şekillerde yorumlamışlardır.

“Savaşlar, bunlar kötü karakterler.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk

“Hepsi birbirini yenme çabasında.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

“Saçma ama eğlenceli.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

Reşit ve Atakan ise çoğu silahlı olan bu karakterleri “İyi” şeklinde nitелеmektedirler. Çocuklardan Cevat oyun oynamadan önceki ruh halini “*Sıkın, canım sıkın*” şeklinde tasvir etmiş; Ali “*Heyecanlı*”, Fatih “*His yok*”, Reşit ve

⁴⁵⁴ İşçi başı, a.g.m., s.125

⁴⁵⁵ Bu paragrafta geçen oyunlar genellikle hırsızlık, kan, şiddet, adam öldürme, rekabet gibi öğeleri içinde barındırmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. <http://www.esrb.org/ratings/search.jsp> ya da <http://www.pegi.info/en/index/id/509>

Cesur “*Normal*”, Atakan, Can ve Yusuf’ta “*İyi*” olarak tanımlamıştır. Ahmet ise sessiz kalmıştır.

Çocuklara oyun oynadıktan sonra kendilerini nasıl hissettikleri sorulduğunda ise şu yanıtları vermişlerdir:

“İyi, eğlenmiş.”

Cevat, 17 yaşında, Kırşehirli, Lise 3 terk

“Yendik-yenildik onları konuşuyoruz. Yendiysem sevinmeli yenildiysem üzölmeli...”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

“Sonra gene oynamak istiyorum.”

Ahmet, 15 yaşında, Ankaralı, Lise 1 terk

“Kavga ederek çıkıyorum ama sevinçli...”

Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna gidiyor

“Dayioğlu yendiğı için keşke ben yensem diyorum.”

Cesur, 16 yaşında, Yozgatlı, İlkokul mezunu

“Mutlu...”

Atakan, 15 yaşında, Ankaralı, İlkokul mezunu

“Rahatlıyorsun.”

Can, 17 yaşında, Erzurumlu, Ortaokul mezunu

“Yendim-yenildim, gene iyi.”

Yusuf, 17 yaşında, Çorumlu, Ortaokul mezunu

Oyunların oynandığı yerler ise ağırlık olarak internet kafeler ve playstation salonlarıdır.⁴⁵⁶ Tek başına oyun oynayan çocuklar ise genelde evlerini tercih etmektedirler. Bulgulardan da anlaşılacağı gibi çocuklar, her internet kafede rahatlıkla bulunabilen tehlikeli, bir o kadar da popüler oyunları oynamaktadır. Bu oyunlardaki aşırı şiddet çocuğun psikolojisine zarar vermekte ve çocuğun şiddete olan duyarlılığını köreltmektedir.⁴⁵⁷ Öyle ki bu oyunlar bazı ülkelerde tamamen yasaklanmış ya da belirli bir yaş gurubuna pazarlanmaya başlanmıştır. Türkiye’de de Yalova Valiliği ve Emniyet’in ortak çalışması sonucu çocukların oynadığı şiddet içerikli, popüler oyunlardan biri olan Metin 2’nin çocukların ruh sağlığına verdiği tahribatı bir nebze olsun önlemek adına internet kafelerde oynatılması yasaklanmıştır.⁴⁵⁸ Fakat sadece il bazında alınan bu önlemin yeterli görülmediği ortadadır çünkü çocuklar bu tür oyunlara dilediği zaman kafelerde ulaşabilmektedir.

⁴⁵⁶ Playstation salonlarında televizyona bağlı video oyun cihazları (Nintendo Wii, Play Station, Microsoft X Box) saatlik olarak kiraya verilmektedir. Bilgisayar oyunları ve video oyunları arasında bir ayrım olduğunu da belirtmek gereklidir. Smith’e göre bilgisayar oyunları ile değinilmek istenen kişisel bilgisayarlar gibi çok amaçlı bilgisayarlarla çalışan oyunlardır. Çok oyunculu online oyunlar bu kategoriye uymaktadır. Video oyunları ile değinilmek istenen ise özel mikro işlemcilerle çalışan xbox, play station, atari, nintendo ve oyun makineleri gibi bilgisayar tabanlı oyunlardır.

⁴⁵⁷ Norveç’te 77 kişiyi acımasızca katleden Anders Behring Breivik, günde 16 saat bilgisayar oyunu oynayarak, nişan alma yetisini kuvvetlendirdiğini belirtmiştir. Breivik’in oynadığı oyunu çocuklarda oynamaktadır.

⁴⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. <http://dunya.milliyet.com.tr/cani-teroriste-ilhami-bu-oyun-verdi/dunya/dunyadetay/20.04.2012/1530443/default.htm>

Araştırma, internet kafeleri Binark ve Sütçünün ⁴⁵⁹ de dediği gibi geleneksel medya gibi uygun olmayan, ahlak dışı işlerin yapıldığı yerler olarak niteleme derdinde değildir; amaçlanan şey sadece kafe yetkililerin ve ailelerin uygun olmayan içeriklere göz yumması hatta bunların farkında olmaması sonucu zararlı çıkanın hep çocuk olduğu gerçeğini gözler önüne sermektir.

Çocuklar genel olarak kişisel bilgisayarlarda oyun oynamayı tercih etmektedir. Video oyun konsollarından herhangi birine sahip olan çocuk bulunmamaktadır. Video oyunu oynamayı tercih eden sadece iki çocuk vardır. “Video oyun konsollarından her hangi birine sahip olmak ister misin?” sorusu çocuklara yöneltildiğinde, 2 çocuğun bu cihazlar vasıtasıyla oyun oynamasına karşılık, şaşırtıcı bir şekilde çocukların yarısı bu konsollara sahip olmak isteğini dile getirmiştir. Diğer yarısı da sahip olmak istememiştir. Zira çocuklar bu cihazların kullanımını zor bulmakta yani “*Anlamamaktadır.*”

Özetle bilgisayar sahibi 7 çocuğun 6’sının internet bağlantısı mevcuttur. Çocukların sahip oldukları bilgisayar genellikle evin ortak kullanımına açıktır, fakat bu durum sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olan çocuklarda değişmekte; hanede birden fazla bilgisayar bulunabilmektedir. Çocuklar evde bilgisayar başında 2 - 5 saat arası vakit geçirmektedirken bu süre internet bağlantısı olan çocuklar için uzamaktadır. Çocuklar bilgisayarda en çok *Facebook*’a girmekte, oyun oynamakta, müzik dinlemekte ve film izlemektedirler. Son sırayı arkadaşlarla sohbet almaktadır. Çocukların sosyal konumlarıyla olan ilişkisi ise oldukça olumludur öyle ki üyesi oldukları arkadaşlık sitelerinde genellikle kendilerini olduğu gibi tanıtmakta, farklı bilgiler ve fotoğraflar kullanmamaktadırlar. Çocukların neredeyse hepsi internet

⁴⁵⁹ Binark ve Sütçü, **a.g.e.**

üzerinde uygunsuz içeriklerle karşılaşmakta aynı sıklığın çalışan çocuklarla ilgili materyallerde görülmediği kaydedilmektedir. 7 çocukta internet kafeye gitmekte ve yaklaşık olarak 30 dakika 3 saat arası bu mekânlarda vakit geçirmektedirler. İnternet kafe bu çocuklar için salt internete girilen ve oyun oynanan bir mekân olarak görülmemekte; sosyalleşme amaçlı da kullanılmaktadır. İnternet kafelere giden çocuklara aileleri hiçbir şekilde karışmamakta; çocuklar azar işiteceklerini bildiklerinden eve fazla geç dönmemeye gayret etmektedirler. Bu ortamlardaki imkânların hepsi çocuklara evlerinde bile sunulsa, çocuklar buralara hala gideceklerini bildirmektedirler zira buralar arkadaşlarla ve tanıdıklarla oyun oynamanın zevkine varılmak için tercih edilen mekanlardır. Oyun oynamalarını çeşitli nedenlere bağlayan çocuklar; yaşlarına ve psikolojik gelişimlerine uygun olmayan oyunları sıklıkla gittikleri internet kafelerde herhangi bir kısıtlama olmaksızın oynamaktadırlar. Çocuklar oyun oynadıktan sonra kendilerini “*Rahat, Mutlu, Neşeli ve İyi*” hissetmektedirler. Bu hisler haricinde bazı çocuklar çekişmeli geçen oyunların ardından, “*Keşke ben yenseydim*” düşüncelerine kapılmakta; oyun oynadığı partneriyle de oynadıkları oyun hakkında sohbet etmektedirler.

3.2.3. Oyun Alanlarının Taşınması: Sokağın Sonu

Bu bölümde, çocukların değişen oyun alanları üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Bu değişimin nedeni olan sanayi oyuncaklarına da kısa bir şekilde değinilecektir. Zira eskiden zanaat tarzı üretilen oyuncakların sanayi devrimiyle birlikte fabrikasyon hale gelip yaygınlaşması sonucu çocukların oyun oynama pratikleri farklılaşmış; dünya üzerindeki her şeyin devingenliğinden çocuk oyunları da nasibini almıştır.

Çocuk oyunlarındaki değişim yukarıda da bahsedildiği üzere oyuncakların fabrikasyon bir şekilde üretilmesiyle başlamıştır. Oyuncak fabrikasyon üretildiğinden fiyatı ucuzlamış, üretimi kolaylaşmış ve Avrupa’da sadece üst sınıf aileler çocuklarına oyuncak alabilirken, artık orta sınıf aileler de çocuklarına oyuncak alabilmeye başlamıştır. Bu oyuncaklar çocukları yetişkin dünyasına hazırlayan; hayvan, ev eşyası, kıyafet, otomobil, bebek gibi nesnelerin minyatürleştirilmişiydi. Bunlarla oynayan çocuklar farklı kimlikleri deneyimlemekte; bazen doktor, bazen yarışçı bazen de terzi olmaktaydı. Oyuncakla oynayan ve arkadaş ortamında farklı kimlikleri bizzat deneyimleyen çocuk; gerçek dünyaya ilişkin fikir sahibi olabilmekte ve bilişsel açıdan sürekli gelişme kat edebilmekteydi. Sanayileşmiş ülke çocukları için geçerli olan bu tablo, ne yazık ki sanayileşmemiş üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelerin çocukları için geçerli değildi. Çünkü onlar kendi oyuncaklarını kendi yapmak zorundaydı. Sokakta bulunan paslı teneke kutusu bir topa dönüşürken, kağıt parçaları uçak olabiliyordu. Turan Alkan geçmişte sokaklarda geçen çocukluğu ve oynanan oyunları övgüyle anmakta ve çocukluğunu 60’lı

yıllarda yaşayan nesil için sokağı; eğlenceye açılan sihirli kapı olarak nitelendirmektedir.⁴⁶⁰ Alkan'a göre, mali durumu ne olursa olsun her çocuk, sokağın demokrat havasından alabildiğine istifade edebilirdi. Ona göre çocuk muhayyilesinin sınırlarını enginleştiren oyun aletleri üç kuruşluk cıncık, her zaman bedavadan temin edilen met-değnek, kurban bayramı ertesinde daha bollaşan aşık, gazete ve ambalaj kağıtlarının sicimle sarılması sonucu imal edilen top, o da bulunmazsa değirmice bir taş (eneke) ve paslı bir konserve kutusuydu.⁴⁶¹

Eskiden çocuklar kendi ürettiği oyun araçlarıyla, gerek evde gerek mahallede oynadığı oyunlarla gerçekliği ilk elden yaşayan kişiydi. Burada çocuk farklı rolleri deneyimler, farklı hayaller kurar, kısaca ne olmak istiyorsa o olurdu. Günümüzde ise artık her çocuğun elinde fabrikaların ürettiği portatif oyun makineleri bulunmakta ve çocuklar hareketsiz bir şekilde sanal oyunlarla evlerinden çıkmadan eğlenmeye çalışmaktadır. Bu imkânlara sahip olmayan çocuklarsa saatlerini televizyon karşısında geçirmektedir. Oyunları ilk elden deneyimleyen çocuk karşısında bu çocuk tipi imgelemiden yoksun olarak büyümektedir.⁴⁶² Bu gerçek sadece kapitalizmle bütünleşmesi tahsis edilen Türkiye için değil, tüm dünya çocukları için geçerlidir. Artık oyun sokaktaki arkadaşlarla kolektif bir biçimde oynanmamakta, sanal olarak bilgisayarlarla, video oyun makineleriyle oynanmaktadır. Ayrıca yazarlar; bilgisayar kullanımının kendi kendini motive etme, hayal gücü, yaratıcılık ve hazzın ertelenmesi gibi alanlarda bozucu etki yaptığını açıklamış; eğitimde bilgisayara aşırı yüklenmenin çocukları çocukluklarından fırlatıp

⁴⁶⁰ Aktaran: Onur, **a.g.e.**, s.291-292

⁴⁶¹ Aktaran: Onur, **a.g.e.**, s.291-292

⁴⁶² Ayrıca oynanan oyunlardaki karakterlerin yıldızlaştırılıp, diğer tüketim maddeleriyle birlikte piyasaya sürülmesi, kapitalist mantık çerçevesinde değerlendirilebilecek olan tüketici çocuğun inşasına yöneliktir.

atmak anlamına geldiğini de kaydetmiştir.⁴⁶³ Bu süreç sadece teknolojik gelişmeler eşliğinde değişen oyun oynama pratiklerine dayandırılmaz. Zira aşırı kentleşmenin getirdiği beton kirliliği sayesinde çocukların oyun oynayabileceği yerler rant amaçlı sermayenin eline bırakılmıştır.⁴⁶⁴ Boş araziler yerini yüksek apartmanlara bırakırken, okul bahçeleri otoparklara dönüşmekte, parklarda yavaş yavaş çay bahçeleri olma yolunda ilerlemektedir. Dolayısıyla Cheviron, çocuğun oyun oynama fırsatlarının artırılması gerektiğini düşünmektedir. Belediyelerin ve ilgili kurumların, çocukların boş zamanlarını oynayarak, eğlenerek ve öğrenerek geçirebilecekleri oyun-eğlenme ve öğrenme merkezlerine yatırım yapmaları gerektiğini savunan Cheviron; bu merkezlerin ticari çıkarı değil, toplumsal yararı gözetmesini ve çocuklar için kültür politikalarının oluşturulmasının gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁶⁵ Böylelikle çocukların saatlerini bilgisayar ve ekran karşısında geçirmeleri engellenecek; çocuklar dış mekânlarda dilediğince oyunlar oynayabilecektir. Son zamanlarda ise bunu söyleyebilmek oldukça güçtür.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Cesur ve Paker, **a.g.m.**, s.112

⁴⁶⁴ Bekir Onur bu gibi süreçler yanında, çocukların oyun ve eğlence kültürünün yalnızca pasif alıcıları olmadıkları, aynı zamanda bu kültürün yaratıcıları da oldukları gerçeğini vurgulamaktadır.

⁴⁶⁵ Cheviron, **a.g.m.**, s. 202

⁴⁶⁶ Postman'a göre, farklı giyim biçimleri gibi bir zamanlar kasaba ve kentlerimizin sokaklarında görebildiğimiz çocuk oyunları, giderek ortadan kaybolmaktadır. Çocuk oyunları düşüncesi bile zihnimizden giderek silinmektedir. Bilindiği gibi çocuk oyunları antrenör (eğitmen), hakem ya da seyirci gerektirmez ve o anda bulunabilen yer ve araç-gereçler kullanılmak suretiyle, eğlenmek amacıyla oynanır. Buna karşılık örneğin, Little League'de beyzbol ve Pee Wee'de düzenlenen futbol etkinlikleri, sadece yetişkinler tarafından yönetilmekle kalmaz, her koşulda büyük lig maçlarına göre de biçimlendirilir. Hakemlere ihtiyaç duyulur. Araç-gerece gerek görülür. Yetişkinler, oynayan çocukları saha kenarından alkışlar ya da yuhalarlar. Oyuncular zevk için değil, şöhret olmak için oynarlar. Hangimiz, dokuz yaşın üstünde olan bir çocuğu Jacks, Johny on the Pony (birdirbir) Blindman's Buff (körebe) ya da top-zıplatma oyunları oynarken görebiliyoruz. Ünlü çocuk oyun tarihçileri İngiliz Peter ve Iona Opie, artık günümüzde Amerikan çocuklarının hemen hemen hiçbirinin düzenli biçimde oynamadığı yüzlerce geleneksel oyun saptamışlardır. İki bin yıldan daha uzun bir süre önce, Perşklas döneminde Atinalıların oynadığı Hide and Seek (saklanbaç) oyunu bile, günümüzdeki kendiliğinden örgütlenen çocuk eğlenceleri repertuarından tümüyle silinmiştir. Diğer bir deyişle, çocuk oyunlarının soyu giderek tükenmektedir. Postman'a göre çocukluğun kendisi de tükenmektedir. Nereye bakılsa, yetişkinlerin ve çocukların davranış, dil, tutum ve arzularının hatta fiziksel görünümünün, giderek artan bir biçimde birbirine benzediği, birbirinden ayırt edilemediği

Araştırma sonuçları ise yukarıda bahsedilenlerin kanıtı niteliğindedir. Bu doğrultuda, çocukların sadece 2'si dışarıda oyun oynadığını belirtmiştir. Şaşırtıcı da olsa bu cevap bilgisayar başında en çok vakit geçiren Ahmet tarafından verilmiştir. Ahmet dışarıda futbol oynadığını kaydetmiştir. Dışarıda oyun oynayan diğer çocuk ise Cevat'tır.

Nadirde olsa, dışarıda oyun oynadığını belirten 3 çocuk bulunmaktadır. Bu çocuklardan Cesur gittiği çıraklık okulundaki kısa teneffüs aralarında oyun oynadığını açıklamıştır. Reşit ise dışarıda nadiren futbol oynadığını vurgulamıştır. Kalan 4 çocuksa sokakta hiç oyun oynamamaktadır.

Çocukların yaşlarının 15 ile 17 arası olduğu göz önünde bulundurulursa; araştırma sırasında dışarıda oyun oynama ediminin yaşta yükseliş ya da düşüşle birlikte bir paralellik göstermediği de söylenebilir. Öyle ki 15 yaşındaki Ahmet'te, 17 yaşındaki Cevat'ta dışarıda oyun oynamaktadır.

Özetle 80'li yıllardan 90'lı yılların başlarına kadar ki dönemde çocuklar için çok şey çağrıştıran sokak ve oyun arasındaki bağ kaybolmuştur. Oyun kelimesi geçtiği vakit çocuklar, sokakta arkadaşlarla birlikte oynanan kolektif oyunlardan ziyade, bilgisayar vasıtasıyla oynadıkları sanal oyun karakterlerini hatırlamaktadır. Ek olarak araştırmaya katılan çocuk işçiler, sokakta oyun oynama kelimesini kendi tabirleriyle çocuklara yakıştırmaktadırlar. Öyle ki sokakta oyun oynayıp oynamadıkları sorulduğunda, bazı çocuklar çocukluklarının farkında olmadan; “*Biz çocuk muyuz? Çocuklar oyun oynar...*” ifadesini kullanmıştır.

görülmektedir. Kuşkusuz, çocukların yasal haklarını, az ya da çok, yetişkinlerinkiyle benzer olarak yeniden düzenlemeye yönelik giderek güçlenmesinin nedeni budur. (Örnek olarak bak. Richard Farson'un kitabı, Birth rights) Bu akımın itici gücü, zorunlu eğitime karşı, çocuklar için tercih edilmiş bir statü olarak düşünülen şeyin, onların topluma tam katılımını sağlayan basit bir baskı olduğu iddiası içerisindedir. Detaylı bilgi için bkz. Postman, **a.g.e.**, s.14-15

3.2.4. Şiddet: Zor Koşullarla Baş Etme Stratejisi

Burada çocukların medya kullanımları sırasında maruz kaldıkları şiddete yer verilecektir. Başlık altında medya araçlarını tek tek serimlemek yerine daha çok merkez medyayı oluşturan televizyon ve bilgisayar oyunlarından bahsedilecektir. Çünkü çocukların gazete, kitap, dergi okuma alışkanlıkları ne kadar düşükse televizyon izleme ve bilgisayar oynama alışkanlıkları bir o kadar yüksektir. Ayrıca gazete, dergi, kitap, çoğu çocuğun evine girmezken, sosyo-ekonomik durum ayırt edilmeksizin televizyon her evde rahatlıkla bulunabilmektedir. Aynı şekilde bunu bilgisayar takip etmektedir.

Görüşme sırasında tespit edildiği üzere, çocukların televizyondaki şiddete maruz kaldıkları kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Çocuklar Jackie Chan, Cüneyt Arkın gibi aktörlerle Rambo gibi karakterlerin dövüş ve ırkçılık temalı filmleriyle birlikte, Kurtlar Vadisi, Sakarya Fırat, Pis Yedili, Arka Sokaklar, Suskunlar, Yahşi Cazibe, Geniş Aile ve Cennet Mahallesi gibi şiddet, dram, macera, komedi temalı dizileri seyretmektedir. Çocukların çoğunluğunun bu içerikleri düzenli olarak izlediği göz önünde bulundurulursa, ciddi riskle karşı karşıya oldukları söylenebilir. Cheviron, medya şiddet temsilleriyle doğrudan şiddete yol açmasa bile, şiddet görüntüleri ve temsiller genel olarak medya izler kitlesi için, ama özellikle de çocuklar için zararlıdır demektedir ve bu zararları şu şekilde sıramaktadır: “Medyadaki şiddet içeren görüntüler saldırgan davranışların oranını artırmaktadır; şiddetin günlük ve sıradan bir olgu olarak algılanmasına neden olmaktadır.” Tüm bu sebepleri Cheviron şu şekilde özetlemektedir: “Medyadaki şiddet yüzünden; günlük yaşamın en sıradan

anlarında sürekli şiddet görüntüleriyle karşı karşıya kalan insanlar şiddete karşı duyarsızlaşmaktadır; güce dayalı ilişkiler idealleştirilmektedir; dünya maniyken (ikici) ve büyüleyici tarzda algılanmaktadır; anlatıların içeriği fakirleşmektedir ve anlamsızlaşmaktadır. Ayrıca şiddet içeren görüntüler çocuklarda, seyrettikleri şiddetin bir gün doğrudan kurbanı olacaklarına dair korkulara ve endişelere neden olmaktadır.”⁴⁶⁷

Çocukların okuma alışkanlıklarının ne kadar az olduğu belirtilse de, kitap seçimlerinde de tıpkı diğer medya ürünlerinde olduğu gibi şiddet içerikli yayımları seçmeleri şaşırtıcı değildir. Araştırma sırasında çocukların bilgisayar sahipliği, evden internete girebilme imkânları da gözler önüne serilmiştir. İmkânı ne olursa olsun; her çocuk evde ya da internet kafelerde şiddet içeren oyunları rahatlıkla oynayabilmektedir. Burada rahatlıktan kastedilen şey ise, bu oyunların çoğu uluslararası kuruluşlarca ve valilikçe yasaklanmasına karşın çocukların rahatça erişebilmesidir. Binark ve Sütçü’nün araştırmasında bahsedildiği üzere 23 Ocak 2007 tarihli İçişleri Bakanlığı Genelgesiyle, Valiliklere şiddet içeren oyunların listesi iletilerek, GTA Vice City, Battlefield Vietnam, Half Life, GTA San Andreas, Delta Force, Swat, Call of Duty, The Punisher, Lancher, Hitman, Counner, Hell Forces, Halo, Line of Sight Vietnam, Pariah, Serious Sam ve Return to Castle Wolfenstein adlı oyunların internet kafelerde oynanması yasaklanmıştır.⁴⁶⁸ Alan araştırmasında, bu listede yer alan bazı oyunlar dâhil, belli oyunların çocuklar arasında popüler olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, Counter Strike, Grand Theft Auto, Need for speed, Call of Duty, Fifa ve Metin 2 gibi oyunlar bunlar arasındadır. Bu oyunlar internet kafelerde çevrim içi veya çevrim dışı olarak oynanmaktadır. Bu oyunlar şiddet,

⁴⁶⁷ Cheviron, **a.g.m.**, s.192-193

⁴⁶⁸ Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s. 98

şiddetin cezasız kalması gibi zararlı unsurları içermekle birlikte, çocukları hırsızlık, gasp, adam yaralama gibi konularda da teşvik etmektedir. Çocuğun bu içeriğe maruz kalması devam ettikçe, bu gibi tehlikeli davranışlar bir süre sonra çocuk gözünde normalleşme eğilimi sergileyecektir. Dolayısıyla bu tarz oyunlarla uzun süre oynayan çocukların daha fazla risk altında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki şiddetin çocuğun gözünde normalleşmesi sonucu bir süre sonra çocuğun da şiddet uygulayan bir karakter olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu gibi örneklerle gazetelerin 3'üncü sayfasında sıklıkla rastlanılmaktadır. Tüm bunlarla birlikte, araştırmaya katılan çocukların bu tür oyunları tercih etmelerinin çeşitli sebepleri bulunduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Oyunların kolay erişilebilmelerinin ve popüler olmalarının dışında, çocukların doğrudan şiddete, baskıya, kötü muameleye maruz kalmaları ve hayatın onlara karşı acımasızlığı bunun en büyük etkenlerinden olabilmektedir. Gördükleri bu olumsuz davranışlar ve ağır yük karşısında çocuklar, duygularını oynadıkları oyunlar aracılığıyla dışa vurma edimi sergileyebilmektedir. Zira çocukların baskı ve şiddet gördüğü patronlarına itiraz etme hakkı gibi bir haklarının çok fazla olduğu düşünülmemektedir. Çünkü çocuk böyle bir durumda onu işe koyan büyüklerine hesap vermek zorunda kalacağı gibi çalışmaktan başka çaresinin olmadığını da bilmektedir. Dolayısıyla çocuklar gördükleri şiddeti bu oyunlardaki sanal karakterlerle açığa çıkarmaktadır. Burada şiddetin açığa çıkması sonucu bir rahatlama olduğu savunulmamaktadır. Tam tersi şiddet ve baskının sanal karakterlere yansıtılması sonucu çocuk artık gördüğü baskı ve şiddete karşı körelmekte, sessiz kalmaktadır. Artık o tüm bunların normal olduğunu

düşünmektedir. Belki ilerde bir tamirhane açtığında çırağına oda kendisine davranıldığı gibi davranacaktır.⁴⁶⁹

Özetlemek gerekirse, çocukların medya seçimleri onların yoğun bir şekilde şiddete maruz kaldığını gözler önüne sermektedir. İzledikleri televizyon dizileri, oynadıkları bilgisayar oyunları hatta okudukları kitaplar genellikle şiddet temalıdır. Ağır yaşam koşulları, işyerindeki şiddet ve baskı, çocukları bu tür içerikleri kullanmaya teşvik edebilmektedir.

3.2.5. Sosyalleşme: Çevrim İçi Ve Çevrim Dışı Varoluş

Bu başlık altında çalışan çocukların internet ve internet kafe ortamındaki sosyalleşme pratikleri incelenecektir. Sosyalleşmeyle, çocuğun arkadaşlarıyla buluşup, birlikte vakit geçirmesi gibi basit bir aktiviteden çok, gerek internet ortamında, gerekse internet kafede çocuğun içinde bulunduğu topluluğun kurallarına uyup, toplulukla bütünleşme, onlar gibi davranma, onlarla aynı ya da benzer tarz zevkleri paylaşma, gurup içinde kendisine verilen rolleri yerine getirme gibi davranış pratikleri anlatılmaya çalışılacaktır.

Weiner sosyalleşmeyi; grupça paylaşılan değer, inanç ve dünyayı algılama biçimlerinin birey tarafından içselleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷⁰ Ona göre

⁴⁶⁹ Araştırma sırasında görüşme yapılacak iş yeri seçilirken, bir ustanın yerde lastik değiştiren çırağını sesli bir şekilde, müşteri yanında azarlamasına şahit olunmuştur. Usta küçük bir çırakken kendisinin nasıl azarlandığını çocuğa anlatırken, çocuğu da şiddetli bir şekilde azarlamaktaydı.

sosyalleşme, bireyin değer, norm ve inançlarının örgütün istediği çizgiye getirilmesi sürecini anlatır.⁴⁷¹ Bu süreç, bireylere örgütün çıkarlarına uygun düşünme ve hareket etmeyi telkin ettiğinden üyelerin örgütüne benzeyen daha fazla değeri alması anlamına da gelmektedir.⁴⁷²

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, ilk olarak çocukların sıkça vakit geçirdikleri sosyal ortamlardan biri olan internet kafelerin doğuşuna değinilecektir. Hemen ardından çocukların internet kafe kullanım pratiklerine bakılacak ve çevrim dışı (offline) davranış pratikleri serimlenecektir. Son olarak da sosyal paylaşım sitelerine üye olan çocukların çevrim içi (online) davranışlarından bahsedilecektir.

Yakın geçmişe sahip olan internet kafelerin Türkiye’deki kuruluş hikâyesi şöyledir: Türkiye’deki internet altyapısının gelişmesine koşut olarak, internet kafeler 1990’ların ikinci yarısından itibaren hizmet vermeye başlamıştır. İnternet kafeler, üniversiteler ve işyerlerinin yanı sıra internet’e erişimi sağlayan diğer kamusal mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷³ Başlangıçta büyük kentlerin merkezlerinde açılan, daha sonra kentlerin çeperine doğru da coğrafi olarak yaygınlık kazanan internet kafeler günümüzde kullanıcıların sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarına göre çeşitlilik kazanmış, hatta bazı internet kafeler ise sundukları hizmetlerle gençler arasında popüler mekânlar haline gelmişlerdir.⁴⁷⁴

Araştırma sırasında, görüşme yapılan çocuklar internet kafeye gitmelerini farklı nedenlere bağlamıştır. Çocuklar bu mekânlara evde tek başına bilgisayar

⁴⁷⁰ Aktaran: Hasan Basri Memduhoğlu, “Örgütsel Sosyalleşme Ve Türk Eğitim Sisteminde Örgütsel Sosyalleşme Süreci”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, Aralık 2008. Cilt: V, Sayı.II, s.138

⁴⁷¹ Aktaran: Memduhoğlu, **a.g.m.**, s.138

⁴⁷² Memduhoğlu, **a.g.m.**, s.137-153

⁴⁷³ Binark ve Sütcü, **a.g.e.**, s.85

⁴⁷⁴ Binark ve Sütcü, **a.g.e.**, s.85

oynamanın verdiği hazdan daha fazlasını almak, arkadaşlarıyla birlikte bilgisayar oynamak için gitmektedirler.⁴⁷⁵ Oyundan önce strateji geliştirip, oyundan sonra arkadaşlarıyla şakalaştığını, galibiyet ve mağlubiyet üzerine konuşmalar gerçekleştirdiğini, birbirleriyle dalga geçip eğlendiğini belirten çocuklar olmuştur.⁴⁷⁶ Çocukların arkadaşlarıyla bu şekilde sosyalleşmesi, evde bilgisayarın tek başına oynanmasından daha keyifli ve caziptir, öyle ki internet kafedeki imkânların hepsi çocuklara sunulsa dahi, çocuklar sırf arkadaşlarıyla oyun oynamak için internet kafeye gitmeye devam edeceklerini kaydetmişlerdir. Londra'daki internet kafeler üzerinde çalışma yapan Nina Wakeford da, bu mekânların sosyalleşme alanları olduğu bulgusuna ulaşmıştır.⁴⁷⁷ Wakeford, internet kafelerde hem kişilerarası iletişimi hem de bilgisayar dolayımıyla kurulan iletişimi gözlemlemiş ve bu etkileşimin biçimlerini sınıflandırmıştır.⁴⁷⁸ Bilgisayar dolayımıyla olan iletişim, bilgisayar dolayımıyla (MSN, sohbet.. vs) diğer müşterilerle olan etkileşim, internet kafe kullanıcıları ile etkileşim. Anne Sofie Laeگران ve James Stewart'a göre de internet kafeler sadece bilgisayar ağı dolayımı ile bireylerin siber uzama bağlandıkları ve bu uzamın onlara sunduğu bir takım olanaklardan yaralandıkları mekânlar değildir.⁴⁷⁹ İnternet kafeler teknolojinin kullanıcıların belirli bir ekonomik, toplumsal, kültürel deneyim temelinde buluşmasını sağlayan tekno toplumsal uzamlardır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Çocukların gittiği internet kafeyi tercih etmelerinde, oturdukları yere yakınlığı, sahibinin tanıdık olması, mekânın iyiliği gibi unsurlarda bulunmaktadır.

⁴⁷⁶ Binark ve Sütcü bunu yorumlayıcı topluluk olarak tanımlamışlardır.

⁴⁷⁷ Aktaran: Binark ve Sütcü, **a.g.e.**, s.87

⁴⁷⁸ Aktaran: Binark ve Sütcü, **a.g.e.**, s.87

⁴⁷⁹ Aktaran: Binark ve Sütcü, **a.g.e.**, s.87

⁴⁸⁰ Binark ve Sütcü, **a.g.e.**, s.87

Laegran ve Stewart'a göre internet kafe kullanıcıları çevrim içi iletişimin yanı sıra aynı zamanda bulundukları mekândaki kişilerle de iletişim halindedirler.⁴⁸¹ Oyundaki performanslarının nasıl geliştirilebileceği ya da ilginç bir internet sitesi hakkında çevreleriyle konuşabilmektedirler ve buralar onlara göre bilgisayar dolayımı sosyal uzamlardır. Laegran ve Stewart iki tip internet kafe kullanıcı olduğunu belirtir. Bunlarda ilki genişleten/yayanlar olarak adlandırılabilir internet kafeye oyun oynamak için gelenlerdir, diğeri ise toplumsallaşıcılar olarak adlandırılabilir internet kafelere boş zamanlarını doldurmak için gelenlerdir.⁴⁸² Örneğin görüşmelerdeki Cevat'ı toplumsallaştırıcı olarak görebiliriz. Cevat'ın, *“Kafe'nin sahibi tanıdık onla oturuyorum, internete giriyorum”* ifadeleri bunu onaylar niteliktedir. Cevat kafe mekânını oyun oynamak haricinde, sahibiyle arasındaki muhabbet için de tercih etmektedir. Kısaca yukarıda çevrim dışı sosyalleşmeye değinilerek, kullanıcıların internet kafe kullanımlarındaki davranış pratiklerinden örnek verilmeye çalışılmıştır.

Çevrim içi sosyalleşme ise; sanal ağlar aracılığıyla arkadaşlık ya da sohbet sitelerine üye olan çocukların, bu sitelerin kuralları çerçevesinde gerçekleştirdikleri ilişkiler bütünü olarak tanımlanabilir. Görüşme sırasında evinde internet bağlantısı bulunan 6 çocuğun da, sosyal paylaşım sitelerinden Facebook'a üye oldukları saptanmıştır. Bu çocuklardan Ahmet ve Ali, sohbet etmeyi olanaklı kılan MSN programına da sahiptir. Gün boyu çalışmaktan arkadaşlarıyla konuşma fırsatı bulamama ya da çevresindeki olup biten olaylara müdahil olamama gibi nedenlerden ötürü çocuklar bu tür sitelere üye olmuş olabilirler. Zira bunlar sayesinde çevrelerinde (arkadaş çevresi, yaşadığı çevre, eski okul arkadaşları) olup bitenlerden

⁴⁸¹ Aktaran: Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.87

⁴⁸² Binark ve Sütçü, **a.g.e.**, s.115

haberlar olabileceklerdir. Birlikte olamadıklarıyla özlem gidereceklerdir. Yalnız buradaki birliktelik fiziksel bir araya gelme olayından farklı olarak çevrim içi ağlar üzerinden, sosyal paylaşım siteleri ya da yardımcı programlar vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu da çevrim içi sosyalleşmeye örnek teşkil etmektedir. Günümüzde çevrim içi sosyalleşme giderek çevrim dışı sosyalleşmenin yerini almaktadır.

Özetle yukarıda çocukların çevrim içi sosyalleşme (online) ve çevrim dışı sosyalleşme (offline) pratiklerine değinilmektedir. Çocukların çevrim içi oldukça aktif oldukları söylenebilir zira arkadaşlık siteleri ve sohbet programları aktif olarak kullanılmakta; çocuklar arkadaşlarıyla sanal iletişimini rahatlıkla gerçekleştirebilmektedir. Üstelik buna harcadıkları zaman da oldukça fazladır. Çevrim dışı sosyalleşmeleri incelendiğinde ise, çevrim içi sosyalleşmelerindeki gibi aktif oldukları söylenemez. Zira çevrim dışı sosyalleşmeleri oldukça rutindir “çalıştıkları iş yeri personeli, civardaki arkadaşlar ve genellikle haftada bir gün gidilen internet kafe ile sınırlı kalmaktadır”. Çocukların günde 30 dakika ile 4 saat arası internette çevrim içi olduğu düşünülürse, gündelik hayatlarındakinden daha fazla sosyalleşebildikleri rahatlıkla anlaşılabılır.

3.2.6. Farklı Kimlikleri Deneyimleme

Bu başlık altında sosyal paylaşım sitelerine üye çocukların, yargı ve beğeni konumlandırmaları vasıtasıyla, sanal uzamdaki kimlik egzersizleri anlatılmaya çalışılacaktır.

Araştırma bulguları ışığında çocukların neredeyse hepsi en az bir sosyal paylaşım sitesine üyedir. Nancy Baym'ın, "Bilgisayarlı iletişimi kullananların çoğu, bilgisayar dışındaki kimlikleriyle tutarlı bir online benlik yaratıyorlar" ⁴⁸³ ifadesinde olduğu gibi çocuklar üye oldukları sitelerde kendi profillerini başkalarına, gerçek hayattaki konumlarını çarpıtmadan, olduğu gibi açmaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan bir diğeri de Livingstone'un araştırmasında olduğu gibi çocukların sosyal paylaşım sitelerindeki profil fotoğraflarının, paylaşımlarının, beğenilerinin, aslında çocuğun kendi karakterinden izler taşıdığıdır. ⁴⁸⁴ Çocuğun oluşturduğu bu sanal karakter (kimlik), başkalarına onu tanıtır ve onun hakkında bilgiler verir. Örneğin Ali kendi fotoğrafıyla birlikte çalıştığı yer olarak şu anki iş yerinin profilinde görüldüğünü belirtmiştir. Çocuklardan sadece Reşit araba fotosu koyduğunu kaydetmiştir. Bu da muhtemelen sanayide çalışmasına, ilerisi için sahip olmak istediği arabayı gözünde fetiş nesnesi yapmasına ya da sosyo-ekonomik ve

⁴⁸³ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, (Çev: Ebru Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, Cilt: 1, s.481

⁴⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz. Sonia Livingstone, "Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression", **New Media and Society/Sage Publications**, 2008, Cilt: 10, Sayı: 3

sosyo-kültürel konumu gereği yakın çevresi hariç, yeni tanışacağı insanlara gerçek kimliğini belli etmeme arzusundan kaynaklanabilir.⁴⁸⁵

Sanal ortamdaki çevrim içi kimlik egzersizlerinin çocukların gerçek kimlikleriyle tutarlı olmasına karşılık çocukların bir kısmı televizyon dizilerindeki ya da filmlerdeki sevdikleri karakterlerle simgesel olarak özdeşlik kurmayı tercih etmektedirler. Çocuklar yeni medyanın sanal uzamında kimliklerini doğrudan yansıtarak var olurken, geleneksel medyanın yarattığı karakterler ve hayatlardan da ciddi şekilde etkilenmektedirler.

3.2.7. Eşitsizlik Ve Medya: Pasif Direniş Stratejileri

Paulo Freire, Ezilenlerin Pedagojisi adlı kitabında şu ifadelere yer vermektedir: “Ezen hale gelen bir gerçeklik, insanların ezenler ve ezilenler olarak farklılaşmalarına yol açar. Görevleri, kendileriyle gerçek dayanışma gösterenlerle birlikte, kendilerini özgürleştirmek için mücadele etmek olan ezilenler bu mücadele praksişi aracılığıyla ezilme gerçeğini eleştirel olarak kavrayabilmektedirler. Özgürleşmenin başarılmasının önündeki en büyük engellerden biri, baskıcı/ezen gerçekliğinin içindekileri maskeleymesi ve böylece de insanların bilincini kaplamasıdır. İşlevsel açıdan baskı, evcilleştiricidir. Baskının esaretinden kurtulmak için onun içinden ayağa kalmak ve ona karşı çıkmak gerekir. Bu ancak praksis yoluyla

⁴⁸⁵ Sonia Livingstone, İngiltere’de, 13-16 yaş arasındaki okul çocuklarıyla gerçekleştirdiği çalışmasında, çocukların yaş ve cinsiyet farklarına göre üye oldukları sosyal paylaşım sitelerinde kendilerini başkalarına nasıl sunduğunu açıklığa kavuşturmuştur. Ona göre, küçük çocuklar çok süslü ve aşırı detaylı profilleri tercih ederken; daha büyük çocuklar ise kendi bağlantılarını ön plana çıkaran düz, estetik seçimler yapmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Livingstone, **a.g.m.**

yapılabilir: Dönüştürmek amacıyla dünya üzerinde düşünmek ve eylemde bulunmak.”⁴⁸⁶ İşte Freire’nin bu sözlerinden hareketle bu başlıkta, hayatın zorluklarını küçük yaşta sırtlayan çocukların maruz kaldıkları baskılara, ağır şartlara ve şiddete, medya kanalıyla nasıl direniş gösterdikleri, ne gibi eylemlerde bulundukları incelenecektir. Görüşmeler esnasında, çocukların maruz kaldıkları tüm olumsuz şartlara, medya kanallarıyla cevap verdikleri düşüncesi oluşsa da bunun böyle olmadığı anlaşılmıştır.⁴⁸⁷ Zira çocukların aktif bir direnişten ziyade, pasif bir direniş sergiledikleri gözlemlenmiştir. Başta televizyon ele alınacak olursa, çocuklar şiddet ağırlıklı programlar tercih etmektedir. Bu programları tercih etmelerinin nedeni, gerçek hayatta maruz kaldıkları kötü muamele ve şiddeti, ekranlarda da izleyerek bir arınma (katharsis) yaşamalarıdır, bu yolla çocuk fiziksel bir edimde (patlama) bulunmasa da, psikolojik olarak rahatlamaktadır.⁴⁸⁸ Ayrıca yaşlarına uygun olmasa da çocukların komedi, macera-aksiyon tarzı programları tercih etmelerinin nedeni, monoton geçen hayat mücadelelerine bağlanabilir. Çünkü bu çocuklar ev-iş-okul üçgeni arasında koşuşturmakta, haftanın geriye kalan bir gününde de internet kafeye gitmektedirler. Maddi imkânları da, senelik izinlerini deniz kenarında geçirmeye yetmemektedir. Dolayısıyla tepkilerini bu tür programları seçerek göstermekte, monoton hayatlarından kaçmak için televizyonu tercih edebilmektedirler. Kitle iletişim araştırmalarının önde gelen ilk isimlerinden Merton ve Lazarsfeld’in bu araçların etkilerine ilişkin ortaya attıkları ‘uyuşturma etkisi’

⁴⁸⁶ Freire, **a.g.e.**, s.29

⁴⁸⁷ Çocukların internet ortamındaki bloglarda, Facebook ve Msn hesaplarında her hangi bir direniş gösterdiklerine rastlanılmamış, bu ortamları daha çok “takılmak” amacıyla kullandıkları belirlenmiştir.

⁴⁸⁸ Burada, bundan sonra araştırılıp yanıtlanması gereken soru televizyonun bu şekilde kullanımının işlevsel olarak olumlu olup olmadığı veya stresle daha kalıcı biçimde başa çıkma stratejilerine başvurmaya televizyon sayesinde erteleme sonunda daha kötü ve yıkıcı etkileri olup olmadığı, yani stresin kaynağına eğilip o kaynağı kurutmak yerine televizyonu bir yatıştırıcı olarak kullanıp stresi geçici olarak boşaltmanın sonuçta daha olumsuz etkilere yol açıp açmayacağıdır. Detaylı bilgi için bkz. Mutlu, **a.g.e.**, s.95-96

(narcotizing dysfunction) kavramı, izlerkitlelerin bu araçları kullanmalarını toplumsal veya siyasal sorunlarla ilgili, fiilen bir şeyler yapmanın yerine koymaları eğilimini dile getirmektedir.⁴⁸⁹

Çocuklar, bir başka iletişim aracı olan radyoda tepkilerini dinledikleri müzik tarzıyla ortaya koymaktadırlar. Çocuklar ağırlıklı olarak arabesk⁴⁹⁰ dinlemektedirler. Burada arabeskin kültürsüzlük ve alt kesimlere ait bir müzik zevki olduğu savunulmamaktadır. Savunulan nokta Özbek'in de belirttiği gibi arabeskin sadece sözden ibaret olmadığı, aynı zamanda bu çocukların sesi olduğu görüşüdür. Dolayısıyla arabeskle hem boyun eğiş hem de direnmenin ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir.⁴⁹¹ Özbek çalışmasında, arabeskin “yüksek sanat” ölçüleri açısından sanat olup olmadığıyla ilgilenmemektedir. “Sanat” tartışmasına, sanata atfedilen değerlerle, popüler kültüre atfedilen değerlerin birbirlerinin karşıtı olması açısından önem vermektedir. Bu önem, ona göre özgürleşme noktasında düğümlenmektedir. Özbek; “Özgürleşme ve hakim ideolojiye direnme nitelikleri Frankfurt Okulu ile muhafazakar ve hümanist modernistlerin dediği gibi yalnızca yüksek sanata mı aittir? Popüler kültür ürünlerinin edilgin bir doyum, oyalanma ve uyum işlevleri (Ross-Haag,1957:186-189, Lowenthal, 1961:xi-13; Horkheimer,1941:290-294) dışında işlevleri yok mudur? Ya da tersinden sorarsak, popüler kültürün ‘özgürleşme’ açısından yeri ve önemi var mıdır?” sorularını sormakta, “kadercı” bir söyleme sahip

⁴⁸⁹ Mutlu, **a.g.e.**, s.101

⁴⁹⁰ Müzik Ansiklopedisi'nde arabesk, “çevreye uyumsuzluğun”, “yabancılaşmanın müziği” olarak tanımlanıyor: “Sadece bir müzik olayı olmayan” arabesk, kente göçen, kent ortamıyla uyum kuramamış, “kentsel yaşantıya katılama”mış olan kır kökenli nüfusun kültürüdür. “Kırdaki geleneksel ortam(ı) kente” taşıyan bu nüfusun, “kırsal değerlerini bırakmamasının” nedeni de bu uyumsuzluktur. “Doğa motifli”, “kuralsız” ve “söz ağırlıklı” olan arabesk müzik, “kentli kültürüne sırt çevirmeye, düşmanlık beslemeye” başlayan nüfusun, “kentte çekilen bu sıkıntıları, bu bunalımı, bu uyum kuramama olgusunu dile getirmek, haykırmak, boşalmak... gereksinimini” sağlayan bir “yığın kültürü”dür. Detaylı bilgi için bkz. Meral Özbek, **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1991, s.15

⁴⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. Özbek, **a.g.e.**,

olduğunu iddia ettiği arabeskin özgürleştirici/ütopik bir yana sahip olduğunu da çalışmasında vurgulamaktadır.⁴⁹² Bu müzik tarzı haricinde çocuklar Rap'de dinlemektedir. Kökeni 1970'lerde özellikle siyahi insanların yaşadığı Amerika'nın kenar mahallelerine, bir diğer deyişle "getto"lara dayanmaktadır. Bu tarz özellikle toplumsal dezavantajlı insanların, gördükleri baskıları anlatmak amacıyla kullandıkları müzik tarzıdır.

Son olarak, çocukların sanal oyun oynama pratikleri incelendiğinde ise, tıpkı televizyon içeriklerinde olduğu gibi, bu alanı da; şiddet, aksiyon-macera ve spor dörtlüsü oluşturmaktadır. Çocuklar günlük hayatın şiddet kurbanı olduklarından, oynadıkları oyunlarda artık şiddeti uygulayan bireyler olmaktadır. Öyle ki bilgisayar yardımıyla yönettiği karakterin elindeki silah ya da kesici alet, karşısındaki oyuncuyu doğrudan öldürmeye ya da yaralamaya yöneliktir. Çağdaş yaşam ve bu yaşam formatının Türkiye yorumunda her bireyin doğumundan gençlik çağına kadar resmi/sivil toplumun kurumsal araçları/ aile-okul-çalışma hayatı-din kurumu-yönetim kurumu- serbest zaman kurumları- medya vd. tavassutunda deneyimlediği ruhsal/zihinsel/eylemsel duruşlar; çoğunlukla birlik/ digergamlık/ uyum karşıtı etnik-dinsel-ideolojik alt değerler, alma-tutma temelli bencil davranış /ilişki modelleri, acındırma/yaygın karamsarlık/ melankoli yüklü hayata direniş kültürü, okulların yüklediği denetimsiz bilgi-beceri enerjisini alt değerler ve düşük haz koşullanmaları bağlamında kullanmaya güdüleyen hile kültürü, yine formal eğitim sisteminin korku temelli ve bencilliği besleyen doğaya aykırı değer telkinleri, bilhassa din kurumunun aşıldığı cezalandırıcı ve öfke yüklü metafizik bir güç karşısında suçluluk psikoza yaratan telkinler ile nefisini ve formal dünyayı yadsınması gereken düşmanlar olarak

⁴⁹² Özbek, a.g.e., s.65

gösteren değerler, kendine yetersizlik ve güvensizlik girdabında geçmişe öykülenme/ geleceğe özlem döngüsünde yaşamayı pekiştiren sosyal parametreler; kısacası korku temelli/ sonuç odaklı/ ayrılık bilinciyle beslenen/ tepkisellik-şiddet-saldırganlık-yadsıma-yargılama-bastırma-dışlama içerikli değerler/ davranış/ ilişki modelleridir. Her koldan böylesine negatif değer ve düşünce sağanağı ile bloke olan bireysel bilinçler, doğal olarak kendilerini ifade/ gerçekleştirme amacıyla örtülü arayışlara yönelmekte; bu bağlamda sanal dünyanın sunduğu imkanları, örtülü arayışın vazgeçilmezleri olarak algılayıp bu teknolojiyi tepkisel bilinç titreşimlerinin karşılığı olan cinsel şiddet/ savaş içerikli sanal oyunları deneyimleme istikametinde kullanmaktadır.⁴⁹³

Özetle çocuklar medya kanalıyla aktif bir direnişten ziyade pasif bir direniş sergilemektedirler. Öyle ki üyesi oldukları arkadaş sitelerinde, farklı internet adreslerinde ya da bloglarda, içinde bulundukları durum hakkında aktif bir direniş sergiledikleri görülmemektedir. Günlük hayatın şiddet kurbanı olan çocuklar, pasif direniş stratejileri geliştirerek izledikleri şiddet temalı televizyon dizileriyle arınma sağlamakta; bilgisayar oyunları ile de şiddeti sanal ortamda uygulayan bireyler olmaktadır. Pasif direniş gösterdikleri bir diğer medya olan radyoda ise ağırlıklı olarak dinledikleri rap ve arabesk müzikle hem direnme hem de boyun eğme aynı anda gerçekleşmektedir.

⁴⁹³ Hasan Akgündüz, Behçet Oral ve Yunus Avanoğlu, "Bilgisayar Oyunları ve İnternet Sitelerinde Sanal Şiddet Öğelerinin Değerlendirilmesi", **Millî Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yaz 2006, Sayı: 171, s.80

3.2.8. Çocuk Kendi Haklarından Haberdar mı?

Bu başlık altında çocukların kendi haklarından haberdar olup olmadığı üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Çalışan çocukların durumlarını yansıtır, nasıl daha iyi bir hayat yaşayacakları sorunsalı üzerinde duran araştırmada, çocuk ve onun sahip olduğu haklar, uluslar arası kuruluşlarca ve sivil toplum örgütlerince belirlenmiş haklardır. Dolayısıyla bu haklar araştırma sırasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucu belirlenmemiş, çocuğa, ulusal ve uluslararası kuruluşlarca verilmiştir.⁴⁹⁴ Bu kurum ve kuruluşlar devletlerin kendi olabileceği gibi; Birleşmiş Milletler⁴⁹⁵, UNICEF, ILO gibi uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları da olabilmektedir. Türkiye tüm bu kuruluşlara taraf olmakla birlikte, Fişek Vakfı, Çocuk Vakfı gibi, çocuğu ve onun haklarını düşünen köklü sivil toplum kuruluşlarına da sahiptir. Araştırma sırasında çocuk ve çocuk haklarından söz edilirken yukarıda sayılan kurum ve kuruluşların görüşleri dikkatle değerlendirilmiş ve ona göre hareket edilmiştir.

Çocuklar masum, sevgi dolu ve saf varlıklardır. Her insanın bir çocukluğu vardır. İşte tam da bundan hareketle çocukların bedenleri ve yaşları yetişkinlerden küçükte olsa, hayata dair hakları yetişkinlerden az değildir. Fakat çocuklar çocuk olmanın verdiği kısıtlılıktan ötürü kendi haklarının farkında olamayıp, kendi haklarını savunamayabilirler.

⁴⁹⁴ Bu kurum ya da kuruluşlar elbette kusursuz değildir. Tartışma ekseninde bunlardan da bahsedilecektir.

⁴⁹⁵ Birleşmiş Milletler'in uzmanlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte hazırladığı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni Türkiye 14 Eylül 1990 tarihinde imzalamış ve 9 Aralık 1994 tarihinde ihtirazi kayıtla onaylamıştır.

İlk olarak araştırma bulgularını inceleyecek olursak, çocuklar başta internet olmak üzere, diğer medya kanallarını sıklıkla kullanmaktadırlar. Bu doğrultuda çocuklara; “ Medyada çalışan çocuklarla ilgili materyaller gözünüze çaptı mı?” sorusu sorulduğunda, 8 çocuk hayır yanıtını verirken, sadece 1 çocuk evet yanıtını vermiştir.

“Evet haberim var, okulda söylüyorlar.”

Reşit, 17 yaşında, Ankaralı, Ustalık Okuluna gidiyor

Reşit bu ifadesiyle aslında medyada bu gibi içeriğe rastlamadığını kanıtlamıştır. Çünkü kendisine sahip olduğu haklarla ilgili bilgi sadece okulda verilmektedir. Dolayısıyla çocukların hiç birinin haklarına medyada rastladığı söylenemez. Öyle ki Reşit haklarından haberdar olduğunu söylemesine rağmen, çalışma saatleri ve aldığı maaş bakımından yoğun biçimde sömürüldüğünün farkında değildir. Çocuklar arasında en değişik cevabı verenin Ali olduğu söylenebilir.

“Facebook’ta araba resmi dikkatimi çekiyor, sanayide çalışan çocuk araba resmi koyuyor.”

Ali, 17 yaşında, Ankaralı, Ortaokul mezunu

Ali bu sözleriyle aslına çocuk haklarıyla ilgili materyallerden ziyade, dikkatinin araba resimlerine yöneldiğini açıklamıştır. Sorulan soruyu onaylamak açısından çocuklara sorulan kontrol sorusunda ise, 9 çocuğun birden hayır yanıtı vermesi hiçte şaşırtıcı bulunmamıştır. Çocukların haklarından haberdar olmaması, onların haklarının olmadığı ya da savunulamayacağı anlamına gelmemektedir.

Çocuklar çalışma saatleri, ücret ve sosyal güvence bakımından mağdur edilmektedirler. Çocuklar derken bir genellemeden ziyade, neredeyse çocukların hepsinin bu sömürü mekanizmasına dahil olduğunu bildirmek gereklidir. Çocuklar haftanın 6 günü, günde 10 saat ile 12 saat arası çalıştıklarını belirtmiştir. Bu çalışma sürelerinin işin yoğunluğuna göre değiştiğini söyleyen çocuklar da olmuştur. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 63'üncü maddesine göre iş süresi haftada en çok 45 saat olarak belirlenmişken; bu çocuklar haftada 60-72 saat arası çalıştırılmaktadırlar. Yani çocukların çalışma sürelerinin haftalık olarak 15-22 saat arası uzadığı görülmektedir.⁴⁹⁶

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının belirlediği net asgari ücret 16 yaşını doldurmuş işçiler için 701.13 TL iken, 16 yaşını doldurmamış işçiler için 610.93 TL'dir. 16 yaşından küçük 2 çocuğun haftalık maaşlarının 60 TL-80TL arası olduğu göz önünde bulundurulursa, bakanlığın belirtmiş olduğu asgari ücretten 290TL-370TL arası düşük olduğu fark edilebilir. 16 yaşından büyük diğer 7 çocuk için de düşük ücretlendirme söz konusudur. Bu çocukların haftada 100TL-130 TL arası maaş aldıklarını ifade etmeleri bunu kanıtlar niteliktedir. Zira bu para bakanlığın belirlemiş olduğu asgari ücretten aylık 200.13TL ile 301.13 TL arası daha azdır.

Çocukların istismar edildiği diğer bir konuda sosyal güvenliktir. Çocukların çoğunluğu yani 7'si sigortalıdır. Bu rakam azımsanmayacak ölçüde karşılanabilir fakat çocukların sosyal güvenceleri çıraklık okulu tarafından sağlandığı düşünüldüğünde, çıraklık okuluna gidemeyen 15 yaşındaki iki çocuğun güvencesiz

⁴⁹⁶ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 32'nci maddesi çiğnenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23b.html

bir şekilde çalıştığı söylenebilir.⁴⁹⁷ Bu çocuklar Ahmet ve Atakan'dır. Yaşıtlarına göre fiziksel olarak daha küçük görünen bu ikili, çalıştıkları iş yerlerinde yetişkinlerle birlikte aynı görevleri üstlenmektedirler. Çocuk olmalarının getirdiği dikkatsizlik sonucu, ağır yaralanmalara maruz kalabilecekleri düşünüldüğünde, sakat kalma, yatağa düşme gibi ortaya çıkabilecek olumsuz şartlarda, sigortanın getirilerinden yararlanamayacaklardır. Bahsedilenler aşırı karamsar olsa da, ailesinin bekası için çalışan çocuğun yatağa düşmesi oldukça hazindir. Çünkü zaten yoksul olan ailenin, sakat ya da yatalak bir çocuğa bakması oldukça güç olabilmektedir.

Özetle, çocuklar sahip oldukları haklara medyada hiç rastlamamaktadır. Çıraklık ya da ustalık okuluna giden 7 çocuktan sadece 1'inin okul tarafından bilgilendirildiğini söylemesi, bu okulların çocuk ve çocuk hakları gibi konulara ne kadar önem verdiğini de gözler önüne sermektedir. Çocuklar ücret ve çalışma saatleri bakımından sömürülmektedir. Çıraklık ya da ustalık okuluna gidemeyen 2 çocuk ise tüm bu sömürülere dahil olmakla birlikte sosyal güvenlikten de yoksun bir şekilde çalıştırılmaktadır. Meydana gelecek sakatlık ya da yaralanma gibi durumlarda sigortanın getirilerinden yararlanamayan çocuğa, güç durumda olan ailelerin nasıl bakacağı ise oldukça düşündürücüdür.

⁴⁹⁷ Buradaki çalışma koşullarında, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 26'ncı maddesi olan "Çocukların sosyal güvenlikten yararlanma hakları" görmezden gelinmektedir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Çerçevesinde, "İstanbul'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Değerlendirme" isimli doktora tezinde Özarslan, İstanbul'un çeşitli semtlerinde tekstil, ayakkabı imalatı, mobilya imalatı ve otomotiv sanayinde çalışan 150 çocukla bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme sonucunda, 150 çocuğun üçte birinden daha azının sigortalı olduğu belirlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Esin Küntay ve Aylin Dikmen Özarslan, **a.g.m.**, s.101

3.3. Araştırmanın Işık Tuttukları

Elde edilen araştırma bulguları, bu başlık altında, üç eksen etrafında incelenecektir. İlk olarak işçi çocukların sınıfsal konumları ve medya ilişkisine değinilecektir. İkinci olarak çocukların işyerindeki baskı ve şiddet sonucu hangi medyayı (ları) seçtiği ya da maruz kaldığı üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. Son olarak çocukların, sınıfsal konumlarına ve ağır yaşam koşullarına, medya kanalıyla direniş gösterip göstermediğine yer verilecektir.

3.3.1. Çocuk İşçiliği; Sınıf Ve Medya

Bölüm 3.2.2.'de detaylı olarak tartışıldığı üzere çocuk işçilerin yeni medyaya ulaşma imkânı kısıtlıdır. Zira çocukların hepsinin evinde bilgisayar bulunmadığı gibi, bilgisayar olanların bir kısmında da internet bağlantısı bulunmamaktadır. Geleneksel medya kanadında ise çocukların birçoğunun dergi, gazete, kitap okumadığı bilinmektedir. Zira bu ortamlara okuma ediminin zayıflığından ötürü ilgi gösterilmediği gibi, yokluktan ötürü para da ayrılamamaktadır. Sinema da tıpkı bu ortamlarla aynı kaderi paylaşmaktadır. Öyle ki sadece 1 çocuğun sinemaya gittiği bilinmektedir.

Tüm bunların aksine sınıfsal konumu ne olursa olsun, her çocuğun evinde televizyon cihazı bulunmaktadır. Çocukların televizyon izleme süreleri de oldukça fazladır ve çocukların hepsi iyi birer televizyon izleyicisidir. Öyle ki televizyon

izlemeyen çocuk bulunmamaktadır. Çocuklar en çok dizileri izlemektedir. Bu dizilerin konuları ve buradaki karakterler çocukların duygu ve düşüncelerine etki etmektedir. Zira konusu okulda geçen bir diziden etkilenen çocuk, sınıfsal konumundan rahatsızlık duyarak okul hayatına özlemini dile getirmektedir. Tüm bunlar dışında televizyon izleme, gün boyu ayrı kalan aile bireylerini bir araya getiren bir aktivite, bir eğlence kaynağıdır.

3.3.2. Çocuk İşçiliği; İş Yerinde Baskı Ve Medya

Bu kısımda çocukların iş yerinde maruz kaldığı baskı ve güç yaşam koşullarının medya seçimlerine etki edip etmediği üzerine bir tartışma gerçekleştirilecektir. İlk olarak televizyon ele alınacaktır zira televizyon her hanede bulunmaktadır. Kullanım sıklığına göre sırasıyla radyo, internet ve bilgisayar oyunları tartışılacaktır.

Araştırma sırasında, civardaki çocuk çalıştıran iş yerleri gözlemlendiğinde, çocukların ustalarınca azarlanıldığı ve görüşme yapılan bazı iş yerlerinde ustaların çocuklara kaba davrandığı görülmektedir. Kırılgan ve hassas doğası gereği, bu tür davranışlar çocuğun duygu ve düşüncelerinde tahribata neden olabilmektedir. Bu tür ortamlar çocuğun sağlıklı zihinsel gelişimini engellemektedir. 1'nci bölümde de tartışıldığı üzere çocuklar çeşitli nedenlerden ötürü çalışmak mecburiyetinde kaldığından iş yerinde gördükleri baskıya tepki verememektedirler. Zira işten atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecekleri gibi, evlerinin geçimini de tehlikeye

atacaklardır. İş yerinde görülen baskı ve bu baskılara karşılık verilememesi, güç yaşam koşullarıyla da birleşince çocuklar kaçısı ve rahatlama medyaya içeriklerinde bulmaktadırlar.

İlk olarak televizyon ele alınacak olursa, çocukların şiddet temalı yapımları seçtiği yukarıdaki bölümlerde de tartışıldığı üzere bilinmektedir. Dolayısıyla çocuk şiddeti ekranda izleyerek geçicide olsa bir rahatlama sağlayabilmekte ve olaylara karşı duyarsızlaşabilmektedir. Rahatlama ve duyarsızlaşma bir süre sonra çocuğun gördüğü şiddeti kendi gözünde normalleştirdiği gibi, ilerisi için onu şiddet uygulayabilen bir birey haline de getirebilmektedir.

Radio ise çocukların iş esnasında en fazla maruz kaldığı medya aracıdır zira çocukların çalıştığı işyerlerinde ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Çocukların radyo dinleme alışkanlıkları bölüm 3.2.1.2.'de detaylı olarak tartışılmış; bu tartışma sonucunda da çocukların dinlediği müzik türleri hakkında bilgi edinilmiştir. Bilindiği üzere, çocukların dinlediği müziği ağırlıklı olarak arabesk oluşturmaktadır. Arabeskin hemen ardından rap ve oyun havaları gelmektedir. Çocukların dinledikleri müzik türünün sanatsal değerini tartışmaktan ziyade bu tarz müzikleri neden dinlediklerini düşünmek daha yararlı olacaktır. Zira bölüm 3.2.1.2'de de tartışıldığı gibi bu tarz müzikler genellikle toplumsal bakımdan dezavantajlı insanlar tarafından tercih edilmektedirler. Belki de böylelikle zihinsel bir rahatlama ve unutma söz konusu olabilmektedir. Baskı sonucu çocuğun böyle bir dinleme pratiğini tercih etmesinin dışında, çocuklar istem dışı, zorla iş yerlerindeki radyo yayınlarına da maruz kalabilmektedirler. Öyle ki burada da önemli bir baskı unsurundan söz edilebilmektedir çünkü tamirhanede çocuktan kıdemce üst kişilerin ya da patronun açtığı son ses müziği çocuk dinlemek zorundadır. Çocuğun bu müziğe müdahale

etme hakkı bulunmamaktadır. Böyle bir şey gerçekleştirilmek istendiğinde ise çocuğun muhtemelen ya sözlü ya da fiziksel şiddete maruz kalmasının ihtimali oldukça yüksektir. Araştırma sırasında tamirhanede çalan müziğe zorla maruz kaldığını belirten çocukların ifadeleri ise oldukça şaşırtıcıdır. Zira çocuklar radyonun kendi kontrolleri dışında olmasına rağmen, çalan müziği (genellikle oyun havası ve arabesk ağırlıklı) oldukça sevdiklerini dile getirmektedirler.

İnternet kullanımı ve bilgisayar oyunlarına gelindiğinde ise bölüm 3.2.2’de tartışıldığı üzere çocukların ağırlıklı olarak sosyal paylaşım sitelerinde boş vakitlerini geçirdikleri ve şiddet oyunlarını tercih ettikleri bilinmektedir. İşin ağırlığı, iş yerinin tekdüzeliği ve okuldan ayrı kalmanın vermiş olabileceği baskı, muhtemelen çocukları sosyal paylaşım sitelerine yönlendirmektedir. Zira çocuklar sanal ortamlarda gün boyu ayrı kaldığı okul arkadaşlarından ve yakınlarından haber alabilmekte bu vasıtyla çevresine adaptasyon zorluğu çekmemektedir. Arkadaşlardan uzakta kalmak, ağır iş ilişkilerinin içinde yer almak, çocukların muhtemelen saatlerini sosyal paylaşım sitelerinde geçirmelerine neden olabilmektedir. Fakat günümüzde okula giden çocukların da sosyal paylaşım sitelerini yoğun olarak kullandığı bilinmektedir. Çalışsın ya da çalışmasın iş yeri ve okulun çocuğu yatırım nesnesi olarak görmesi, her iki çocuk grubunun da sosyal paylaşım sitelerine bu kadar rağbet etmesinin nedenleri arasında sayılabilir. Öyle ki iş yerinin ortamı ve okulun ezbere dönük sekülerleşmemiş eğitim sistemi, çocuk hayatını rutin bir hale getirdiği gibi, okusun ya da çalışsın çocukları ailelerine karşı hep sorumluluk altında bırakmaktadır zira çalışan çocuk ailesinin geçimi için para kazanmakla yükümlüyken; okuyan çocuklar hep başarılı olmakla yükümlüdürler. Burada kastedilen şey sadece okul ve iş yeri arasındaki benzerliktir, elbette iş yeri ve okulun

çocuk için aynı düzeyde yerler olmadığı bilinmektedir. Tıpkı sosyal paylaşım siteleri gibi bilgisayar oyunları da çalışsın çalışmasın günümüzde çoğu çocuk tarafından tercih edilmektedir. Araştırma bulguları dahilinde değerlendirdiğinde, işçi çocuklar ağırlıklı olarak şiddet ve macera temalı oyunları tercih etmektedirler. Muhtemelen gördükleri baskı ve ağır yaşam koşulları, çocukları bu tarz oyunlar oynamaya yönlendirmektedir. Öyle ki çocuklar bu oyunları oynadıktan sonra kendilerini “*İyi, Eylenmiş, Sevinçli, Mutlu, Rahatlıyosun...*” şeklinde tasvir etmektedirler. Bu tasvirden de anlaşılabacağı üzere çocuklar gündelik hayatlarında gördükleri baskıyı geçici de olsa oyunlar vasıtasıyla unutmaktadırlar.

3.3.3. Çocuk İşçiliği; Direniş Ve Medya

Çocuk işçiliği; direniş ve medya konulu bu başlıkta, çocukların sınıfsal konumlarına ve ağır yaşam koşullarına, medya kanalıyla direniş gösterip göstermediklerine yer verilecektir. Tartışma geleneksel medya ve yeni medya üzerinden örneklerle ilerleyecektir.

Geleneksel medya kanadından tartışmaya başlanırsa, sadece televizyon ve radyonun ele alınacağı belirtilmelidir çünkü yazılı basın çocuklar tarafından neredeyse hiç tercih edilmemektedir. Çocukların televizyon ve radyoda aktif bir direnişten ziyade, pasif bir direniş sergilediği görülmektedir. Zira günlük hayatın şiddet mağdurları olan çocuklar, şiddet edimini ekranlarda seyrederek bir arınma (katharsis) yaşamakta; bu yolla çocuk, fiziksel bir edimde (patlama) bulunmasa da,

psikolojik olarak rahatlamaktadır. Diğer bir geleneksel iletişim aracı olan radyo da ise çocuklar ağırlıklı olarak dinledikleri müziklerle tepkilerini ortaya koymaktadırlar.

Tartışmanın yeni medya boyutunda da çocukların aktif direniş sergilemedikleri görülmektedir. Öyle ki çocuklar sohbet, arkadaşlık sitelerinde gezinme, oyun oynama gibi aktivitelerle boş zamanlarını değerlendirmekte; bu boş zamanın değerlendirilmesi esnasında da kendi sınıfsal konumları ve durumları üzerine direniş gösteren hareketlerde bulunmamaktadırlar. Çocuklar zaten gündelik hayatta şiddete maruz kaldıklarından ötürü, genellikle bilgisayar oyunlarında şiddeti ilk elden uygulayan kişiler olarak, arınma, rahatlama yolunu seçmektedirler. Bu oyunlarda seçtikleri karakterler, silah ya da kesici aletlerle karşısındaki rakibi yaralamaya hatta öldürmeye çalışmakta; tüm bu olumsuz edimler de cezasız kalmaktadır. Bu da çocuğun içinde bulunduğu duruma karşı pasifleşmesine neden olmakta; geçici bir rahatlama sağlamaktadır. Çocuklar bilgisayar ve internetin özgürleştirici doğasından habersiz olduklarından; bloglarda, web sitelerinde kendi sınıfsal konumlarına ve yaşam koşullarına direniş göstermemekte; kendi yaradılışlarına uygun bir yaşamı hak ettiklerinin farkına varamamaktadır. Sanki bu ortamlar çocukların kulaklarına oyun oynamak ve sohbet etmek için var olduklarını fısıldamaktadır. Öyle ki çocuklar doğuştan sahip oldukları haklara bile internet ortamında rastlamadıklarını belirttikleri gibi kendi haklarının ne olduğu konusunda bilgilendiren internet sitelerinin varlığından da haberdar olmadıklarını aktarmaktadırlar.

Kısaca televizyonda olduğu gibi burada da bir pasif direnişin söz konusu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu pasif direniş çocuk tarafından şiddet temalı bilgisayar oyunları ile ortaya konarak, çocuğun içinde bulunduğu konuma karşı

duyarsızlaşmasına neden olmaktadır. Yani şiddet mağduru çocuklar, sözel ve fiziksel şiddet uygulamasalar da kendilerine uygulanan şiddeti sanal karakterlere uygulamakta ve bir rahatlama sağlamaktadırlar. Aslında bu rahatlama onları kanaat kültürüne doğru yönlendirmekte ve var oldukları sınıfsal konumlara karşı bir hoşgörü perspektifi geliştirmelerini sağlamaktadır. Öyle ki çocukların çalıştığı tamirhanelerden memnun oldukları tespit edildiği gibi, ilerisi için yapmayı planladıkları işin de şimdiki işleriyle çelişki göstermediği araştırma sırasında saptanan bulgular arasındadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Ankara Şaşmaz Oto Sanayi Sitesinde çalışan çocukların, medya kullanım alışkanlıklarını incelemeyi amaçlamıştır. Bu sebeple, oto tamir sektörünün farklı iş kollarında çalışan çocuklar mercek altına alınmıştır. Araştırma Şaşmaz Oto Sanayinde gerçekleştirildiği için, oto sanayi sektörü dışında çalışan bir çocukla karşılaşılmamıştır.

Çalışmaya, Türkiye’deki işçi çocukları niceliksel ve niteliksel olarak farklı yönleriyle irdeleyen alan yazınların incelenmesiyle başlanmıştır. Hemen ardından Türkiye’deki durumun mukayesesini yapabilmek adına, dünya ülkelerindeki çocuk işçilerin durumu mercek altına alınmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye gibi küresel kapitalizmle bütünleşmenin tesis edildiği tüm ülkelerde, çocuk işçilerin oldukça vahim şartlarda yaşadığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu vahim şartların çocuklara çocukça yaşayamayacakları bir dünya sunduğu bilgisine ulaşılmış ve bu çocukların eğitim, sevgi, korunma, sevilme ve oyun gibi yaşamsal öneme haiz ihtiyaçlardan yoksun; yetişkin gibi büyüdükleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu yoklukların çocuk için değerini anlamak adına, oyun-oyuncak tarihi, eğitim, sevgi gibi farklı unsurlar çalışılmış; Türk toplumunda çocuk yetiştirme pratikleri incelenmiştir. Ek olarak Türkiye’de çocuk işçiliğine neden olan yapısal faktörler hakkında bilgi edinilmiştir.

Bu çalışma sırasında yeni medya ve teknolojinin çocukların oyun oynama pratiklerini nasıl değiştirdiği bilgisine de ulaşılmıştır. İşçi çocukların iş ortamında oyun, sevgi, korunma gibi unsurlardan yoksun kalmaları, onlara tüm bu unsurların önemini unutturduğu gibi, yeni medya teknolojilerinin de tüm bu unsurların yerine aday olduğu görülmüştür. Dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümünde medya ve çocuk

ilişkisi üzerine farklı kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmanın alan araştırması bölümünde ise 9 çocukla derinlemesine görüşme yöntemi seçilerek, çalışmanın temel aldığı soruların cevaplarına ulaşılmıştır.

Çalışmanın temel bulguları içerisinde, geleneksel medya kanadından ilk olarak televizyon değerlendirildiğinde; sosyo-ekonomik durumu ne olursa olsun her hanede televizyon cihazı bulunduğu kaydedilmiştir. Televizyon izleme edimi, tüm haneyi bir araya getiren bir aktivite olarak görülse de, çocuklarla yetişkinlerin aynı içeriklerin izleyicileri olması, televizyonun çocuk dünyası ile yetişkin dünyası arasında olduğu varsayılan mesafeyi fiilen kaldırdığını göstermiştir. Ek olarak, çocukların hepsinin iyi birer televizyon izleyicisi olduğu da anlaşılmıştır. Öyle ki televizyon izlemeyen çocuğa rastlanılmamıştır. Çocuklar program tercihlerinde çizgi film ya da yaşlarına uygun yapımlar izlemek yerine seçimlerini dizilerden yana kullanmıştır. Bu dizilere şiddet, macera-aksiyon ve komedi temaları hakim olmuştur. Çocuklar genel olarak televizyon izleme nedenlerini vakit geçirme, can sıkıntısı, yorgunluk giderme, haz alma gibi unsurlara bağlamıştır. İzlenen dizilerin ve buradaki karakterlerin çocukların duygu ve düşüncelerine etki ettiği bulgusuna ulaşılmıştır zira bazı okul dizileri çocukları örgün eğitime dönmeye özendirmiştir. Çocuklar medyada akranlarına ve kadınlara uygulanan şiddetin farkında olduğu gibi sınıfsal konumları hakkında da bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir.

Çalışmada ikinci sırada radyo irdelenmiş ve radyo dinleme alışkanlığı üç kategoride sınıflandırılmıştır. İlk kategoriyi sadece evden işe, işten eve seyahatleri sırasında radyo dinleyen çocuklar oluşturmuştur. Bu kategorideki çocuklar ortalama 15 dakika ile 2 saat arası radyo dinlediklerini belirtmişlerdir. İkinci kategoriyi ise tüm gün tamirhanedeki radyo yayınına maruz kalan çocuklar oluşturmuştur. Burada

radio tamirhane patronu ya da kıdemce üst kişiler tarafından açılmış; çocuğun radyoya her hangi bir müdahale hakkı söz konusu olamamıştır. Bu kategorideki çocuklar radyonun iş yerinde sabahdan akşama kadar kendi istemleri dışında çaldığını belirtmesine rağmen radyodan oldukça keyif aldıklarını aktarmışlardır. Üçüncü kategoriye ise kendi rızasıyla gün içinde radyo dinleyen çocuklar oluşturmuştur. Genelde tamirhanede iş olmadığı zaman radyo dinlediklerini belirten bu gruptaki çocuklar, günde 10 dakika ile 3 saat arası radyo dinlediklerini kaydetmişlerdir.

Sinemaya bakıldığında ise, yoksulluktan ötürü çalışmak zorunda kalan çocuklar için oldukça pahalı bir aktivite olduğu gözlemlenmiştir. Zira gelirin önemli bir kısmını ailesinin geçimi için ailesine teslim eden bu çocuklar; sinemaya para ayıramadığı gibi zaman da ayıramamıştır. Haliyle sadece 1 çocuk sinemaya gittiğini belirtmiştir. Sinemaya gittiğini ifade eden çocuk ise, korku filmlerini tercih ettiğini açıklamış ve sinemaya gitme nedeninin de eğlenmek ve arkadaşlarıyla vakit geçirmek olduğunu kaydetmiştir.

Yazılı mecraya gelindiğinde ise ilk olarak dergi ele alınmıştır. Dergiye olan ilgi incelendiğinde ise, çocukların bu mecraya oldukça düşük rağbet gösterdiği gözlemlenmiştir. Zira çocuklar örgün eğitimden sonra okuma alışkanlıklarının azaldığını belirtmiş; dergi fiyatlarının da pahalılığından yakınmıştır. Araştırmada sadece 3 çocuk dergi okuduğunu ifade etmiş fakat esasen 2 çocuğun dergi okuduğu anlaşılmıştır. Zira çocuklardan bir kaçısı süper marketlerin dağıttığı fiyat broşürlerini de dergi olarak görmüş ayrıca satın aldıkları çocuk dergilerinin bile farkına varamamıştır. Maddi durumu görece daha iyi olan çocukların dergileri satın alabildiği tespit edilmiş; maddi durumu kötü olan çocuklar ise iş yerlerindeki ve gazete bayilerindeki dergilere sadece bakmakla yetindiklerini kaydetmişlerdir.

Çocukların genellikle oto dergileri, komik dergiler ve bilim-çocuk tarzı dergiler aldıkları saptanmıştır. Çocuklar dergilerde yapılan reklamları her ne kadar başarısız bulduklarını ifade etse de, oralarda gördükleri ürünleri satın aldıklarını dile getirmişlerdir.

Dergiden hemen sonraki konuyu diğer bir yazılı mecra olan kitap almıştır. Çocukların hiçbirinin düzenli şekilde kitap okumadığı saptanmıştır. Kitap okuduğunu iddia eden çocukların da, bu mecraya ilgilerinin oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. Zira kitap okuduğunu belirten 3 çocuktan sadece 2'si son okuduğu kitabın adını hatırlayabilmiştir. Kitap okuyan çocukların genellikle savaş, macera, dram temalı yapıtları beğendiği belirlenmiştir. Kitapların bu kadar az çocukça tercih edilmesi, iki nedene bağlanmıştır. İlki hazin de olsa çocukların formel eğitimi bıraktıktan sonra kitap okumayı da bıraktıklarını belirtmeleri olmuştur. Bunu belirtenler arasında çıraklık ya da ustalık okuluna gittiği tespit edilen çocuklar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kurumlara meslek sahibi olmak için giden çocukların söylemleri, buralarda verilen eğitimin kalitesini de gözler önüne sermektedir. Kitapların bu kadar az çocuk tarafından tercih edilmesinin ikinci nedeni ise, bu mecranın da tıpkı dergiler gibi pahalı olmasından kaynaklanmaktadır.

Yazılı mecrada son olarak, gazete inceleme konusunu oluşturmuştur. Çocukların tüm okuma alışkanlıklarında olduğu gibi gazete okuma alışkanlıklarının da oldukça zayıf olduğu tespit edilmiştir. Sadece 4 çocuk gazete okuduğunu ifade etmiştir. Gazete okuyanlar da genellikle gazetenin spor, magazin ve bulmaca sayfalarıyla ilgilendiklerini dile getirmiştir. Gazete okusun-okumasın her çocuğun gazete hakkında bir fikir sahibi olduğu anlaşılmış ve bu da genellikle “*Faydalı, İyi*” şeklinde nitelenmiştir. Her hanenin gazete alamadığı araştırma bulgularınca ortaya

konmuştur. Fakat sosyo-ekonomik durumu görece iyi olan hanelerin gazete alabildiği belirlenmiştir.

Geleneksel medyadan sonra, yeni medya kullanım alışkanlıkları da çalışmanın bulguları arasında yerini almıştır. Bu doğrultuda çocukların bilgisayar, internet ve internet kafe kullanım alışkanlıkları incelenmiştir. Bulgulara göre bilgisayar sahibi 7 çocuğun 6'sının evinde internet bağlantısı bulunduğu tespit edilmiştir. Çocuklar, sahip oldukları bilgisayarın genellikle evin ortak kullanımına açık olduğunu ifade etmişlerdir fakat bu durumun sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olan çocuklarda değiştiği görülmüştür. Öyle ki bazı hanelerde birden fazla bilgisayar bulunduğu tespit edilmiştir. Çocukların evde bilgisayar başında 2 - 5 saat arası vakit geçirdiği saptanmış; bu sürenin internet bağlantısı olan çocuklar için uzadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çocukların bilgisayarda en çok *Facebook*'a girdikleri, oyun oynadıkları, müzik dinledikleri ve film izledikleri belirlenmiş; son sırayı ise arkadaşlarla sohbetin aldığı saptanmıştır. Çocukların sosyal konumlarıyla olan ilişkisinin ise oldukça olumlu olduğu gözden kaçmamıştır. Öyle ki üyesi oldukları arkadaşlık sitelerinde genellikle kendilerini olduğu gibi tanıttıklarını, farklı bilgiler ve fotoğraflar kullanmadıklarını bildirmişlerdir. Çocukların neredeyse hepsi internet üzerinde uygunsuz içeriklerle karşılaştığını ifade etmiş; aynı sıklığın çalışan çocuklarla ilgili materyallerde görülmediğini kaydetmişlerdir.

İnternet kafe kullanım alışkanlıklarına gelindiğinde ise 7 çocuğun internet kafeye gittiği saptanmış ve yaklaşık olarak bu mekânlarda 30 dakika - 3 saat arası vakit geçirdikleri belirlenmiştir. İnternet kafeyi çocuklar salt internete girilen ve oyun oynanan bir mekân olarak tasvir etmemiş; buraları sosyalleşme amaçlı kullandıklarını da dile getirmişlerdir. Çocuklar, internet kafeye giderken ailelerinin

hiçbir şekilde kendilerine karışmadıklarını ifade etmişlerdir. Fakat araştırma sırasında, çocukların azar işiteceklerini bildiklerinden ötürü eve fazla geç dönmemeye gayret ettikleri görülmüştür. Bu ortamlardaki imkânların hepsi çocuklara evlerinde bile sunulsa, çocuklar buralara hala gideceklerini bildirmiştir çünkü buralar arkadaşlarla ve tanıdıklarla oyun oynamanın zevkine varılmak için tercih edilen mekânlar olarak adlandırılmıştır. Oyun oynamalarını çeşitli nedenlere bağlayan çocuklar; yaşlarına ve psikolojik gelişimlerine uygun olmayan oyunları sıklıkla gittikleri internet kafelerde her hangi bir kısıtlama olmaksızın oynadıklarını vurgulamışlardır. Çocuklar oyun oynadıktan sonraki hallerini “*Rahat, Mutlu, Neşeli ve İyi*” şeklinde nitelemişlerdir. Bu hisler haricinde bazı çocuklar çekişmeli geçen oyunların ardından, “*Keşke ben yenseydim*” düşüncelerine kapıldığını belirtmiş; oyun oynadığı partneriyle de oynadıkları oyun hakkında sohbet ettiklerini ifade etmişlerdir.

Bu çalışma ulaştığı bulgulara rağmen, çocuk işçiliği sorununu kısıtlı olarak inceleyebilmiştir. Zira konuda bütünlüğü sağlamak açısından, belirli bir bölge ve çocuk sayısı ile sınırlandırılan çalışma, işçi çocukların medya kullanım alışkanlıklarını, örgün eğitimden faydalanan çocukları ile mukayese edebilirdi. Böylelikle medya kullanımının eğitim ve sosyo-ekonomik unsurlarla değişip değişmediği de anlaşılabilirdi. Gerek bütünselliği sağlamak, gerekse çalışma süresinin sınırlılığı, muhtemel bulgulara ulaşmayı olanaksız kılarken; işçi çocukların medya kullanım alışkanlıkları da daha fazla detaylandırılamamıştır. Gelecek çalışmaların bu konulara ışık tutması temenni edilmektedir.

Son tahlilde, çocuk işçiliği, Türkiye’nin yenemediği ve yenmeye fazla çaba göstermediği bir sorundur. Öyle ki bu sorunu önlemek ve çocukların işçileşmesine

engel olmak devletin en büyük vazifesi, devlet meslek liselerinde kapitalist firmalarla anlaşarak, markalara başarılı öğrenciler sunmakta; şirketlerin insan kaynakları departmanının yapması gereken görevleri okullar yapmaktadır. Bu markalar çeşitli ideolojilerle çocukların zihinlerini yıkayarak çocukları ağır çalışma ilişkilerine hegemonik olarak sokmakta; onları dilediği gibi kullanabilmektedir. Öyle ki staj esnasında, kendi mesleği dışında, farklı işler yaptığını dile getiren birçok çocuk bulunmaktadır. Ek olarak çocuk işçiliğinin nedenleri arasında da gösterilebilecek örgün eğitim sisteminin, yıllar geçtikçe çocukları işçileştiren bir sisteme dönüştüğü de gözden kaçmamaktadır. Zor şartlarda da olsa kesintisiz 8 yıl okuyan çocuklara, 4+4+4 düzenlemesiyle 2 seçenek sunulmaktadır. Ailevi durumu iyi olan çocuklar için okula devam, yoksul olan çocuklar için de meslek liseleri. Yani 13 olan meslek liselerinde eğitim yaşı böylelikle 11'e indirilerek çocuklar erkenden iş sahalarına çekilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla birkaç yıl önce olduğu gibi, şimdi de “meslek liseleri, memleket meselesi” yapılmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Hasan, ORAL, Behçet, AVANOĞLU, Yunus, “Bilgisayar Oyunları ve İnternet Sitelerinde Sanal Şiddet Ögelerinin Değerlendirilmesi”, **Millî Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 171, Yaz 2006, s.67-81.

ALTUNTAŞ, Betül, “Türkiye’de ve Dünya’da Çocuk Emeği: Sosyal Politikalar Açısından Bir Çerçeve”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 160-183.

ATLIOĞLU, Fusun, **Reklam Müzikleri Ve Çocuk Üzerindeki Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Programları Ve Öğretim (Güzel Sanatlar Eğitimi) Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Haziran 1994.

AYTAÇ, İran D., “Hollywood’un Kapitalist Masalları: 2000’lerin Canlandırma Çocuk Filmlerinde Sınıf ve Mülkiyet İlişkilerinin Temsili”, **Çalışma Ortamı**, Sayı: 106, Eylül-Ekim 2009, s. 11-12-13.

BEK, Mine G., “Medyada Çocuk Hakları ve Etik İlkeler”, **Çocuk Hakları ve Medya**, (Haz: Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 22-46.

BİNARK, Mutlu, SÜTCÜ, Günseli B., **Dijital Oyun Kültürü ve Türkiye’de Gençliğin İnternet Kafe Kullanım Pratikleri: Çevrim İçi ve Çevrim Dışı Kimlik Egzersizleri, Hareketsiz Toplumsallaşma ve Sanal Kariyer Yapma- Ankara’da Etnografik Alan Çalışması**, Ankara, 2008. http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ&ano=101259_ecb94ff1599ca8548f7d868590f815bb (erişim: 06/02/2012)

BULUT, Ergin, “Türkiye’de Mesleki Eğitimin Dönüşümü: Çocukların Fiyatlandırılması, Modülerleştirilmesi ve Yaşam Boyu Öğrenme”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 245-289.

CASTELLS, Manuel, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, Cilt: 1 (Çev: Ebru Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

CESUR, Sevim, PAKER, Oya, “Televizyon ve Çocuk: Çocukların TV Programlarına İlişkin Tercihleri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 19, Kış 2007, s. 106-125.

CHEVIRON, Nilgün T., “Medyanın Şiddete Dayalı İşleyişi ve Çocukların Maruz Kaldığı Olumsuzluklar”, **Çocuk Hakları ve Medya**, (Haz: Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 184-206.

COŞKUN, Murat, “Çocuklarda Cinsel İstismar”, **Çocuk Hakları Açısından Çocuk İhmali ve İstismarı**, (Haz: Mücahit Öztürk), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 72-90.

ÇELİK, Aziz, “Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üstüne”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 54-76.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf/01/137-160.pdf> (erişim: 06/09/12)

DAYIOĞLU, Meltem, HOŞGÖR, Ayşe G., “Türkiye’de Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede İzlenen Strateji ve Yöntemler: IPEC Deneyimi”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 77-132.

DEVECİ, Akın, “Çocuğun Tüketici Olarak Tanımlanışı, Reklamlarda Tüketen Çocuk”, **Çalışma Ortamı**, Sayı: 106, Eylül-Ekim 2009, s. 18-19.

DİNÇ, Mehmet, “Çocuklarda Fiziksel İstismar”, **Çocuk Hakları Açısından Çocuk İhmali ve İstismarı**, (Haz: Mücahit Öztürk), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 55-72.

DUYAR, İzzet, “Çalışan Çocuklarda Bedensel Yıpranmalar”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 184-205.

ERBAY,ERCÜMENT, “Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bir Bakış”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 206-244.

ERDER, Sema, “ Çalışan Çocuklar: ‘Çıracak mı?, ‘İşçi mi?’ ”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 39-53.

ERDER, Sema, LORDOĞLU, Kuvvet, **Geleneksel Çıracılıktan Çocuk Emeğine: Bir Alan Araştırması**, Marmara Üniversitesi, 1992-1993. http://www.kuvvetlordoglu.com/yazilar/cirakliktan_cocuk_emegine.pdf (erişim: 21/12/2011)

ERTÜRK, Yakın, “Türkiye’de Çocuk Emeğinin Kullanım Biçimleri”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 29-38.

ERTÜRK, Yıldız D., “Çocukluk Çağı Gelişim Dönemlerine Göre Medya Kullanımı”, **Çocuk Hakları ve Medya**, (Haz: Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 48-86.

FİDAN, Fatma, “Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış - Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Haziran 2004, s.30-48.

FREİRE, Paulo, **Ezilenlerin Pedagojisi**, (Çev: Dilek Hattatoğlu ve Erol Özbek), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

GÜN, Servet, **Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikayesi, Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği**, Maki Basın Yayın, Ankara, 2010.

HERGÜNER, Sabri, “Duygusal İstismar ve İhmal”, **Çocuk Hakları Açısından Çocuk İhmali ve İstismarı**, (Haz: Mücahit Öztürk), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 41-54.

İNAL, Kemal, (der) **Türkiye’de Çocuk Emegi**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010.

İŞÇİBAŞI, Yaprak, “Bilgisayar, İnternet ve Video Oyunları Arasında Çocuklar”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, Temmuz 2011, s.122-130.

İŞERİ, Bahadır, SÖZEN, Gülben, ve diğerleri, “Çalışan Çocuk; Sosyo-Kültürel Özellikler ve Sağlık Taraması- İzmir Otomotiv Sanayi”, **İzmir Tepecik Eğitim Hastanesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı:1, Nisan 2005, s.51-52.

KOCAMAN, Lale, B., **Görsel İşitsel Bir İletişim Aracı Olan Videonun Çocukların Toplumsallaşmasındaki Rolü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1990.

KUĞU, Nesim, AKYÜZ, Gamze, ERŞAN, Erdal, DOĞAN, Orhan, “Sanayi Bölgesinde Çalışan Çıraklarda Madde Kullanımını ve Etkileyen Etkenlerin Araştırılması”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2000, s.20.

KURNAZ, Şebnem A., **Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu**, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi), Ankara, Mayıs 2009.

KÜMBETOĞLU, Belkıs, **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005.

KÜNTAY, Esin, ÖZARSLAN, Aylin D., “Çocuğun Ekonomik İstismarı: Çocuk İşçiliği Üzerine Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Çerçevesinde Bir Sosyolojik Değerlendirme”, **Çocuk Hakları Açısından Çocuk İhmali ve İstismarı**, (Haz: Mücahit Öztürk), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 90-112.

LIVINGSTONE, Sonia, “Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression”, **New Media & Society**, vol:10, June2008, s. 393-411 http://nms.sage_pub.com/content/10/3/393.full.pdf+html (erişim: 06/09/2012)

LORDOĞLU, Kuvvet, **Oyuna Zaman Yok, Ama Sokaklar Bizim**, http://www.kuvvetlordoglu.com/yazilar/Oyuna_zaman_yok.pdf (erişim: 07/02/2012)

MARX, Karl, ENGELS, Friedrich, **Komünist Manifesto**, (Çev: Celal Üster ve Nur Deriş), Can Yayınları, İstanbul, 2010.

MEMDUHOĞLU, Hasan B., “Örgütsel Sosyalleşme ve Türk Eğitim Sisteminde Örgütsel Sosyalleşme Süreci”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, Aralık 2008, s. 137-153.

Mesleki Eğitim Kanunu, https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ivrYcAWqsdKJ:mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx%3FMevzuatKod%3D1.5.3308%26MevzuatIliski%3D0%26sourceXmlSearch%3D+mevzuat+ba%C5%9Fbakanl%C4%B1k,+mesleki+e%C4%9Fitim+kanunu&hl=tr&gl=tr&pid=bl&srcid=ADGEESiwXsyhg_iBIqaVkHm3jEfof3kMRN_yZE7elrzUGRkUF3vXRK08_K7mq_5Y8cKNvBr4UDHO5EnP3QkOWI2MklmBFezV1jhMPDJSXzfuQvYSMBxt7bOld8jRtRya8QFosu1A&sig=AHIEtbQPru0tFN3frpc2SGaockMK4oNxdQ (erişim: 08/04/2012)

MİHANDOUST, Nassrin, **Televizyonda Yer Alan Şiddet Programlarının Çocuk Ve Gençlere Etkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1989.

MUTLU, Erol, **Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya**, (Haz: D. Beybin Kejanlıoğlu ve Aytaç Yıldız), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005.

ONUR, Bekir, **Oyuncaklı Dünya-Oyuncağın Toplumsal Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

ONUR, Bekir, **Türk Modernleşmesinde Çocuk**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

ÖZDEMİR, YÜCESAN, Gamze, ÖZDEMİR, Ali M., “Türkiye’de Çocuk Emegi ve Sosyal Politika: Alternatifi Düşünmek İçin Egemen Söylemin Eleştirisi”, **Türkiye’de Çocuk Emegi**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 133-159.

ÖZTÜRK, Serdar, **Televizyonun Çocukların Siyasal Toplumsallaşmasındaki Yeri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2000.

ÖZUĞURLU, Metin, **Metodoloji Okumaları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, (Ders Notları), Ankara, 2010a.

ÖZUĞURLU, Metin, **Nitel Araştırma Ders Notları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2010b.

ÖZUĞURLU, Metin, **Sosyal Araştırma ve Yöntem Okumaları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, (Ders notları), Ankara, 2010c.

PALMER, Sue, **Zehirlenen Çocukluk**, (Çev: Özge Çağlar Aksoy), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

POSTMAN, Neil, **Çocukluğun Yokoluşu**, (Çev: Kemal İnal), İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

SEÇKİN, Gülcan, “Popüler Çocuk Dergileri ve Tüketici Çocuğun İnşası/Pazarlanması”, **Çocuk Hakları ve Medya**, (Haz: Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 234-246.

SMITH, Glenn G., “How Do Computer Games Affect Your Children?”, **Eurasian Journal Of Educational Research**, Sayı: 17, Güz 2004, s.72-80.

ŞİRİN, Mustafa R., “Şiddet, Televizyon ve Çocuk Dostu Medya”, **Çocuk Hakları ve Medya**, (Haz: Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 161-182.

ŞİRİN, Mustafa R., **2010 Çocuk Görüşü Raporu**, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

TAŞDEMİR, Babacan, “Yeni Medya ve Çocuk: Devamlılıklar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Çalışma Ortamı**, Sayı: 106, Eylül-Ekim 2009, s. 16-17.

TERKAN, Nurullah, **Türkiye’de Popüler Çocuk Dergilerinde Egemen Söylemlerin Kuruluşu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Anabilim Dalı (Doktora Tezi), Ankara, 2009.

TOKGÖZ, Oya, “Üç Kuşak Çocuk ve Medya”, **Cumhuriyet’in 80. Yılında Disiplinlerarası Bakışla Türkiye’de Çocuk**, (Haz: Bekir Onur), Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 2004. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/377.pdf> (erişim: 13/03/2012)

TORAN, Mehmet, “Yoksul Çocukların Kaderi: Çalışmak!”, **Türkiye’de Çocuk Emeği**, (Der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s. 290-312.

YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005.

İNTERNET ADRESLERİ

<http://bianet.org/bianet>

<http://haber.sol.org.tr/sonuncu-kavga/dunya-genelinde-306-milyon-turkiyede-ise-1-milyon-cocuk-isci-var-haberi-55826>

http://metefankara.meb.gov.tr/baglantilar/05_mesbil/ciraklik/sigorta_islemleri.html

<http://www.cocukvakfi.org.tr/>

<http://www.disk.org.tr/>

<http://www.emekdunyasi.net/>

<http://www.esrb.org/index-js.jsp>

<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/index.htm>

<http://www.milliyet.com.tr/extra/venus/cocuk/coc001/cocuk67.html>

<http://www.pegi.info/en/index/>

<http://www.turkcebilgi.com/kose-yazisi/40501/murat-belge-cocuk-karsisinde-yaklasim>

<http://www.unicef.org/>

<http://www.fisek.org.tr/>

EKLER

EK 1: Çocuk İşçilere Uygulanan Anket Formu

Anket no:

Anket Soruları

Görüşmenin Reddedilme Nedeni:

Görüşmenin Genel Seyri:

Sorular Anlaşılmıyor:

Soruları Cevaplamada Tereddütler Var:

Çekingen, doğru yanıt verme ihtimali zayıf:

Diğer:

Demografik Özellikler:

1. Yaş ()
2. Cinsiyet (K) (E)
3. Doğum Yeri:
4. Buraya göç ederek mi geldiniz?
5. Daha önce hiçbir yerde çalıştın mı?
6. Eğitim Durumu:
7. Çalıştığı Sektör (Üretim) (Hizmet)
8. Bu iş için her hangi bir eğitimden geçtin mi?
9. Ne kadar maaş alıyorsun?

10. Babanın mesleği ve eğitimi nedir?
11. Annenin mesleği ve eğitimi?
12. Ailenle mi yaşıyorsun?
13. Kaç kardeşsiniz?
14. Kardeşlerin okuyor mu yoksa çalışıyor mu?
15. Ailenle aran nasıl?
16. Kardeşlerinle aran nasıl?
17. Niçin bu işyerinde çalışıyorsun? Biraz anlatır mısın?
18. Bu işi sana kim buldu?
19. Çalışmanı kim istedi? Buna sen mi karar verdin yoksa ailen mi karar verdi?
20. Sosyal güvenliğin var mı? (Evet) (Hayır)
21. İçki ya da sigara kullandığın oluyor mu? Bunlar dışında kullandıkların var mı?
22. İşinden memnun musun? (Evet) (Hayır) (Biraz) (Az) (Hiç)
23. Genelde ne tür işler yapıyorsun?
24. Kaç gün çalışıyorsun?
25. Günde kaç saat çalışıyorsun?
26. İşyerinde patron ve diğer çalışanlarla aran nasıl?
27. İşyerinde toplam kaç kişi var?
28. Genel olarak bu iş yerinde çok yoruluyor musun? (Evet) (Hayır) (Biraz) (Az) (Hiç)

29. İşyerinde mola vermene izin var mı? Günde kaç kez mola verirsin?

30. İşleri yapamadığın zaman sana ne diyorlar?

31. Burada kazandığın parayla neler yapıyorsun, anlatır mısın?

32. Çalışmayan arkadaşların var mı? Onlarla sık görüşür müsün?

33. Arkadaşlarınla oyun oynadığın yerler neresi?

34. Sokakta oyun oynuyor musun?

35. Okula geri dönmek ister misin?

36. İlerde bu mesleği yapmak ister misin?

Medya

A. Televizyon

37. Televizyon izliyor musun? (Evet) (Hayır) (Ara sıra)

38. Ailen TV izlemene karışır mı hiç?

39. Televizyonu kimlerle izliyorsun?

40. Televizyonda yayınlanan film ya da dizilerde çocuk işçiler dikkatini çekiyor mu?

41. Ne tür programlar izliyorsun? (Dizi) (Film) (Eğitim-Kültür) (Haber)
(Müzik) (Eğlence) (Dramatize Programlar) (Belgesel)

42. Programların isimleri nelerdir?
43. Bu programlarda beğendiğin karakterler hangileridir?
44. Hiç onlar gibi olmak ister misin?
45. Bu programları izledikten sonra neler hissediyorsun? Biraz anlatır mısın?
46. Televizyon’da çocuklara ya da kadınlara sence nasıl davranılıyor? Hiç dikkat ettin mi?
47. Peki, neden Televizyon izlersin?

B. Radyo

48. Radyo dinler misin? (Evet) (Hayır) (Ara sıra)
49. Günde kaç saat radyo dinlersin?
50. Neler dinlersin? (Pop) (Rock) (Arabesk) (Rap) (R&B) (Türkü) (Dinsel Programlar)
51. Neden radyo dinlersin?

C. Sinema

52. Sinemaya gider misin?
53. Ne tür filmler izlersin?
54. Neden sinemaya gidersin?

D. Bilgisayar

- 55. Evinizde bilgisayar var mı?
- 56. Evinizde bilgisayar kimin?
- 57. Bilgisayarı senin kullanma iznin var mı?
- 58. Evden internete girebiliyor musun? (Evet) (Hayır)
- 59. Haftada kaç gün ve kaç saat bilgisayar başındasın?
- 60. Evde bilgisayarda neler yaparsın?

E.İnternet

- 61. İnternete ne sıklıkla girersin?
- 62. İnternette neler yapıyorsun?
- 63. Arkadaşlık ya da sohbet sitelerinde hesabın var mı varsa bu sitelerin adını söyler misin?
- 64. Arkadaşlık sitelerinde kendini nasıl tanıtırısın? Farklı fotoğraflar ya da adlar kullanır mısın?
- 65. İnternette gezinirken hiç uygun olmayan içerikle karşı karşıya kaldın mı?
Pornografi ya da hakaret içeren sözcükler
- 66. Çalışan çocuklarla ilgili internette gözüne çarpan şeyler oluyor mu?
- 67. Peki, çalışan çocukların haklarıyla ilgili bir materyale internette rastladın mı?
- 68. İnternet cafe'ye gidiyor musun? Eğer gidiyorsun neler yapıyorsun?
- 69. Haftada kaç gün internet cafe'ye gidersin? Gittiğinde kaç saat kalırsın?

70. Hangi internet cafe'ye gidiyorsun? O cafe'yi neden tercih ediyorsun?
71. İnternet cafe ye tek mi gidersin yoksa arkadaşlarınla mı gidersin?
72. İnternet cafe de, cafe içindekilerle mi yoksa cafe dışındakilerle mi "internet" oyun oynarsın?
73. Ailen internet cafe'ye gitmene bir şey diyor mu?
74. İnternet cafe'deki imkanlar evinde olsa, gene internet cafe'ye gider misin?
75. İnternet cafe'ye gitmeden önce kendini nasıl hissediyorsun?

F.Gazete

76. Gazete okur musun?
77. Gazetede çalışan çocuklarla ilgili hiç haber gördün mü?
78. Gazetede çocuklarla ilgili ne tür haberler dikkatini çekti?
79. Evinize gazete alınır mı?
80. İşyerinde gazete var mı?
81. Gazete hakkında ne düşünüyorsun?

G. Kitap

82. Hiç kitap okur musun?
83. En son okuduğun kitabın adını hatırlıyor musun?
84. Ne tür kitaplar hoşuna gider?

H. Dergi

- 85.** Dergi okur musun?
- 86.** Bu tür dergileri nasıl elde edersin? Satın mı alırsın yoksa arkadaşlarından ödünç almayı mı tercih edersin?
- 87.** Ne tür dergiler okursun?
- 88.** Çocuk dergilerinden aldığın olur mu?
- 89.** Dergilerde hoşuna gidenler nelerdir?
- 90.** Buralardaki reklamlar hiç gözüne çarpıyor mu?
- 91.** Sence o reklamlar nasıl?
- 92.** Hiç bu reklamlara bakıp bir şey satın almak istediğin oldu mu?

İ. Cep Telefonu

- 93.** Cep telefonu kullanıyor musun?
- 94.** Cep telefonunu kim aldı?
- 95.** Kullandığın cep telefonunun fiyatı ne kadar?
- 96.** Markası nedir?
- 97.** Cep telefonunda konuşmak haricinde neler yaparsın? Cep telefonundan internete girer misin?
- 98.** Bu cep telefonunu neden tercih ettin?

J. Video, Bilgisayar, İnternet ve Cep Telefonundan Oynanan Oyunlar

99. Video ya da bilgisayar oyunu oynar mısın? (Evet) (Hayır)

100. İnternet'ten oyun oynar mısın?

101. Ne zaman oyun oynamak istersin?

102. Video oyun konsollarından herhangi birine sahip misin?

103. Sahip olmak ister misin? (Evet) (Hayır)

104. Oyun oynamak için en çok bir bilgisayarı mı ya da bir oyun konsolunu mu (playstation,xbox,nintendo) tercih edersin?

105. Bu tür oyunları oynamak için genelde nereleri tercih edersin?

106. Kimlerle oynarsın?

107. Ne tür oyunlar oynarsın? Bunların adını söyleyebilir misin?

108. Bu oyunlardaki karakterler nasıl?

109. Peki oyun oynamadan önce kendini nasıl hissediyorsun?

110. Peki, bu oyunları oynadıktan sonra neler hissedersin?

111. Video (ya da pc) oyunlarını oynamandaki amaç nedir? Biraz açıkla mısın?

Görüşme için teşekkür ederim.

Anket Süresi:

ÖZET

Bu çalışmada, Ankara-Şaşmaz oto sanayi bölgesinde, oto tamirhanelerinde çalışan çocukların medya kullanım alışkanlıklarını incelenmiştir. Çocukların içinde bulunduğu sınıfsal konumun ve güç yaşam koşullarının medya seçimlerine etki edip etmediği düşüncesi üzerine temellenen bu çalışma; alan yazından elde edilen bilgiler ve çocuklarla yapılan yüz yüze görüşmeler sonucu şekillenmiştir. Tez üç bölümde ele alınmış olup, ilk kısımda çocuk işçiler üzerine sosyal, ekonomik ve siyasal bir analiz yapılmıştır. Öncelikle çocuk ve çocuk işçiliği üzerinden tartışma başlatılarak, çocukluk tarihi, çocuk psikolojisi ve gelişimi ele alınmış; küresel çapta çocuk işçiliğine değinilmiştir. Hemen ardından Türkiye bazında çocuk işçiliği çalışılmış ve çocuk işçiliğinin altında yatan nedenler ortaya konmuştur. İkinci kısımda çocuk ve medya ilişkisi incelenmiştir ve çocuk gelişiminde oyunun önemi ele alınmıştır. Ardından teknolojiyle güçlenen medyanın ve çocuğun ağır yaşam şartlarının yeni çocukluk ideolojisini yarattığından bahsedilmiştir. Ayrıca medyanın, çocukların toplumsallaşmasındaki önemi incelenmiştir. Son kısımda ise araştırma bulguları detaylı olarak ele alınmıştır. Alan araştırması sırasında elde edilen verilerin analizi yapılmış; çocuk işçilerin geleneksel medya ve yeni medya kullanım alışkanlıkları detaylı bir biçimde incelenmiştir.

ABSTRACT

This study aims to analyse the media usage habits of the children working in Ankara-Şaşmaz Automotive Industry. This study, which questions whether the class positions and hard living conditions of the children affect their media usage habits, is based on the literature review and on the in-depth interviews with the working children. This study has three parts. In the first part, a social, economic and political analysis of child labour has been pursued. A discussion on child and child labour has been conducted, child psychology and child development have been examined and child labour in the global economy has been analysed. Moreover, child labour in Turkey and its possible causes have been examined. In the second part, the relationship between the child and the media has been discussed and a special attention has been given to the role of the game in child development. Then, it is emphasised that the new child ideology is based on the media technology and the children's hard living conditions. The role of the media in child socialisation is also underlined. In the last part, the findings of the fieldwork have been discussed in detail. The last part has shed light on the traditional and new media usage habits of child labour.